

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

KUR'AN'DA TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELER

MUSTAFA DALDAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
Doç. Dr. Sedat ŞENSOY**

KONYA-2019

**Mustafa
DALDAL**

**KUR'AN'DA
TEKİLİ OLMAYAN
ÇOĞUL KELİMELEER**

**Yüksek
Lisans
Tezi**

2019

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

KUR'AN'DA TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELER

MUSTAFA DALDAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
Doç. Dr. Sedat ŞENSOY**

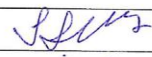
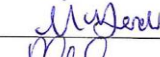

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
--	---	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa DALDAL
	Numarası	148106011109
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / ARAP DİLİ VE BELAGATI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Sedat ŞENSOY
	Tezin Adı	KUR'AN'DA TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELER

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Kur'an'da Tekili Olmayan Çoğul Kelimeler başlıklı bu çalışma 10/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Sedat ŞENSOY	
2	Doç. Dr.	M. Vehbi DERELİ	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Ramazan SÖNMEZ	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa DALDAL		
	Numarası	148106011109		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	KUR'AN'DA TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELE			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa DALDAL

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa DALDAL		
	Numarası	148106011109		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ /ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Sedat ŞENSOY		
Tezin Adı	KUR'AN'DA TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELER			

Arapça bir kitap olan Kur'an, kullandığı dil ve üslubunda içerdiği edebi ve belâği inceliklerle Arap dilinde en güvenilir başvuru kaynağı olan bir kitaptır. Araştırmada, Kur'an'da çoğul anlamı kullanan bazı kelimelerin Arapçada gramer kurallarına riayet edilerek tekil kelimelerin yapısında veya hareketlerinde değişiklik yapılarak mı çoğul yapıldığı, yoksa doğrudan çoğul mu yapıldığı hususu incelenmiştir.

Söz konusu kelimelerin kaynak sözlüklerdeki anlamları, dilbilimcilerin morfolojik yapısı konusundaki görüşleri, Kur'an'da geçtikleri ayetlerde kullanımları ve müfessirlerin ayetlerde nasıl kullanıldığına dair görüşlerinin incelenmesi sonucunda bu kelimelerin bir kısmının çoğul bir kısmının da çoğul isim oldukları görülmüş ve tekileri olmaksızın doğrudan çoğul yapılmış kelimeler oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Tekil, Çoğul, Çoğul İsim.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mustafa DALDAL		
	Student Number	148106011109		
	Department	FUNDAMENTAL ISLAMIC SCIENCES/ARABIC LANGUAGE AND RHETORIC		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
	Supervisor	Doç. Dr. Sedat ŞENSOY		
Title of the Thesis/Dissertation	NON-SİNGULAR PLURAL WORDS IN THE HOLY QUR'AN			

The Qur'an being an Arabic book has made it the most reliable source within the Arabic language due to the use of methods and principles entailed in terms of literature and rhetorical eloquence. This research will take into account the use of words within the Qur'an that express multiple meanings in light of grammatical rules, and whether the basis is due to the change of a singular words form, vowel point (harakah) or merely a direct default change.

Relevant words have been identified with reference dictionaries, linguists views on its morphological form, use within verses and the interpreters of the Qur'an (mufaseers) explanations. Thereupon opinions being reviewed, the conclusion has been made that some words are in fact plural and others are plural nouns without having a singular form.

Key Words: Qur'an, Singular, Plural, Plural Noun.

İÇİNDEKİLER

İçindekiler	i
Transkripsiyon sistemi.....	iv
Kısaltmalar.....	ii
Önsöz.....	vi
Giriş.....	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı.....	1
1.2. Araştırma Konusuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar	1
1.3. Araştırmanın Önemi.....	1
2. Yöntem	1
2.1. Veri Toplama Araçları	2
2.2. Veri Analizi	2
3. Araştırmanın İçeriği.....	2
1. Çoğul (الْجَمْعُ).....	3
1.1. Sözlük Anlamı	3
1.2. Terim Anlamı.....	3
1.3. Dilbilimciler Arasındaki Görüş Ayrılıkları	5
2. Çoğul İsim (أَسْمُ الْجَمْعِ)	5
3. Çoğul (الْجَمْعُ) ve Çoğul İsim (أَسْمُ الْجَمْعِ) Arasındaki Farklılıklar	7

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ANDA İNSANLAR İÇİN KULLANILAN TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELER

1.1. أَشَدُّ.....	10
1.1.1. Sözlük Anlamı	10
1.1.2. Morfolojik Yapısı.....	11
1.1.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	13
1.2. أَعْرَابٌ.....	15
1.2.1. Sözlük Anlamı	15
1.2.2. Morfolojik Yapısı.....	16
1.2.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	17
1.3. أَنَاثٌ.....	19
1.3.1. Sözlük Anlamı	19
1.3.2. Morfolojik Yapısı.....	19
1.3.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	22
1.4. أُمَّمٌ.....	24
1.4.1. Sözlük Anlamı	24
1.4.2. Morfolojik Yapısı.....	24
1.4.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	25
1.5. أَهْلٌ.....	27
1.5.1. Sözlük Anlamı	27
1.5.2. Morfolojik Yapısı.....	27

1.5.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	29
1.6. آل	31
1.6.1. Sözlük Anlamı	31
1.6.2. Morfolojik Yapısı.....	32
1.6.2.1. (آل) ve (أهل) Kelimeleri Arasındaki Farklılıklar	33
1.6.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	34
1.7. أولات - أولو	35
1.7.1. Sözlük Anlamı	35
1.7.2. Morfolojik Yapısı.....	36
1.7.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	37
1.8. معشر	39
1.8.1. Sözlük Anlamı	39
1.8.2. Morfolojik Yapısı.....	40
1.8.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	41
1.9. نساء - نساء	43
1.9.1. Sözlük Anlamı	43
1.9.2. Morfolojik Yapısı.....	45
1.9.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	46

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ANDA İNSAN TOPLULUKLARI İÇİN KULLANILAN TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELER

2.1. ثلثة	50
2.1.1. Sözlük Anlamı	50
2.1.2. Morfolojik Yapısı.....	51
2.1.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	52
2.2. حزب	54
2.2.1. Sözlük Anlamı	54
2.2.2. Morfolojik Yapısı.....	55
2.2.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	55
2.3. رهط	57
2.3.1. Sözlük Anlamı	57
2.3.2. Morfolojik Yapısı.....	58
2.3.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	59
2.4. زمرة	61
2.4.1. Sözlük Anlamı	61
2.4.2. Morfolojik Yapısı.....	62
2.4.3. Kur'an-ı Kerim'de kullanımı	62
2.5. فئة	64
2.5.1. Sözlük Anlamı	64
2.5.2. Morfolojik Yapısı.....	66
2.5.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	67
2.6. فريق - فرقة	69
2.6.1. Sözlük Anlamı	69

2.6.2. Morfolojik Yapısı.....	70
2.6.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	71
2.7. فَوْحٌ.....	73
2.7.1. Sözlük Anlamı	73
2.7.2. Morfolojik Yapısı.....	74
2.7.3. Kura'n-ı Kerim'de Kullanımı	75
2.8. نَقْرٌ.....	77
2.8.1. Sözlük Anlamı	77
2.8.2. Morfolojik Yapısı.....	78
2.8.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KUR'ANDA HAYVANLAR İÇİN KULLANILAN TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELE

3.1. أَبْيِلٌ.....	83
3.1.1. Sözlük Anlamı	83
3.1.2. Morfolojik Yapısı.....	85
3.1.3. Kur'an- Kerim'de Kullanımı	86
3.2. إِبِلٌ.....	88
3.2.1. Sözlük Anlamı	88
3.2.2. Morfolojik Yapısı.....	89
3.2.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı	91
3.3. حَيْلٌ.....	92
3.3.1. Sözlük Anlamı	92
3.3.2. Morfolojik Yapısı.....	93
3.3.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı	95
3.4. عَنَمٌ.....	97
3.4.1. Sözlük Anlamı	97
3.4.2. Morfolojik Yapısı.....	98
3.4.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı	99
3.5. نَعَمٌ.....	101
3.5.1. Sözlük Anlamı	101
3.5.2. Morfolojik Yapısı.....	103
3.5.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı	104

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM CANSIZLAR İÇİN KULLANILAN TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELE

4.1. أَكْثَانٌ.....	109
4.1.1. Sözlük Anlamı	109
4.1.2. Morfolojik Yapısı.....	110
4.1.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı	111
4.2. مَتَاعٌ.....	112
4.2.1. Sözlük Anlamı	112

4.2.2. Morfolojik Yapısı.....	113
4.2.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı	114
Sonuç	117
Özgeçmiş	119
Kaynakça	120

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ء:	‘	ب:	b
ت:	t	ث:	ṯ
ج:	c	ح:	ḥ
خ:	ḫ	د:	d
ذ:	z	ر:	r
ز:	z	س:	s
ش:	ṣ	ص:	ṣ
ض:	ḍ	ط:	ṭ
ظ:	ẓ	ع:	‘a
غ:	ġ	ف:	f
ق:	q	ك:	k
ل:	l	م:	m
ن:	n	و:	v
ه:	h	ی:	y

KISALTMALAR

b.	bin
bkz.	Bakınız
bs.	baskı, tab ^c
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
m.	Milâdî
m.ö.	Milâttan önce
m.s.	Milâttan sonra
nşr.	neşreden
ö.	ölümü, ölüm tarihi
r.	Rûmî
ra.	Radiyallahu anhu
s.	sayfa
sa.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
thk.	Tahkik
ts.	tarihsiz
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri, diğer
vs.	vesaire

ÖNSÖZ

Etkili iletişim araçlarının başında gelen dil, tarihin her döneminde karşımıza değişik şekillerde çıkmıştır. Zira dil canlı ve daima gelişmekte olan bir olgudur. İnsanın olduğu her yerde dil, dilin olduğu her yerde kendisinden bahsedilen bir kültür var olmuştur.

Var olduğu ortamda toplumun günlük yaşantısında son derece etkili olan Arap dili ve belâgatı, köklü birikimi ve İslam'ın yayılması ile birlikte Kur'ân'ın da akıcı ve büyüleyici dilinin etkisi ile değişik kültürleri cezbetmiş ve etkilemiştir. Bu köklü dilin tüm inceliklerini yapısında bulunduran Kur'an-ı Kerim, Arap dilinin başvuru kaynağıdır. Kur'an-ı Kerim'in bu özelliği devamlı surette Müslüman olan ve olmayan pek çok ilim adamının dikkatini çekmiş, cezbetmiş ve inceliklerini öğrenmeye itmiştir.

Dilin kültürle olan ilişkisi şüphe götürmez gerçek olmakla birlikte doğduğu kültürün de bir parçası ve taşıyıcısıdır. Kuşkusuz bir dilin en iyi şekilde anlaşılabilmesi için, o dildeki belirsizliklerin açıklığa kavuşturulması gerekir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim sadece Arapça bir kitap ve dil kaynağı olmayıp aynı zamanda inananları için toplumsal ve ferdi yaşamlarının hemen hemen her alanında başvuru kaynağıdır. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim'in daha iyi anlaşılabilmesi için içeriğinde geçen kelimelerin hassasiyetle incelenip, yapısında-kapsamında belirsizlik durumu söz konusu olanların açıklığa kavuşturulması gereklilik arz etmektedir.

Bu çalışmanın gerek ders aşamasında, gerekse tez aşamasında desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Sedat Şensoy'a ve emeği geçen tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Mustafa DALDAL

30.04.2019

KONYA

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu Kur'an'da Tekili Olmayan Çoğul Kelimelerdir. Arapça ve Kur'an öğrenimi sırasında Kur'an'da geçen bir kısım kelimelerin tekil mi çoğul mu, çoğul ise tekil bir kelimedenden mi çoğul yapıldığı yoksa tekili olmaksızın doğrudan çoğul olarak mı kullanıldığı hususlarında bir belirsizlik olduğu araştırmacının dikkatini çekmiş ve bu konuya ilgi duymasına neden olmuştur. Konu ile ilgili daha önce yapılmış herhangi bir akademik çalışmaya rastlanmaması da konu seçiminde etkili olmuştur.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, özellikle Kur'an da geçen bir kısım çoğul kelimelerin bizzat çoğul mu oldukları yoksa bir tekilden mi çoğul yapıldıklarını ortaya koyarak daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

1.2. Araştırma Konusuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar

Araştırmacının araştırmaları esnasında daha önce konu ile doğrudan ilgili akademik veya herhangi bir araştırma ve çalışmanın yapıldığı tespit edilememiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Kur'an, hem Arap dilinin ölçüt kaynaklarından olması hem de inananlarının hayat tarzını belirleme anlamında ölçüt olması sebebiyle araştırmamıza konu olan kelimelerin çoğul olup olmaması, tekilden türetilmiş veya bizatihi çoğul olması hususları hem Kur'an'ın daha doğru anlaşılması hem de Arap dilindeki çoğulla ilgili bu formların oturması anlamında ciddi önemi haizdir.

2. Yöntem

Konuyla ilgili Arap dili ve belâğatı alanındaki kaynaklar nitel araştırma ve literatür tarama yöntemiyle taranıp, incelenmiştir.

2.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmacı problemlerin çözümünde, öncelikli olarak o dilde kaynak olarak kabul edilen sözlükler, sahasındaki otoritelerin eserleri ve gramer kitapları ile Kur'an tefsirlerini veri toplama araçları olarak kullanmıştır.

2.2. Veri Analizi

Araştırma sırasında veriler, sözlük anlamına bakılarak morfolojik (sarf) yönden ele alındıktan sonra kelimenin geçtiği ayetin akışının kelimeye yüklediği çoğul anlam ve ayet içindeki bu çoğulluğu destekleyen deliller ortaya konarak analizi gerçekleştirilmiştir

3. Araştırmanın İçeriği

Tez, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Arapçada çoğul, çoğul isimlerin sözlük anlamı, terim anlamı incelenmiş ve Arap dilbilimcilerin görüşlerine yer verilerek aralarındaki farklılıklara değinilmiştir.

Tezin asıl konusunu oluşturan bölümlerde, ele alınacak kelime ana başlık olarak kullanılmıştır. Birinci alt başlıkta, teze konu olan kelimelerin sözlük anlamları verilmiş, ikinci alt başlıkta ise Arap dili ve belagati otoritelerinin görüşlerine yer verilerek morfolojik yönden, kelimelerin tekili olmayan çoğul kelime olduğu ortaya konmuştur. Son olarak üçüncü alt başlıkta, asgari iki örnek ayet üzerinden analiz yapılmıştır. Analiz sırasında ayetin akışının kelimeye yüklediği çoğul anlam ve ayet içindeki bu çoğulluğu destekleyen verilerle kelimenin çoğulluğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. Çoğul (الْجَمْعُ)

1.1. Sözlük Anlamı

Türkçede çoğul anlamındaki الْجَمْعُ kelimesi sözlükte dağınık olanı toparlamak, bir araya getirmek, bir kısmını bir kısma katmak anlamındaki جَمَعَ fiilinin mastarıdır.¹ Kısaltma amacıyla bir şeyi kendisinden daha fazla olana katmaktır. Zira bir isimle ifade çok sayıda isim zikretmekten daha basit ve kolaydır. Örneğin اشْتَرَيْتُ كُتُبًا (kitaplar satın aldım) ifadesi اشْتَرَيْتُ كِتَابًا وَكِتَابًا وَكِتَابًا ifadesinden daha yalındır.²

1.2. Terim Anlamı

Çoğul konusunda en eski tanımlamalardan biri er-Rummânî (ö. 384/994) ye ait tanımdır: "Çoğul (الْجَمْعُ) ikiden fazla sayıda bir şeyi ifade etmek üzere tekilden oluşturulmuş bir kiptir."³ Bu tarife ilave olarak el-Enbârî (ö. 577/1181) şöyle demiştir: "Aslı ikil (التَّشْبِيهَ) gibi atıftır. Ancak kısaca ifade etmek için ikildeki tekrardan vaz geçilmiştir bu da çoğul için en uygun olanıdır."⁴

eş-Şelebîn de (ö. 654/1256) buna yakın bir tarif yaparak şöyle demiştir: "Tekil olanı, lafızları uygunluk göstermesi şartıyla kendisinden daha fazla olana katmaktır."⁵

Bu tariflerden anlaşıldığına göre er-Rummânî, el-Enbârî ve eş-Şelebîn çoğulun, çoğul olarak isimlendirilebilmesi için lafzî tekili olmasını şart koşmuşlardır.

¹ Ebû 'Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (ö. 175/791), *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî, 1.bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, I, 42.

² Edma Tarabiyye, *Mu'cemu'l-Cumu' fi'l-Luğati'l-Arabiyye*, 1.bs., Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2003, s. 1.

³ Ebu'l-Hasen Alî b. İsâ er-Rummânî, *Kitâbu'l-Hudûd fi'n-Nahv*, thk. İrfân b. Selîm el-Aşâ Hassûne, 1. bs., el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2005, s. 47.

⁴ Ebu'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Esrâru'l Arabiyye*, thk., Berekât Yûsuf Hebbûd, 1. bs., Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1999, s. 66.

⁵ 'Alî Ömer b. Muhammed el-Ezdî eş-Şelebîn, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyye el-Kebîr*, thk. Türkî b. Schv b. Gazâlu'l-Uteybî, 1. bs., Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1993, I, 312.

İbn Mâlik (ö. 672/1274) ise, "Tekili olmasa da ikiden fazlayı ifade eden her isim, çoğula özel bir kalıpta ise veya lafzında çoğulluk ağır basıyorsa, takdiri bir tekilin çoğuludur, aksi takdirde çoğul isimdir. Şayet lafzına uygunluk gösteren bir tekili varsa ve çoğul kalıplarına aykırılık göstermeyen bir kalıpta ise çoğuldur. Çoğulluğu ağır basanın örneği أَغْرَابٌ kelimesi, أَفْعَالٌ kalıbında gelmiştir ve lafzî tekili olmadığı halde çoğuldur" demiştir.⁶ es-Suyûtî de, İbn Mâlik ile aynı görüştedir.⁷

Radiyyuddîn el-Esterâbâdî (ö. 688/1289) ise şöyle tarif etmiştir: "Çoğullara özel kalıplardan bir kalıpta veya çoğul olduğu ağır basan bir (meşhur) kalıpta gelen ve çoğul anlamı ifade eden her isim çoğuldur. Bu kalıplara aykırı kalıpta olup da çoğul anlam ifade eden isim de çoğul isimdir kullanılmasa bile ona bir tekil takdir edilir."⁸

Ebu'l-Kâsım (ö. 849/1445) da şöyle tarif etmiştir: "Şayet kalıbı تَمْرٌ kelimesi gibi tekile has bir kalıp ise, çoğul değil cins isim veya çoğul isimdir. Ancak kalıbı çoğula has bir kalıp ise çoğuldur. Örneğin ذَرَاهِيمٌ - ذَرَاهِمٌ gibi tekili kıyâsî bir lafızdan da olsa veya عَبَادِيدٌ gibi takdîrî de olsa çoğuldur."⁹

Radiyyuddîn el-Esterâbâdî ve Ebu'l-Kâsım'ın tarifleri incelendiğinde ismin çoğul olabilmesi için çoğul anlamı ifade etmesi, kıyâsî çoğul kalıplarından bir kalıpta gelmesi ve yapısında herhangi bir değişiklik meydana gelmesini şart koştukları görülür. Buna göre, isim kıyâsî çoğul kalıplarından bir kalıpta gelmişse lafzî tekili yoksa bile çoğul kabul edilir. Bu tarifler de İbn Malik'in tanımıyla bağdaşmaktadır.

⁶ Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelûsî, *Teshîlu'l-Fevâ'id ve Tekmilu'l-Makâsîd*, thk. M. Kâmil Berekât. 1. bs., Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1967. s. 267.

⁷ Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi 'fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddîn, 1. bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, III, 336-337.

⁸ Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'alâ'l-Kâfiye*, thk. Yûsuf Hasen Ömer, 2.bs., Câmîatu Gaz Yûnus yay., Bingâzi, 1996, III, 367.

⁹ Salâh b. Ali İbn Muhammed b. Ebî'l-Kâsım, *en-Necmu's-Sâkib Şerh-u Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Cum'a Hasen Neb'ah, Muessesetu'l-İmâm Zeyd b. Alî es-Sekâfiyye, San'â, 2003, IV, 815.

el-Hamlâvî de (m.1856-1888) bu görüşe katılarak şöyle tarif etmektedir: "Kelime, رجالٌ - رجلٌ gibi lafzî tekili olsa da çoğuldur, أبائيلٌ gibi lafzî tekili olmasa da çoğul kalıbında ise çoğuldur ve tekili takdîrîdir."¹⁰

1.3. Dilbilimciler Arasındaki Görüş Ayrılıkları

Yukarıda geçen bütün bu tanımlamalar neticesinde çoğulu şöyle tanımlamak mümkündür: Çoğul, مُعَلِّمٌ مُعَلِّمُونَ - مُعَلِّمَةٌ مُعَلِّمَاتٌ şeklinde tekilinin sonuna harf eklenerek veya مُعَلِّمٌ مُعَلِّمَاتٌ şeklinde tekilinin yapısında bir değişiklik yapılarak üç veya daha fazlasını ifade eden isimdir.

Bütün bu anlatılardan çıkan sonuca göre, çoğul konusunda dilbilimciler iki görüşe ayrılmışlardır.

Birinci görüşe göre, şayet kelimenin lafzî tekili yoksa çoğula has kalıpta olsa da olmasa da çoğul sayılmaz. Bu görüş er-Rummânî, el-Enbârî ve eş-Şelevbîn'in temsil ettiği görüştür.

İkinci görüşe göre, kelime çoğul anlam ifade ediyorsa ve çoğul kalıbında ise, lafzî tekili olsa da olmasa da çoğuldur. Bu görüş İbn Malik, Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, Ebu'l-Kâsım, es-Suyûtî (ö. 911/1505) ve el-Hamlâvî'nin temsil ettiği görüştür.

2. Çoğul İsim (أَسْمُ الْجَمْعِ)

Çoğul İsim (أَسْمُ الْجَمْعِ) konusunda dikkat çeken bir husus, Arapça gramerinin eski başvuru kaynaklarından olan *Kitâbu Sibeveyh* de çoğul isim (أَسْمُ الْجَمْعِ) teriminin geçmediğidir. Sibeveyh (ö. 180/796) kitabında اسم يقع على الجميع ifadesini kullanmış ve eserindeki bir başlığı وَاحِدُهُ وَإِجْمَاعُهُ (Bu bölüm bir tekilden çoğul yapılmayan çokluğa gelen isim bölümüdür) şeklinde belirlemiştir.¹¹

¹⁰ Ahmed el-Hamlâvî, *Şeza'l-'Arf fi Fenni's-Sarf*, 1.bs., Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut, 1999, s. 170.

¹¹ Ebû Bîşr Sibeveyh Amr b. 'Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb Kitâbu Sibeveyh*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Ĥâncî, 2. bs., Kahire, 1988, III, 625.

Araştırma esnasında çoğul isim (إِسْمُ الْجَمْعِ) ifadesini ilk olarak kullandığı görülen el-Muberred (ö. 286/900) şöyle demektedir: "Bu lafzî tekili olmayan çoğul isimler (أَسْمَاءُ الْجُمُوعِ) bölümüdür. Bilmiş ol ki onun tasgîr (küçültme ismi elde etme) yöntemi tekilin tasgîr yöntemi gibidir. Çünkü çoğul isimden her bir isim bir topluluk için verilmiştir... Bu isimler قَوْمٌ - رَهْطٌ - نَقَرٌ gibi isimlerdir. Tasgîri de قَوْمٌ - رَهْطٌ - نَقَرٌ şeklinde yapılıdır."¹²

ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) de çoğul isim için إِسْمُ الْجَمْعِ ifadesini kullanmıştır.¹³

Bütün bu tanımlamalardan anlaşıldığına göre; bazı kelimeler lafzî tekileri olmadığı halde çoğul anlam ifade etmekte, bazıları kırık çoğul kalıbında, bazıları da kıyâsî kırık çoğul kalıbında gelerek çoğul sayılmaktadırlar. Aynı zamanda, çoğul kalıplarına aykırı kalıplarda olup da, çoğul anlam ifade eden isimler de çoğul isim kabul edilmektedir.

Çoğul isimlerin lafzî tekileri yoktur. Ziyâdelik veya noksanlık gibi yapısında herhangi bir değişiklik olmaksızın lafızları ile çoğul anlamı ifade ederler. Bu görüş, eş-Şelevbîn'in görüşüdür: الْقَوْمُ - الرَّهْطُ - النَّقَرُ - الْعُصْبَةُ gibi lafızlar ilk baştan itibaren çoğul anlamı veren çoğul isimlerdir.¹⁴

İbn Usfûr (ö. 666/1270) da benzer bir tanımlama yapmaktadır: Çoğul isimlerin lafzî tekileri yoktur. Örneğin قَوْمٌ kelimesinin tekilinin رَجُلٌ kelimesinin

¹² Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdilekber b. Umeyr el-Muberred el-Ezdî es-Sûmâlî, *el-Muktedab*, thk. Muhammed 'Abdulhâlik Udayme, Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Kâhire, 1994, II, 291.

¹³ Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi İlmi'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Faḥr Sâlih Kâdâre, 1. bs., Dâru Ammâr, Beyrut, 2004, s. 197.

¹⁴ Ebû 'Alî Ömer b. Muhammed b. Ömer eş-Şelevbîn, el-Ezdî, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyye el-Kebîr*, thk. Türkî b. Schv b. Gâzâlu'l-Uteybî, 1. bs., Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1993, I, 383.

olması gibi, **إِبِلٌ** kelimesinin tekili **نَاقَةٌ** kelimesi olur.¹⁵ Çoğul isimler tekil isimler gibi tasgîr yapırlar ve tekil isimlerin kalıbına uygun kalıpta gelirler.¹⁶

3. Çoğul (الْجَمْعُ) ve Çoğul İsim (أَسْمُ الْجَمْعِ) Arasındaki Farklılıklar

Çoğul İsim, tekil kalıbında gelmiş, üzerinde tekilin hükümleri geçerli olmuş ve tekil ile sadece anlamı kalıp yönüyle uygunluk göstermiş, hüküm yönünden ayrılmıştır. Özellikle bazı âlimler kırık çoğulun aslında çoğul isim olduğunu söylemişlerdir.¹⁷ Bu tanımlamaya göre, çoğul (الْجَمْعُ) ve çoğul isim (أَسْمُ الْجَمْعِ) arasındaki farklılıklar:

- 1- Çoğul, tekil üzerinde meydana gelen harf değişikliği ve yapısal değişiklik ile çoğul anlam ifade eder. Çoğul isim ise, doğrudan çoğul anlam ifade eder.
- 2- Çoğul, tekilin yapısında zahiri veya takdiri bir değişiklik meydana gelen özel çoğul kalıpları ile yapılır. Tekil üzerindeki bu değişiklik, **أَسَدٌ - أُسَدٌ** şeklinde hareke ile veya **كُتِبَ - كَتَابٌ** şeklinde harflerinde değişiklik olur. Takdîrî değişiklik ise, **هَجَانٌ - هَجَانٌ** örneğinde olduğu gibidir. Çoğul ismin ise lafzî tekili yoktur; **إِبِلٌ - بَعِيرٌ** gibi.¹⁸

¹⁵ Ebu'l-Hasen Ali b. Mü'min İbn 'Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî eş-Şerhu'l-Kebîr*, thk. Sâhib Ebû Cenâh 1.bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, I, 147.

¹⁶ İbn 'Usfûr, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî eş-Şerhu'l-Kebîr*, II, 542.

¹⁷ Fâdil Sâmerrâî, *et-Tatavvuru'n-Nahvî li'l-Luğati'l-Arabiyye*, Mektebetu'l-Hâncî, 2.bs., Kahire, 2003, s. 104-107.

¹⁸ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'alâ'l-Kâfiye*, III, 365-366; el-Hamlâvî, *Şeza'l-'Urf fi Fenni's-Sarf*, s. 153.

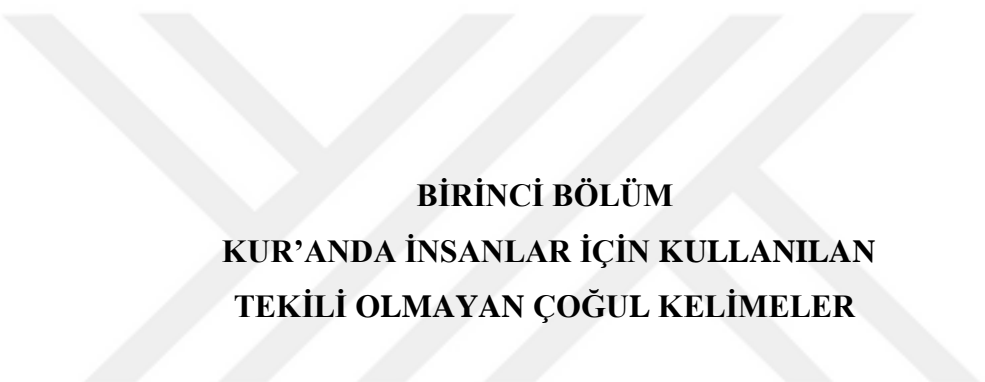
- 3- Kırık çoğulun bazıları sülâsî, bazıları rubâî gelir. Her iki durumda da çoğul olabilmesi için nahivcilerin koyduğu şartları haiz olması gerekir.¹⁹ Ancak çoğul isimde bu durum söz konusu değildir.
- 4- Kırık çoğulun mana ve lafzından bir tekili olması ve Araplarca kullanılıyor olması gerekir. Şayet أَغْرَابٌ kelimesi gibi lafzî tekili yoksa ve çoğul kalıplarından bir kalıpta gelmişse tekili takdîrîdir.²⁰ Çoğul ismin ise lafzî tekili olmayıp mana olarak tekili vardır, عَضْبَةٌ kelimesinin anlamsal tekilinin رَجُلٌ kelimesinin olması gibi.²¹
- 5- Kırık çoğul, tekili ile uygunluk gösterir. جَاءَ الرِّجَالُ dediğimizde sanki جَاءَ رَجُلٌ deriz. Çoğul isim ise, ilk baştan çoğul anlam için oluşturulmuştur, lafzî uygunluk gösterdiği bir tekili yoktur.²² Çoğulun kendisine değil مَسَاجِدُ مَسْجِدِي şeklinde tekiline nisbet yapılır. Çoğul isme ise قُرَيْشٌ قُرَيْشِي şeklinde doğrudan nisbet yapılır.

¹⁹ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Nûru'l-Hasen vd., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, II, 193; İbn 'Usfûr, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci eş-Şerhu'l-Kebîr*, II, 513.

²⁰ Bkz.: Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'alâ'l-Kâfiye*, III, 365; İbn 'Usfûr, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci eş-Şerhu'l-Kebîr*, II, 542.

²¹ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 193.

²² Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'alâ'l-Kâfiye*, III, 365.

BİRİNCİ BÖLÜM
KUR'ANDA İNSANLAR İÇİN KULLANILAN
TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELER

Hemen her dilde kelimeler belli kurallar çerçevesinde yapısal değişikliklere uğrayarak türetilirler. Kendine özgü bir yapısı olan Arap dilinde de insanları fert ve topluluk olarak ifade etmek için isimler verilir.

Erkeğin eşi ve çocukları varsa, aralarında nasıl bir ilişki olduğunu ifade etmek için aile efradı anlamında أَهْلٌ kelimesi,

Ailelerin komşu olarak aynı bölgede yaşamaları ile arkadaşlık, dayanışma, birlikte savunma, ortak dil ve kültür gibi ilişkiler ortaya çıkmasıyla, bu ilişkilerin niteliğine uygun olarak ifade edilmesi için, bedeviler anlamında أَعْرَابٌ kelimesi,

Topluluk içinde maddi imkânları çok ve topluluğun liderliğini yapan insanlara mensubiyeti dile getirmek için آل kelimesi kullanılır.

Buna benzer kelimelerin bir kısmı, çoğula özel kalıplarda oldukları için çoğul (أَسْمٌ) adı almış, bir kısmı da çoğula özel kalıplarda olmadıkları için çoğul isim (أَلْجَمْعُ) adını almışlardır. Bu, çoğul ve çoğul isim olan kelimeler tekillerden türetilmedikleri için lafzî tekileri bulunmamaktadır. Bu bölüme konu olan kelimeler de bu kapsamdaki kelimelerdir.

1.1. أَشْدُّ

1.1.1. Sözlük Anlamı

Kelimenin anlamı sözlüklerde, olgunluğa ulaşmak²³, on sekiz yaşa ulaşmak, kırk yaşa ulaşmak²⁴ şekillerinde verilir. İbn Fâris (ö. 395/1004): "ش د" harfleri aslî harflerdir, bir şeyin kendisinde ve kendisine bağlı kollarındaki kuvveti ifade eder;

²³ el-Halîl, , *Kitâbu'l-‘Ayn*, VI, 214.

²⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Kitâbu'l-Ezdâd*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-‘Asriyye, Beyrut, 1987, s. 222.

شَدَّدْتُ الْعَقْدَ شَدًّا düğümü sıkıca düğümledim gibi" demektedir.²⁵ İbn Manzûr (ö. 711/1311), bilgi ve tecrübe evresinde olmak anlamını aktarırken, İbnü'z-Zeccâc, on yedi ila kırk yaş arasındır demiştir.²⁶ el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ise, kelimenin anlamını on sekiz ila otuz yaş arasındır şeklinde verir.²⁷

1.1.2. Morfolojik Yapısı

أَشَدُّ kelimesi insanın hayat mücadelesi ve tecrübelerini kazanırken malını, işlerini yönetebilme ve ayakta kalabilme mücadelesi sırasında karşılaştığı zorlukların üstesinden gelebilmesi için gücünü toplayarak olgunlaştığı evreyi ifade etmektedir.

أَشَدُّ kelimesi أَفْعَلُ kalıbındadır. Dilbilimciler, bu kalıbın azlık ifade eden kıyâsî kırık çoğul kalıplarından olduğunu söylemişlerdir.²⁸ Ancak kelimenin tekili olup olmadığı konusunda iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir:

Birinci görüş sahiplerine göre, أَشَدُّ kelimesinin lafzî tekili vardır.

Sîbeveyh, nasıl ki نَعْمَةٌ kelimesinin tekili نَعْمَةٌ kelimesi ise, أَشَدُّ kelimesinin tekili de شِدَّةٌ kelimesidir²⁹ demektedir. İbn Hâleveyh de (ö. 370/980) de aynı görüştedir.³⁰ el-Ferrâ'ya (ö. 207/822) göre, nasıl ki أَفْلَسٌ kelimesinin tekili فَلَسٌ kelimesi ise, أَشَدُّ kelimesinin tekili de شِدٌّ kelimesidir.³¹ Yûnus b. Habîb'e (ö. 182/798) göre de, tekil

²⁵ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni Kazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 2.bs., Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, III, 189.

²⁶ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisanu'l-'Arab*, thk. 'Abdullah Alî el-Kebîr v.d., 1.bs., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1981, II, 626.

²⁷ Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muħîṭ*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî v. dğr., Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2004, s. 340.

²⁸ Bkz: Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 89; İbn 'Usfûr, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci*, II, 513.

²⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb Kitâbu Sîbeveyh*, IV, 559.

³⁰ Ebû 'Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî, *Leyse fi kelâmi'l-'Arab*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr Attâr, 2. bs, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Kâhire, 1979, s. 330.

³¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, 3.bs., 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 2008, II, 123.

müzekker olan وَدَى kelimesi ve çoğulu olan أَوْدَى kelimesi ile kıyaslama yapıldığında, أَشُدُّ kelimesinin tekili شُدُّ olur.³²

Ancak Radiyyuddîn el-Esterâbâdî bu görüşe itiraz etmiş ve şöyle demiştir: "Sarf âlimlerine göre, أَفْعُلُ kalıbı iki durumda geçerlidir. Birincisi, izâfet edilmemiş, birinci ve ikinci harfleri sahih olan ve فَعْلُ kalıbında olan sülâsî isimlerde; كَلْبٌ أَكْلُبُ örneğinde olduğu gibi. İkincisi, müenneslik takısı olmayan ve son harfinden önce med harfi bulunan tüm rubâî müennes isimlerde; ذِرَاعٌ أَذْرُعُ örneğinde olduğu gibi. شِدَّةٌ kelimesi müenneslik takısı olan, son harfinden önce med harfi bulunmayan rubâî bir isim olduğundan çoğulunun أَشُدُّ olması kurallara aykırıdır."³³

el-Fîrûzâbâdî de, فِعْلَةٌ kalıbının çoğulunun أَفْعُلُ kalıbında gelmesi Arap dilinde bilinen bir şey değildir, diyerek bu görüşün yanlış olduğunu ileri sürmüştür.³⁴

Görüldüğü üzere أَشُدُّ kelimesinin lafzî tekili olduğunu ileri sürenler kıyaslama yoluyla tekili olduğunu iddia etmişler, Arapların kullanımına dair nakillere dayanmamışlardır.

İkinci görüş sahiplerine göre, أَشُدُّ kelimesinin lafzî tekili yoktur. Ebû Ubeyde'ye (ö. 209/824) göre, أَشُدُّ kelimesi lafzi tekili olmayan çoğuldur.³⁵ Yine, İbn Kuteybe (ö. 276/889), أَشُدُّ kelimesinin tekili olmadığı söylenir derken,³⁶ İbn Cinnî (ö.

³² Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, thk. Muhammed 'Abdulhâlik Udayme, Lecnetu't-Turâşî'l-İslâmî, Kahire, 1981, s. 36.

³³ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 89-90.

³⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 304.

³⁵ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuâd Sezgin, 1.bs., Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1988, II, 99.

³⁶ Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Edebu'l-Kâtib*, thk. Muhamed ed-Dâlî, 1.bs., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1981, s. 108.

392/1002) de el-Mâzinî'nin (ö. 249/863), "أَشَدُّ kelimesi çoğuldur, tekili yoktur" dediğini rivayet etmiştir³⁷

Bütün bu görüşler incelendiğinde kelimenin tekili olduğunu iddia edenler, kelimenin tekilini Arapların kullanımına (السَّمَاعُ) dayandırmamışlar, kıyaslama yoluna gitmişlerdir. Bu durum kelimenin tekili olmadığını iddia edenlerin görüşünün daha isabetli olduğunu göstermektedir.

1.1.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'an-ı Kerim'de أَشَدُّ kelimesi sekiz defa zikredilmiştir.

el-En'âm sûresi 152. ayette,

﴿ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا تَكْلِفْ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذِكْمًا وَصِيكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾

(Rüştüne erinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adalette yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti.) buyurulmuştur.

Ayette أَشَدُّ kelimesi أَفْعُلُ kalıbında kullanılmıştır. Daha öncede belirtildiği üzere bu kalıp, kıyâsî kırık çoğul kalıbıdır. Bir diğer husus حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ cümlesinin, وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ cümlesinden sonra zikredilmesi, أَشَدُّ kelimesinin, yetimin malında tasarrufta bulunabileceği bir merhaleye ulaştığı belirli bir zaman aralığını ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Müfessirler bu belirli zaman aralığı konusunda farklı görüşler ileri sürmüştür.

³⁷ Ebu'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâiş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Dâru'l-Fikr, Kâhire, 1952, II, 128.

İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201) göre, on sekiz ile otuz yaş arasındır.³⁸ et-Turayhî'ye (ö. 1085/1674) göre, yetimin olgunluk çağı on sekiz yaştır.³⁹ eş-Şinkîti'ye (ö. 1907-1974) göre ise baliğ olmaktır, ilim ehlinin çoğunluğu buluş yaşının on beş olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰

Ayetin siyâkı incelediğinde أَشَدُّ kelimesinin buluş çağına ermeyi ifade ettiği görülüyor. Buluş yaşı ise on beş ile on sekiz yaş arasındır. Bu da أَشَدُّ kelimesinin الْيَتِيمُ kelimesi ile ilintili zikredildiği diğer ayetler için de geçerli olup, on beş ile on sekiz yaş arası zaman aralığını ifade eden çoğul bir kelime olduğunu ortaya koymaktadır.

el-Kasas sûresi 14. ayette de,

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾

(Musa yetişip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle ödüllendiririz.) buyurulmaktadır.

Bu ayetteki أَشَدُّ kelimesi, الْيَتِيمُ kelimesi ile bağlantılı zikredilen ayetlerdeki anlamından farklılık arz etmektedir. et-Tabersî (h.548/1079), بَلَغَ أَشَدَّهُ insanın gençliğinin, gücünün ve aklî olgunluğunun kemâle ermesidir. En kâmil olduğu yaş, kırk yaş diyenler de, altmış yaş diyenler de olmuştur, demiştir.⁴¹

Bütün bunlardan da anlaşılıyor ki أَشَدُّ kelimesi, الْيَتِيمُ kelimesi ile bağlantılı zikredildiği ayetlerde yetimin işlerinde ve malında tasarruf etme imkânına kavuştuğu zaman aralığı olan rüştüne erişmiş olduğu dönemini ifade etmektedir.

³⁸ Ebu'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, 3.bs., el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1984, III, 114.

³⁹ Fahrüddîn b. Muhammed b. Alî et-Turayhî en-Necefî, *Tefsîru Ğarîbu'l-Ķur'ân*, thk. ve nşr: Alî Muhammed Kâzım et-Turayhî, 1953, s. 196.

⁴⁰ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. 'Abdikâdir el-Cekenî eş-Şinkîti, *Eđvâ'u'l-Beyân fî İzâhi'l-Ķur'ân bi'l-Ķur'ân*, 3.bs., Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekketu'l-Mukerreme. 1980, II, 210.

⁴¹ Ebû Alî Emînuddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Ķur'ân*, 1.bs., Dâru'l-Ulûm, Beyrut, 2005, V, 380.

Yûsuf sûresi 22. ayette ise,

﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾

(Yûsuf erginlik çağına erişince, ona güçlü bir muhâkeme yeteneği ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.) buyurulmaktadır.

Bu ayette ise بَلَغَ أَشُدَّهُ ifadesi, ergin olan insanın aklî, rûhî, fikrî olgunluğa eriştiği, bir toplumu veya ülkeyi yönetebilecek tecrübe ve bilgi birikimine veya peygamber olabilecek merhaleye ulaştığını göstermektedir.

Sonuç olarak أَشُدُّ kelimesinin sözlük anlamı, morfolojik yapısı, Kur'ân-ı Kerim'de kullanımı ve müfessirlerin görüşleri göz önünde bulundurulduğunda lafzî tekili olmayan çoğul bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. أُعْرَابٌ

1.2.1. Sözlük Anlamı

Sözlükte أُعْرَابٌ kelimesi, birbirlerinin dilini anlayan ve çöl veya kırsal alanlarda yaşayan insanlara verilen çoğul anlamlı bir isimdir.

İbn Düreyd kelimenin anlamını "الأعْرَابُ (Arap) Acemin zıddıdır, الأعْرَابُ Acemlerin zıddıdır ve bir insan neslinin adıdır. Bu nesle mensup kimseye de عَرَبِيٌّ - عَرَبِيٌّ" şeklinde aktarır.⁴² el-Cevherî ise (ö. 400/1009'dan önce) çöl veya

⁴² Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî, *el-İştikâk*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, 1.bs., Dâru'l-Cil, Beyrut, 1991, s. 361.

kırsal alan sakinleridir. Kendilerine mensup kimseye *أَعْرَابِي* denir. Çünkü lafzî tekili yoktur, *عَرَبٌ* kelimesinin çoğulu da değildir, demektedir.⁴³

İbn Manzûra göre *العَرَبِيُّ* bedevi olmayan, Araplığa mensup kimsedir. *الْأَعْرَابِيُّ* çöl sakinleri (bedeviler) iken, *الْأَعْرَابُ* birbirlerinin dilini anlayan çöl veya civarında yerleşik kimselerdir. İbn Manzûr ayrıca, köy ve şehirlerde oturanlara, dilleri fasih olmasa da *عَرَبٌ* (Arap) denildiği bilgilerini aktarmıştır.⁴⁴ el-Fîrûzâbâdî'nin eserinde ise, "*العَرَبُ* Acemin zıddıdır, şehir sakinleridir. *الْأَعْرَابُ* ise çöl sakinleridir, tekili yoktur, çoğulu da *أَعْرَابٌ* olur" bilgisine yer verilmiştir.⁴⁵

1.2.2. Morfolojik Yapısı

Arap dilbilimcilere göre, *أَعْرَابٌ* kelimesi azlık ifade eden kıyâsî kırık çoğul kalıplarından olan *أَفْعَالٌ* kalıbındadır.⁴⁶ Sîbeveyh, "*أَعْرَابٌ* kelimesine nispet edilene *أَعْرَابِي* denir. Çünkü bu anlamda tekili yoktur" demiştir.⁴⁷ İşte bu noktada dilbilimciler iki görüşe ayrılmışlardır:

Birinci görüş sahiplerine göre, *الْأَعْرَابُ* kelimesi çoğul değildir. Sîbeveyh, *الْأَعْرَابُ* kelimesi çoğul sayılmaz. Çünkü *العَرَبُ* kelimesi şehirlerde yaşayanları da çölde yaşayanları da kapsar. *أَعْرَابٌ* kelimesi ise sadece çöl sakinlerine özel bir tanımlamadır, demiştir.⁴⁸

⁴³ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, thk. Ahmed 'Abdulgafûr Attâr, 1.bs., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1979, I, 178.

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 36-37.

⁴⁵ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1066.

⁴⁶ Salâh Mehdî el-Fertûsî, Hâşim Tâhâ Şellâş, *el-Mühezzeb fî İlmi't-Tasrif*, 1. bs., Matâbiu Beyrut el-Hadîse, 2011, s. 188.

⁴⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb Kitâbu Sîbeveyh*, III, 379.

⁴⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb Kitâbu Sîbeveyh*, III, 41.

İkinci görüş sahiplerine göre, الْأَعْرَابُ kelimesi lafzî tekili olmasa da çoğuldur. İbn Mâlik, lafzî tekili olmayan ve ikiden fazlayı ifade eden her isim, çoğula özel bir kalıpta veya çoğulluğu ağır basan bir kalıpta ise çoğuldur, çoğulluğu ağır basan kalıbın örneği الْأَعْرَابُ kelimesidir ve tekili takdîrdir, demiştir.⁴⁹ İbnü'n-Nâzım (ö. 686/1287) es-Suyûtî, el-Eşmûnî (ö. 918/1513) ve el-Hamlâvî de aynı görüştedir.⁵⁰

1.2.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'an-ı Kerim'de أَعْرَابُ kelimesi on defa zikredilmiştir.

el-Hucurât sûresi 14. ayette,

﴿ قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾

(Bedeviler, İman ettik dediler. Şunu söyle: Henüz iman gönüllerinize yerleşmemiştir, öyleyse boyun eğdik deyiniz. Bununla beraber Allah'a ve resulüne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyendir.) buyurulmaktadır.

Ayette أَعْرَابُ kelimesi أفعال kalıbında gelmiştir. Bir diğer husus, قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا (bedeviler iman ettik dediler) cümlesindeki أَعْرَابُ kelimesi ile bağlantılı olarak gelen ve onların durumlarını dile getiren لَمْ تُؤْمِنُوا (iman etmediniz) قُولُوا أَسْلَمْنَا (teslim olduk deyiniz), فِي قُلُوبِكُمْ (kalplerinize) ifadelerinin hepsinde zamirler çoğul kipinde

⁴⁹ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâ'id ve Tekmilu'l-Makâşid*, s. 267.

⁵⁰ Bkz.: Ebû 'Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Cemâluddîn Muhammed b. Mâlik ed-Dımaşkî, *Şerhu İbnu'n-Nâzım 'alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, s. 24; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, III, 337; Ebu'l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân el-Mısırî, *Hâşiyetu's-Şabbân Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, thk. 'Abdurraûf Sa'd, el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Kahire, 1925, IV, 217; el-Hamlâvî, *Şeza'l-'Urf fi Fenni's-Sarf*, s. 170.

kullanılmıştır. Şayet أَغْرَابٌ kelimesi çoğul anlam ifade etmemiş olsaydı kendisi ile ilintili zamirlerin çoğul kipinde değil, tekil kipinde kullanılması gerekirdi.

el-Fetih Sûresi 11. ayette ise,

﴿ سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴾

(Bedevilerden savaşa katılmayanlar sana, gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyerek, Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu, bu yüzden Allah'ın bizi bağışlamasını iste diyecekler. Onlara şöyle de: Size bir zarar gelmesini isterse veya size iyilik etmeyi murat ederse, sizin için Allah'a karşı herhangi bir şey yapmaya kimin gücü yeter? Hayır! Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir.) buyurulmaktadır.

Ayette أَغْرَابٌ kelimesi ile ilintili gelen شَغَلَتْنَا (bizi alıkoydu), أَمْوَالُنَا (mallarımız), أَهْلُونَا (ailelerimiz), لَنَا (bizim için) ifadelerinde zamirlerin çoğul kipinde kullanılması, أَغْرَابٌ kelimesinin çoğul bir kelime olduğunu göstermektedir. Bu durum kelimenin geçtiği diğer ayetler için de aynı şekilde geçerlidir. Hepsinde de أَغْرَابٌ kelimesi ile ilintili zamirler çoğul kipinde kullanılmış ve kelimenin çoğul olduğunu desteklemektedirler.

Sonuç olarak çölde veya civarında ikamet eden ve birbirlerinin dilini anlayan insanlara verilen bir ad olan أَغْرَابٌ kelimesi, kıyâsî kırık çoğul kalıplarından أَفْعَالٌ kalıbında gelmiştir. Dilbilimcilerce lafzî bir tekili olduğu ileri sürülmemiş, aksine tekili olmadığı kabul görmüş çoğul bir kelimedir.

1.3. أناس

1.3.1. Sözlük Anlamı

أناس kelimesi sözlükte الجن (Cin)'in zıddı olan bildiğimiz insanlar, insan topluluğu anlamına gelen çoğul anlamlı bir kelimedir.⁵¹

er-Râgıb el-İsfahânî (ö. 690/1291), الإنسي insana mensup; insan anlamındadır. الإنسان kelimesi الجن (Cin)'in zıddı, الأئس kelimesi de nefretin zıddıdır, demektedir.⁵² İbn Manzûr, الإنسان kelimesi bildiğimiz insan anlamına gelmekte ve الناس kelimesi de çoğuludur derken, الإنسان kelimesinin beşer anlamına gelmekte ve إنسي kelimesi de tekili olduğu bilgisine yer vermiştir.⁵³

1.3.2. Morfolojik Yapısı

Arap dilbilimciler kelimenin hangi asıldan türediği konusunda iki farklı görüşleri sürmüştür.

Birinci görüşe göre, أناس ve ناس kelimesinin aslı birdir. Bu görüşün sahibi İbn Manzûr'a göre, الناس kelimesinin aslı الأئس kelimesidir. ا harfi ve ل harfi ء harfinin yerine kullanılmıştır. el-Münzirî'nin Ebu'l-Heysem'den rivayet ettiğine göre, الناس kelimesinin aslı أناس kelimesidir, أ harfi aslî harftir, sonra ا harfi ile beraber belirlilik takısı olan ل harfi eklenmiş الأئس olmuştur. Bu da dile ağır geldiği için ء düşürülmüş الناس olmuştur. ل harfi de ن harfine katılmış الناس olmuştur. ا ve ل harfleri atılarak isme başlandığında ناس şeklinde başlanmıştır.⁵⁴ İbn Düreyd de aynı görüştedir.⁵⁵

⁵¹ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 92.

⁵² el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 92.

⁵³ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 147-148.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 147.

⁵⁵ Bkz.: İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 311.

İkinci görüşe göre, أَنَاسٌ ve نَاسٌ kelimelerinin her ikisinin de türemiş oldukları asılları ve ifade ettikleri manaları vardır.

el-Kisâi'ye (ö. 189/805) göre, نَاسٌ ve أَنَاسٌ kelimeleri birbirinden farklıdır ve birbirinden daha üstün değildir. Arapların, نَاسٌ kelimesini نُؤِيسٌ şeklinde tasgîr etmeleri bunun en güzel delilidir. Şayet, öyle olmasaydı أَنِيسٌ şeklinde tasgîr etmeleri gerekirdi.⁵⁶ İbnü's-Şecerî (ö. 542/1148), Ferrâ'nın arkadaşlarından Seleme b. Âsım'ın "kıyasta en benzeş durum, her ikisinin de kendine ait aslı vardır. أَنَاسٌ kelimesinin aslı الْإِنْسُ kelimesi, نَاسٌ kelimesinin aslı da النَّوْسُ kelimesidir. Zira نَاسٌ kelimesinin tasgîrinde بَابٌ بُؤِيبٌ gibi نُؤِيسٌ denir" dediğini rivayet etmiştir.⁵⁷

Dilbilimciler arasında أَنَاسٌ kelimesinin çoğul mu, çoğul isim mi, lafzî tekili var mı hususunda görüş ayrılığı vardır.

el-Mubberred'e göre, أَنَاسٌ kelimesi kırık çoğul değil, çoğul isimdir.⁵⁸ İbn Hâleveyh'e göre ise, Arapların فُعَالٌ kalıbında şu on kelimeyi çoğul yaptıkları bilinir; تَوَامٌ تَوَامٌ (kemiğin üzerindeki et), رُخْلٌ - رُخْلٌ (kuzu), رُبَابٌ - رُبَابٌ (gebe koyun), رَزَالٌ - رَزَالٌ (ikiz), فَرِيرٌ - فَرِيرٌ (semizleşmiş koyun yavrusu), نُدَالٌ - نُدَالٌ (mayası bozuk kimse), نَتَجٌ - نَتَجٌ (doğurgan hayvan), رَعُوْتُ - رَعُوْتُ (iki kez yapılan iş), ثُنَاءٌ - ثُنَاءٌ (aşağılık kimse), تَشْوِجٌ (emzikli inek).⁵⁹

⁵⁶ Ebu'l-Hasen Alî b. Hamza b. 'Abdillâh el-Kisâi el-Kûfî, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Çelebî, 1.bs., 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988, s. 62.

⁵⁷ Ebu's-Sa'âdât Ziyâuddîn Hibetullah b. Alî İbnü's-Şecerî el-Bağdâdî, *el-Emâlî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1992, I, 33.

⁵⁸ el-Mubberred, *el-Muḳteḍab*, I, 33.

⁵⁹ İbn Hâleveyh, *Leḳse fî Kelâmi'l-'Arab*, s. 151.

İbn Usfür, ظَوَّارٌ - ظُنَّارٌ - رُخَالٌ - رُخْلٌ örneğinde olduğu gibi فُعَالٌ kalıbının فَعْلٌ ve فُعْلٌ kalıplarının çoğul kalıbı olduğu yönünde görüş belirtmiştir.⁶⁰ ez-Zemahşerî de, الأُنَّاسُ kelimesi رَخَاءٌ ve تَنَاءٌ kelimeleri gibi kırık çoğul isimdir. ا harfinin harekesinin aslı kesradır سُكَارِيٌّ ve عُيَّارِيٌّ kelimelerinde fethanın yerini aldığı gibi damme kesrenin yerini almıştır demek de caizdir demiştir.⁶¹

Ebu Hayyân'a göre (h.745-1344), ez-Zemahşerî'nin bu görüşü iki yönden yanlıştır. Birincisi, kelimenin hemzesi kesra ile اِنَّاسٌ şeklinde okunmamıştır ki, damme kesranın yerine geçsin ve kırık çoğul olsun. سُكَارِيٌّ ve عُيَّارِيٌّ kelimeleri فُعَالٌ kalıbındadır. İlk harflerinin harekesi fethadır ve bu Araplardan duyulmuştur. İkincisi, عُيَّارِيٌّ - سُكَارِيٌّ ve benzerlerinde damme, fethanın yerine gelmemiştir. Sîbeveyh kitabında bu kelime için asıl olanın kırık çoğul olduğunu belirtmiştir. Sîbeveyh, sıfatların kırık çoğulluğu konusunda; bazıları سُكَارِيٌّ ve عُجَّالِيٌّ da olduğu gibi فُعَالِيٌّ kalıbı üzere kırık çoğul yapmışlardır. فُعَالِيٌّ kalıbı حُبَّارِيٌّ - سُمَّانِيٌّ - لُبَّادِيٌّ gibi isimlerde olur. Sıfatlarda olabilmesi için tekilinin kırık çoğul yapılabilmesi gerekir demiştir.⁶²

el-Mubberred de فُعَالٌ kalıbının kırık çoğul değil çoğul isim olduğu görüşündedir. ez-Zemahşerî, el-Mubberred ve Sîbeveyh'in görüşüne katılmaz. Çünkü el-Mubberred'e göre, kelime çoğul isimdir ve ilk harfinin harekesi dammedir, fethanın yerine geçmiş değildir.⁶³

Bütün bu anlatılanlar gösteriyor ki Araplar فُعَالٌ kalıbını çoğul kalıbı olarak kullanmışlardır ve bu kalıpta gelen اُنَّاسٌ kelimesi lafzî tekili olmayan çoğul bir kelimedir.

⁶⁰ İbn 'Usfür, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci*, II, 542.

⁶¹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, thk. 'Adil Ahmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muhammed Muavvaz, 1.bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, IV, 406.

⁶² Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, IV, 406.

⁶³ Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, IV, 406.

1.3.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

أُنَاسٌ kelimesi Kur'an-ı Kerim'de beş defa zikredilmiştir

el-A'raf sûresi 82. ayette,

﴿ وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَنْتَهَرُونَ ﴾

(Kavminin cevabı, Onları (Lût ve arkadaşlarını) memleketinizden çıkarın! Çünkü onlar kendilerini fazla temizlik taslayan insanlar!.. demek oldu.) buyurulmuştur.

Ayetteki أَخْرِجُوهُمْ (onları çıkarın) ifadesinde zamir, çoğul kipinde kullanılmıştır. Onlardan kastın ise, Lût peygamber ve arkadaşları olduğu Neml Suresi 56. ayette açıkça ifade edilmiştir; فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ (Bunun üzerine kavminin cevabı ancak şöyle demek oldu: Lût'un ailesini memleketinizden çıkarın.) Yine ayette إِنَّهُمْ (onlar) çoğul kipine izafet edilmiştir. Bütün bunlar da أَنَاسٌ kelimesinin Ayette çoğul olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

el-İsrâ sûresi 71. Ayette de,

﴿ يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أَنَسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَأُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴾

(Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defteri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar.) buyurulmaktadır.

Ayette أَنَاسٌ kelimesi ile bağlantılı olarak gelen بِإِمَامِهِمْ (kitapları), بِمِثْقَلِهِمْ (önderleri), فَأُولَئِكَ (onlar), يَقْرَأُونَ (okurlar), لَا يُظْلَمُونَ (haksızlığa uğratılmazlar) ifadelerindeki zamirler çoğul kipinde kullanılmıştır. Bu da أَنَاسٌ kelimesinin ayette çoğul olarak kullanıldığını göstermektedir.

el-A'râf sûresi 160. ayette de,

﴿ وَقَطَّعْنَاهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّٰنَ وَالسَّلْوَىٰ كُلُّوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴾

(İsrâiloğullarını nesillere göre, on iki topluluğa ayırdık. Halkı kendisinden su istediğinde Mûsâ'ya, Âsânı taşa vur! diye vahyettik. Taştan on iki göze fişkırdı. Her topluluk içeceği yeri belledi. Üzerlerine de buluttan gölgelik yaptık; onlara kudret helvasıyla bıldırcın eti indirdik. Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin (dedik). Onlar (nankörlükleriyle) bize değil fakat kendilerine kötülük ediyorlardı.) buyurulmuştur.

Bu ayette de **أُنَاسٌ** kelimesi ile bağlantılı olarak gelen **مَشْرِبَهُمْ** (içecekleri yer), **عَلَيْهِمْ** (üzerlerine) **كُلُّوا** (yiyiniz) **رَزَقْنَاكُمْ** (Size verdiğimiz rızıkların) ifadelerdeki zamirler, çoğul kipinde kullanılmış ve kelimenin çoğul olduğunu desteklemektedirler.

Sonuç olarak çoğul kalıplarından olan **فُعَالٌ** kalıbındaki **أُنَاسٌ** kelimesi tekili olmasa da Araplarca çoğul olarak kullanıldığı gibi Kur'an-ı Kerim'de de çoğul olarak kullanılmış tekili olmayan çoğul kelimelerdendir.

1.4. أَنَامٌ

1.4.1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde أَنَامٌ kelimesinin anlamı, yeryüzündeki ruhu olan insanlar, cinler ve hayvanların tamamı, yeryüzündeki mahlûkatın tamamı,⁶⁴ yeryüzündeki yaratılmışlardan ruh sahibi olanlarının tamamıdır⁶⁵ şeklinde verilir.

İbn Manzûr da, yeryüzündeki mahlûkatın tamamı anlamına geldiğini söyler ve müfessirlerin cinler ve insanları kapsadığı görüşünde oldukları bilgisine yer verir.⁶⁶ el-Fîrûzâbâdî ise أَنَامٌ kelimesine, yeryüzündeki yaratılmış olanlar veya insanlar ve cinler anlamı vermiştir.⁶⁷

1.4.2. Morfolojik Yapısı

أَنَامٌ kelimesi kıyasî kırık çoğul kalıplarından أَفْعُلُ kalıbındadır. Çoğuldur, lafzi tekili yoktur.

İbn Düreyd'e göre, أَنَامٌ kelimesinin tekili نَمٌ kelimesidir, Basralılar bunu bilmezler.⁶⁸ es-Seâlibî'ye göre ise tekili olmayan çoğul bir kelimedir.⁶⁹

Bize göre İbn Düreyd, kelimenin tekili نَمٌ derken kıyas yoluna başvurmuştur, Arapların kullanımına dayanmamaktadır. أَنَامٌ kelimesi kıyasî kırık çoğul kalıplarından أَفْعُلُ kalıbındadır. es-Seâlibî'nin de vurguladığı gibi tekili olmayan çoğul bir kelimedir.

⁶⁴ el-Halîl, *Kitâbu'l- 'Ayn*, I, 94.

⁶⁵ Ebû Mansûr 'Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî(ö. 429/1038), *Fıkhû'l-Luğa ve Sirru'l- 'Arabîyye*, 1.bs., Mektebetu'l-Hâncî, kahire, 1998, s.135.

⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l- 'Arab*, I, 154.

⁶⁷ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 79.

⁶⁸ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 383.

⁶⁹ es-Seâlibî, *Fıkhû'l-Luğa ve Sirru'l- 'Arabîyye*, s. 250.

1.4.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerimde **الْأَنْعَامُ** kelimesi sadece bir defa zikredilmiştir.

er-Rahmân sûresi 10. ayette,

﴿وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنْعَامِ﴾

(Allah yeryüzünü İnsanlar ve cinler için var etti.) buyurulmuştur.

Müfessirler ayette geçen **الْأَنْعَامُ** kelimesinin ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

el-Ferrâ'ya göre, ayette geçen **الْأَنْعَامُ** kelimesinden maksat yeryüzündeki yaratılmışların tamamıdır.⁷⁰ et-Taberî (ö. 310/923) İbn Abbas'ın "ayette geçen **الْأَنْعَامُ** kelimesinden maksat, ruhu olan her şeydir" dediğini rivayet etmiştir.⁷¹ ez-Zemahşerî'ye göre de, ayette geçen **الْأَنْعَامُ** kelimesinden maksat insanlar ve cinlerdir.⁷² er-Râzî'ye (ö. 606/1210) göre, yeryüzündeki her şey insan için yaratılmıştır. İnsan yeryüzünden diğer varlıklardan daha fazla faydalandığı için özellikle zikredilmiştir. Ayette kastedilen insanlardır. Varlıklar (خَلْقٌ) anlamına geldiği söylene de Kur'an'da birçok yerde geçen خَلْقٌ kelimesinden maksat, insandır.⁷³

el-Âlûsî'ye (ö. 1270/1854) göre de, **الْأَنْعَامُ** kelimesi sözlükte insanlar ve cinler veya yeryüzündeki yaratılmışların tamamı anlamına gelmektedir. Ayette ki **الْأَنْعَامُ** kelimesindeki ل harfi tam faydalanma ifade eder. O da diğerlerinden daha fazla

⁷⁰ el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, III, 113.

⁷¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turki, 1.bs., Hicr li't-Tıbbâa ve'n-Neşr, Kahire, 2001, XXIII, 180.

⁷² Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gâvâmi'zi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, thk. 'Adil Ahmed 'Abdulmevcûd, 1.bs., Mektebetu'l-'Abikân, Riyad, 1998, XXVII, 1070.

⁷³ Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 1.bs., Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, XXIX, 93.

faydalanan olduğu için insandır.⁷⁴ Bintü's-Şâtî (1913-1998) ise "Yaratılmışlar (خَلْقٌ) kelimesinin geçtiği ayetler incelendiğinde الأَنَامُ kelimesi ile arasında farklılık olduğunu görürüz. Zira خَلْقٌ kelimesi Allah'ın yerde ve gökte yaratmış olduğu melekler, insanlar, cinler hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıkların tamamını kapsar" şeklinde görüş belirtmiştir.⁷⁵

Ayetin öncesinde ve sonrasında gelen ayetler incelendiğinde, الأَنَامُ kelimesinden insanların ve cinlerin kastedildiği görülmektedir. Bir öncesinde gelen 9. ayete bakıldığında, وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ (Ölçüyü düzgün tutunuz ve eksik tartmayınız.) hitabının tek bir kişiye değil topluluğa yapıldığı ve bu topluluğun akıllı ve sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Durum böyle olunca hayvanlar ve bitkiler hitap dışında kalır.

Daha sonra gelen, فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?) 13. ayette hitap iki gruba yöneltmiştir. Hitabın kimlere yöneltildiği ise takip eden مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ (O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı. Cinleri de yalın ateşten yarattı.) 14. ve 15. ayetlerde açıklanarak insanlar ve cinler olduğu belirtilmiştir. Görüldüğü gibi الأَنَامُ kelimesinin Kur'an'da sadece insanlar ve cinler için kullanılmış olması خَلْقٌ kelimesi ile anlamlarının farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak الأَنَامُ kelimesi Kur'an'da ve Araplarca tekil değil, çoğul anlam ifade edecek şekilde kullanılmış, lafzî tekili olmayan çoğul bir kelimedir.

⁷⁴ Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Mahmûd b. 'Abdillâh b. Mahmûd el-'Alûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Meşânî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, ts., XXVII, 103.

⁷⁵ Âişe bint Muhammed Âlî 'Abdirrahmân Bintü's-Şâtî', *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'ân ve Mesâ'ilu (Nâfi') İbni'l-Ezrak*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1971, II, 378.

1.5. أَهْلٌ

1.5.1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde أَهْلٌ kelimesine kişinin aile efradı, akrabaları, aşireti, kendisi ile mesken, nesep, din, veya memleket bağı olan insanlar anlamları verilmektedir.

el-Halîl'e (ö. 175/791) göre الرَّجُلُ أَهْلٌ erkeğin eşi ve kendisine en yakın insanlar, أَهْلُ الْبَيْتِ ise hane halkıdır.⁷⁶ İbn Manzûr'a göre de الرَّجُلُ أَهْلٌ erkeğin aile efradıdır. İbn Sîde'nin "erkeğin akrabaları ve aşireti anlamına gelir" dediğini rivayet etmiştir.⁷⁷

er-Râğıb el-İsfahânî (ö. 918/1513), الرَّجُلُ أَهْلٌ kişinin kendisi ile nesep, din, mesken veya memleket bağı olan kimselerdir. Asıl olanı ise, kendisi ile aynı evde oturan kimselerdir. أَهْلُ الْعِلْمِ ilim sahipleri, أَهْلُ الدِّينِ de dinin mensupları anlamına gelir demiştir.⁷⁸ el-Fîrûzâbâdî'ye göre ise الرَّجُلُ أَهْلٌ erkeğin aşireti ve akrabaları, أَهْلُ الْبَيْتِ ise hane halkıdır.⁷⁹

Yukarıdaki tanımlamalarda da görüldüğü gibi, أَهْلٌ kelimesi başka kelimelere nisbet edilerek kullanılmaktadır. Nisbet edildiği kelimeye göre, kişinin eşi ve çocukları, aile efradı, akrabaları, hemşehrileri, ilim erbabı ve din mensupları gibi tabiiyet bildiren anlamlara gelmektedir.

1.5.2. Morfolojik yapısı

أَهْلٌ kelimesi فَعْلٌ kalıbındadır. Bu kalıbın çoğul kalıbı mı, çoğul isim kalıbı mı olduğu hususunda dilbilimciler iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir.

⁷⁶ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 96.

⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 163.

⁷⁸ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Ķur'ân*, s. 29.

⁷⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ķāmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 81.

Birinci görüşe göre, طَائِرٌ - صَاحِبٌ - فَاعِلٌ kalıbı kırık çoğul kalıbıdır. طَائِرٌ - صَاحِبٌ - فَاعِلٌ gibi طَائِرٌ kalıbında olup çoğul anlam ifade eden her kelimenin tekili ismi faildir. Bu görüş, el-Ahfeş (ö. 215/830) İbnü's-Sikkât (ö. 244/858) ve el-Müeddib'e (ö. 295/898) ait görüştür.⁸⁰

İkinci görüş İbn Usfür, Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, es-Suyûtî ve el-Hamlâvî'nin görüşüdür. İbn Usfür; فَاعِلٌ kalıbının çoğulunun فَاعِلٌ kalıbı olması meselesine gelince, bu konuda nahivciler arasında farklı görüşler vardır. el-Ahfeş gibi bir kısım nahivci, kırık çoğul olarak kabul ederken, Sîbeveyh gibi bir kısım nahivci de çoğul isim kabul etmiştir. Sîbeveyh'in görüşü doğru olan görüştür, demiştir.⁸¹

İbn Mâlik'e (ö. 672/1274) göre, tekili olmasa da ikiden fazlayı ifade eden her isim çoğula özel bir kalıpta ise veya lafzında çoğulluk ağır basıyorsa takdiri bir tekilin çoğuludur, aksi takdirde çoğul isimdir. Şayet lafzına uygunluk gösteren bir tekili varsa ve çoğul kalıplarına aykırılık göstermeyen bir kalıpta ise çoğuldur. Çoğulluğu ağır basana örnek olarak أَغْرَابٌ kelimesi, أَفْعَالٌ kalıbında gelmiştir ve lafzî tekili olmadığı halde çoğuldur.⁸²

Radiyyuddîn el-Esterâbâdî birinci görüşe itiraz ederek şöyle demiştir: "Kıyas yoluyla فَاعِلٌ kalıbının çoğulu فَاعِلٌ olur demek yanlıştır. Bu جُلُسٌ kelimesinin çoğulu جَالِسٌ olur demek gibidir. رَهْطٌ - قَوْمٌ gibi lafzî tekilden yapılmamış kelimeler çoğul değil, çoğul isimdir."⁸³ es-Suyûtî'ye göre de, lafzî tekili olmayan ve ikiden fazlayı ifade eden her isim takdîrî bir tekilin çoğuludur. Çoğula özel bir kalıpta veya

⁸⁰ Bkz.: Ebu'l-Hasen Saïd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hudâ Mahmûd Karâa, 1.bs., Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1990, I, 315; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkât, *İslâhu'l-Manţûk*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn v. dğr., 4.bs., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1949, s.37; Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Saïd el-Mueddib, *Dekâiku't-Tasrîf*, thk. Hatim Sâlih ed-Dâmin, 1.bs., Daru'l-Me'ârif, Kahire, 2004, s. 70.

⁸¹ İbn 'Usfür, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci*, II, 543.

⁸² İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâ'id ve Tekmîlu'l-Makâşid*, s. 267.

⁸³ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 203.

çoğulluğu ağır basan bir kalıpta ise tekili söylenmemiş olsada çoğuldur.⁸⁴ el-Hamlâvî'ye göre ise, çoğul ismin tekili yoktur. أَهْلٌ ve رَهْطٌ kelimeleri gibi çoğul veya çoğulluğu ağır basan kelimeler özel kalıplarda gelmezler.⁸⁵

Bu görüşe göre, أَهْلٌ kelimesi çoğul isimdir. Tercihe şayan görüş de bu görüştür.

1.5.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de أَهْلٌ kelimesi doksan bir defa zikredilmiştir.

el-Ahzâb suresi 33. ayette,

﴿ وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴾

(Evlerinizde oturun ve daha önce Cahiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir.) buyurulmaktadır.

Yukarıdaki tariflerde de görüldüğü gibi, أَهْلٌ kelimesi izâfet edildiği kelimeye göre, kişinin eşi ve çocukları, aile efradı, akrabaları, hemşerileri, ilim erbabı ve din mensupları gibi tabiiyet bildiren anlamlara gelmektedir. Bu nedenle ayetteki أَهْلَ الْبَيْتِ ifadesinden ne kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

et-Taberî, Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Rasûlullah, bu ayet beş kişi hakkında inmiştir buyurdu; Ben, Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma."⁸⁶

⁸⁴ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, III, 337.

⁸⁵ el-Hamlâvî, *Şeza'l-Urf fi Fenni's-Sarf*, s. 170.

⁸⁶ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, XIX, 101-102.

er-Râğıb el-İsfahânî'ye göre, Hz. Peygamberin (sa.) ailesidir.⁸⁷ İbn Manzûr'a göre de, Hz. Peygamberin (sa.) eşleri, kızları ve damadı Ali'dir.⁸⁸

Ebû Hayyân (ö. 745/1344) da bu konuda şunları söylemiştir: "İkrime, Mukâtil ve İbnü's-Sâib'e göre, bu ayetteki أَهْلُ الْبَيْتِ tabiri Peygamberin (sa.) eşlerine özeldir. Fakat bu görüş yanlıştır. Şayet öyle olsaydı ayette كُمْ zamiri yerine كُنُّ zamiri kullanılırdı. Ebû Saîd el-Hudrî'ye göre, ise, أَهْلُ الْبَيْتِ ifadesinden kasıt Rasûlullah (sa.), Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'dir (ra.). Ancak içerik olarak en uygun olanı Peygamber (sa.), eşleri ve çocuklarıdır."⁸⁹

Ayette geçen يَطَّيِّرْكُمْ (sizi temizlemek istiyor) ifadesinde geçen çoğul kipindeki كُمْ (sizi) zamirinin أَهْلٌ kelimesi ile bağlantılandırılması, kelimenin çoğul anlam ifade ettiğini göstermektedir.

Âl-i İmrân sûresi 65. ayette de,

﴿ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾

(Ey Ehli kitap İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Hâlbuki Tevrat ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmemizsiniz?) buyurulmaktadır.

Ayetteki تُحَاجُّونَ (çekişiyorsunuz), أَفَلَا تَعْقِلُونَ (hiç düşünmemizsiniz) ifadelerindeki zamirlerin çoğul kipinde kullanılması ve أَهْلٌ kelimesine bağlantılanması, أَهْلٌ kelimesinin çoğul bir kelime olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

⁸⁷ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 29.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 164.

⁸⁹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî Hayyân el-Endelûsî, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, thk. 'Adil Ahmed 'Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz, 1.bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, VII, 224.

Sonuç olarak Kur'an'da elli dört yerde geçen أَهْلٌ kelimesi, geçtiği her yerde izafet edilerek çoğul anlamı kullanılmış, izafet edildiği kelimeye göre anlam ifade etmiştir. Kıyasî kırık çoğul kalıplarından bir kalıpta olmadığından çoğul isim olarak kabul edilen ve tekili olmayan çoğul bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.

1.6. أَهْلٌ

1.6.1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde أَهْلٌ kelimesine, toplum içinde hatırlı, yüksek mevki sahibi veya soylu kabul edilen kişinin nesebinden olan çocukları, evinde barınan eşleri, cariyeleri ve çocuklarının çocukları, baba tarafından akrabalarını içeren anlamlar verilmektedir.

el-Halîl, الرَّجُلِ أَهْلٌ kişinin eşi çocukları ve akrabalarıdır⁹⁰ derken, İbn Manzûr الرَّجُلِ أَهْلٌ kişinin nesebinden olan çocukları, evinde barınan eşleri, cariyeleri ve çocuklarının çocukları, baba tarafından akrabalarıdır,⁹¹ demiştir. ed-Dâmeğânî'ye (ö. 478/1085) göre أَهْلٌ kelimesinin üç anlamı vardır: 1) Kişinin avimi, boyu. 2) Eşi ve çocukları. 3) Nesli.⁹²

İbnü'l-Cevzî'ye göre de (ö. 597/1201) أَهْلٌ kelimesi Kur'an'da dört anlamda kullanılmıştır: 1) Kişinin nesep bağı olan ev halkı. 2) Nesli. 3) Kendi dinine mensup

⁹⁰ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 107.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 174.

⁹² Huseyn b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *Islâhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. 'Abdulazîz Seyyidu'l-ehl, 4. bs., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983, s. 77.

kimseler. 4) Söзде bağlaç.⁹³ el-Fîrûzâbâdî ise, kişinin aile efradı, boyunun fertleri ve dostlarıdır. Çoğunlukla soylular için kullanılır,⁹⁴ demektedir.

1.6.2. Morfolojik Yapısı

Dilbilimciler آل kelimesinin aslı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

el-Kisâî'ye (ö. 189/805) göre, آل kelimesinin tasgîrinde أُؤَيْلٌ denir. Araplardan bu şekilde işitilmiştir.⁹⁵ er-Râgıb el-İsfahânî'ye göre ise آل kelimesi أَهْلٌ kelimesinden dönüştürülmüştür. أَهَيْلٌ şeklinde tasgîr edilir. Soylular ve hatırlılar için kullanılır.⁹⁶ ez-Zemahşerî de, آل kelimesinin aslı أَهْلٌ kelimesidir. Bu nedenle أَهَيْلٌ şeklinde tasgîr edilir, ه harfi | harfine dönüştürülmüştür. Saygın ve hatırlı kimseler için kullanılır,⁹⁷ demiştir.

el-Fîrûzâbâdî'ye göre de, آل kelimesinin aslı أَهْلٌ kelimesidir, ه harfi ء harfine dönüştürülmüş أَّالٌ olmuştur. İki hemze arka arkaya gelince, ikincisi elif'e dönüştürülmüştür. أُؤَيْلٌ ve أَهَيْلٌ şeklinde tasgîr edilir.⁹⁸ Ebu'l-Abbâs'a (ö. 346/957) göre, el-Kisâî " آل kelimesinin tasgîri أُؤَيْلٌ olur" demiştir, böylece sorun ortadan kalkmıştır. آل ve أَهْلٌ kelimelerinin herbiri, birbirinden farklı iki mana için asıldılar.⁹⁹

İbn Âdil (ö. 880/1475) de buhususta şunları söylemiştir: "Sîbeveyh ve en-Nehâs'a (ö. 338/950) göre, آل kelimesinin aslı أَهْلٌ kelimesidir. ه harfi hemzeye (ء) dönüştürülmüş أَّالٌ olmuştur. Hemze (ء) fetha harekeli hemze (ء) den sonra sakin

⁹³ Ebu'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fi 'İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâ'ir*, thk. M. 'Abdulkerîm Kâzım er-Râzî, 3. bs., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1987, s. 122-123.

⁹⁴ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 83.

⁹⁵ el-Kisâî, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 70.

⁹⁶ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi Garibi'l-Kur'ân*, s. 30.

⁹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 267.

⁹⁸ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 83.

⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 174.

geldiği için \ harfine dönüştürülmüştür. Son olarak \ harfi de med'e (~) dönüştürülerek آل olmuştur. أَهَيْلٌ şeklinde tasgîr edilir. Ancak dilbilimciler أَهْلٌ kelimesinin tasgîri أَهَيْلٌ şeklinde, آل kelimesinin tasgîri de أُوَيْلٌ şeklinde olur demişlerdir. Bazıları da kelimenin aslı أَلْ بَيْوُلٌ fiilinden türemiş أُوَيْلٌ kelimesidir, و harfi kendisinden önceki harf fetha ile harekelendiği için \ harfine dönüşmüştür, tasgîri أُوَيْلٌ olur, demişlerdir. el-Kisâi de bu görüştedir."¹⁰⁰

1.6.2.1. (آل) ve (أهل) Kelimeleri Arasındaki farklılıklar

1. آل kelimesi فَعْلٌ kalıbındadır. آل kelimesinin tasgîrinin أُوَيْلٌ olması, آل kelimesindeki ikinci elif harfinin aslî değil, و harfinden dönüştürülmüş olduğunu desteklemektedir. أَهْلٌ kelimesi فَعْلٌ kalıbındadır. أَهْلٌ kelimesinin tasgîrinin أَهَيْلٌ olması, أَهْلٌ kelimesindeki ه harfinin aslî olduğunu desteklemektedir. Bu da her iki kelimenin farklı asıllardan türediğini ve farklı kalıplarda olduğunu ortaya koymaktadır.
2. آل kelimesi آلُ فُلَانٍ - آلُ فُلَانَةٍ - آلُ فُلَانٍ - آلُ فُلَانَةٍ şeklinde belirli şahıslara izâfet edilir. - آلُ رَجُلٍ - آلُ رَجُلٍ - آلُ رَجُلٍ - آلُ رَجُلٍ şeklinde şehirlere, bölgelere, zamana, mekâna ve belirsiz şahıslara izâfe edilmez. أَهْلٌ kelimesi ise مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ - أَهْلُ زَمَنِ كَذَا - أَهْلُ الْخَيْطِطِ şeklinde hepsine izâfe edilebilir.¹⁰¹

¹⁰⁰ Muhammed Sirâcuddîn b. Alî b. 'Adil ed-Dîmaşkî, *el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, Ali Muhammed Muavvaz vd., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, II, 53.

¹⁰¹ Bkz.: Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Neḥḥâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Zuheyr Ġâzî Zâhid, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1983, I, 223; el-Kisâi, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 69; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Ġaribi'l-Kur'ân*, I, 38.

3. آل kelimesi آل فرعون - آل السلطان - آل محمّد - آل الله şeklinde üstün olanlar ve soylu kimselere izafet edilir. أهل kelimesi herşeye izafet edilebilir; أهل البصرة - أهل بلد كذا - أهل زمن كذا - أهل الحياط - الله.¹⁰²
4. İbnü'l-Enbârî'ye göre, آل kelimesi tekile benzeyen çoğuldur. el-Ferrâ'ya göre, ise, çoğuldur, tekili yoktur ve araplar أوئل şeklinde tasgîr ederler.¹⁰³

1.6.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'an-ı Kerim'de آل kelimesi yirmibeş defa zikredilmiştir.

el-Bakara sûresi 49. ayette,

﴿ وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴾

(Hatırlayın ki, sizi, Firavun taraftarlarından kurtardık. Çünkü onlar size azabın en kötüsünü reva görüyorlar, yeni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar, kızlarınızı hayatta bırakıyorlardı. Aslında o size reva görülenlerde Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.) buyurulmaktadır.

Ayette آل kelimesinin فرعون kelimesine izâfet edilmesi, sonra onların durumlarını açıklayan يَسُومُونَكُمْ (onlar size azabı reva görüyorlar), يُدَبِّحُونَ (kesiyorlar), وَيَسْتَحْيُونَ (hayatta bırakıyorlar) fiillerinin çoğul kipinde kullanılmış olması, آل kelimesinin ayette çoğul olarak kullanıldığına açık bir göstergesidir. Zira tekil olmuş olsaydı, يَدَبِّحُكُمْ - يَسُومُكُمْ şeklinde tekil kipi kullanılırdı.

¹⁰² el-Ahfeş, *Me'ânî'l-Kur'ân*, I, 98, I, 38.

¹⁰³ İbnü'l-Enbârî, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, I, 594.

en-Neml sûresi 56. ayette de,

﴿فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَنْتَظِرُونَ﴾

(Kavminin cevabı sadece: Lût ailesini memleketinizden çıkarın; çünkü onlar (bizim yaptıklarımızdan) uzak kalmak isteyen insanlarmış! demelerinden ibaret oldu.) buyurulmaktadır.

Bu ayette de (آل لُوطٍ) Lût ailesi ile ilintili açıklama içeren إِنَّهُمْ (onlar), أَنَاسٌ (insanlar), يَنْتَظِرُونَ (temize çıkarıyorlar) ifadelerinde çoğul kipi kullanılması آل kelimesinin çoğul bir kelime olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak آل ve أَهْلٌ kelimelerinin her biri, birbirinden farklı asıllardan türemiş ve farklı anlamlar ifade etmektedirler. آل kelimesi Araplarca ve Kur'an'da çoğul olarak kullanılmış, hiçbir Arap dilbilimci kelimenin lafzî tekili olduğunu ileri sürmemiştir. Bütün bunlardan kelimenin lafzî tekili olmayan çoğul bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.

1.7. أُوْلَاءٌ - أُوْلُو

1.7.1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde أُوْلُو ve أُوْلَاءٌ kelimeleri sahip anlamına gelmektedir. İnsanların çoğulları için kullanılmakta ve anlam bakımından aralarında farklılık bulunmamaktadır. أُوْلُو kelimesi, müzekkerler için, أُوْلَاءٌ kelimesi de müennesler için kullanılır.

el-Halîl, أُوْلُو - أُوْلَاءٌ kelimeleri anlam olarak دَوُو ve دَوَاتٌ kelimeleri gibidir. Sahip anlamı ifade ederler ve insanların çoğulları için kullanılırlar, demektedir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 101.

İbn Manzûr أولًا - أولو kelimelerinin anlamını "sahip anlamına gelen أولو kelimesi müzekkerler için çoğuldur, lafzî tekili yoktur. Anlam bakımından tekili ذو (sahip) kelimesidir. أولًا kelimesi de sahip anlamında müennesler için çoğul olup, lafzî tekili yoktur. Anlam bakımından tekili ذات (sahip) kelimesidir" şeklinde aktarır.¹⁰⁵

el-Fîrûzâbâdî de: "Sahip anlamına gelen أولو kelimesi çoğuldur, lafzî tekili yoktur, çoğul isim olduğu da söylenmiştir. Anlam bakımından tekili ذو kelimesidir. Aynı anlamdaki أولًا kelimesi müennesler içindir, tekili yoktur. Anlam bakımından tekili ذات kelimesidir" şeklinde aktarır.¹⁰⁶

1.7.2. Morfolojik Yapısı

Yazım da أولو kelimesine أولى - أولاء gibi benzerleri ile karışmaması için و harfi ilave edilmiştir.¹⁰⁷ أولو ve أولًا kelimeleri devamlı bir muzafun ileyh'e izafet edilerek kullanılır. أولو kelimesi ile akıllı müzekkerlere, أولًا kelimesi ile de akıllı müenneslere işaret edilir.¹⁰⁸ أولو ve أولًا kelimelerinin lafzî tekili yoktur.¹⁰⁹

İbn Malik'e göre, أولًا kelimesi, tekili ذات olan ذوات (sahipleri) kelimesi ile aynı anlamdadır. Fakat ذوات kelimesi lafzî tekli olan çoğul bir kelimedir. أولًا kelimesi ise lafzî tekili olmayan çoğul isim olup, çoğulluk alâmeti olarak kendisine ekli olan و harfi ve ت harfi çoğulun hükümlerine tâbidir.¹¹⁰

¹⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 176.

¹⁰⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîṭ*, s. 84.

¹⁰⁷ Ebû Amr Cemâluddîn 'Osmân b. 'Omer b. Ebî Bekr İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'İlmi't-Taşrif*, thk., Hasan Ahmed el-'Osman, 1.bs., el-Mektebetu'l-Mekkiyye, Beyrut 1995, I, 144.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 176.

¹⁰⁹ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, I, 155.

¹¹⁰ Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh b. Mâlik et-Tâî, *Şerhu'l-Kafiyeti's-Şâfiye*, thk. 'AbdulMun'im Ahmed Herîrî, 1. bs., Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Mekketu'l-Mukerreme, 1982, I, 80.

İbnü'n-Nâzım'a göre, **أُولَآثُ** kelimesi **ذَوَاتُ** anlamında lafzî tekili olmayan çoğul isimdir. **هَؤُلَاءِ أُولَآثُ فَضْلٍ - رَأَيْتُ أُولَآثِ فَضْلٍ - مَرَرْتُ بِأُولَآثِ فَضْلٍ** örneklerinde olduğu gibi kendisine çoğulun hükümleri uygulanır.¹¹¹ İbn Kayyım el-Cevziyye'ye (ö. 767/1366) göre de sahip anlamındaki **أُولُو** kelimesi lafzî tekili olmayan çoğul isimdir.¹¹²

أُولُو kelimesi damme (ُ) yerine **و** harfi ile merfu, fetha ve kesra yerine **ى** harfi ile mansûb ve mecrûr olur.¹¹³ **أُولُو** kelimesinin çoğulluk nûn'unun cemi müzekker salim nûn'undan farkı yoktur. Dilbilimciler izafet edilmesi durumunda hazf edilmesinde ittifak etmişlerdir.¹¹⁴ **أُولَآثُ** kelimesi damme ile merfû, fetha yerine kesra ile mansûb olur.¹¹⁵

1.7.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de **أُولُو** kelimesi iki şekilde kullanılmıştır. On yedi defa merfû' olarak **أُولُو** şeklinde, yirmi altı defa mansup ve mecrur olarak **أُولَى** şeklinde kullanılmıştır. **أُولَآثُ** kelimesi ise iki defa zikredilmiştir.

et-Tevbe sûresi 86. ayette,

﴿ وَإِذَا أَنْزَلْتُمْ سُورَةَ أَنْ ءَامِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُو الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴾

(Allah'a inanın, Resûlü ile beraber cihad edin diye bir sûre indirildiği zaman, onlardan servet sahibi olanlar, senden izin istediler ve: Bizi bırak evlerinde oturanlarla beraber olalım, dediler.) buyurulmaktadır.

¹¹¹ İbnü'n- Nâzım, *Şerhu İbnü'n-Nâzım 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, s. 29.

¹¹² Burhâneddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım el-Cevziyye, *İrşâdü's-Sâlik ilâ elfiyyeti İbn Mâlik*, thk., Muhammed b. Avad b. Muhammed es-Sehlî, Dâru Advâü's-Selef, Riyad, ts, III, 135.

¹¹³ Bkz.: İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, s. 113.,

¹¹⁴ Bkz.: Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh b. Hişâm el- Ensâri el-Mısrî, *Ķatrun-Nedâ ve Bellu's-Şadâ*, 5. bs., Dâru's-Selâm li't-Tibâa ven-Neşr, Kahire, 2012, s. 184.

¹¹⁵ İbn Hişâm, *Ķatrun-Nedâ ve Bellu's-Şadâ*, s. 72.

Ayette **أُولُو** kelimesi merfû olarak kullanılmış ve **الطَّوْلِ** kelimesine izafet edilmiştir. **أُولُو** kelimesinden sonra gelen **مِنْهُمْ** (onlardan), **وَقَالُوا** (dediler), **وَدَرْنَا** (bizi bırak), **وَتَكُنْ** (olalım) ifadelerinde kullanılan çoğul kipindeki zamirlerin de **أُولُو** kelimesi ile bağlantılandırılması, **أُولُو** kelimesinin çoğul bir kelime olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

el-Bakara sûresi 179. ayette de,

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

(Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulurki suç işlemekten sakınırsınız.) buyurulmaktadır.

Ayette **أُولُو** kelimesi **أُولَى** şeklinde mansûb olarak gelmiş ve **الْأَلْبَابِ** kelimesine izafet edilmiştir. **وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ** (kısasta sizin için vardır) ifadesinde hitabın bir grup ferde yönelik yapılmış olması **أُولُو** kelimesinin çoğul bir kelime olduğunu ortaya koymaktadır. Zira çoğul olmamış olsaydı **لَكُمْ** (sizin için) şeklinde çoğul kipi değil, **لَكَ** (senin için) şeklinde tekil kipi kullanılması gerekirdi. Ayrıca **أُولَى** kelimesinden sonra gelen **لَعَلَّكُمْ** (umulur ki sizler), **تَتَّقُونَ** (sakınırsınız) ifadelerindeki çoğul kipinde kullanılan zamirlerin **أُولَى** kelimesiyle bağlantılı olması, **أُولُو** kelimesinin çoğul bir kelime olduğunu desteklemektedir.

et-Talâk sûresi 6. ayette de,

﴿أَسْكُنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمِلٍ فَانْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَتَمُّوا بِبَنَاتِكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُم فَسَتْرَضِعْ لَهُ أُخْرَى﴾

(Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun, onları sıkıştırıp kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hâmile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için çocuğu emzirirlerse onlara ücretlerini verin, aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız çocuğu başka bir kadın emzirecektir.) buyurulmaktadır.

Bu ayette de **أُولَاتٍ** kelimesinin çoğul olarak kullanıldığı gayet açıktır. **أُولَاتٍ** kelimesinden sonra kendisiyle bağlantılı olarak gelen **عَلَيْهِنَّ** (onlara), **يَضَعْنَ** (koymaları), **حَمْلَهُنَّ** (yüklerini), **أَرْضَعْنَ** (emzirmeleri), **فَاتُوهُنَّ** (onlara veriniz), **أُولَاتٍ** (onların

ücretlerini) ifadelerde zamirlerin çoğul kipi ile kullanılmış olması, **أَوْلَادٌ** kelimesinin de çoğul olduğunu şüpheye mahal bırakmayacak şekilde açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak **أُولُو** ve **أَوْلَادٌ** kelimelerinin sözlük anlamları, dil bilimcilerin görüşleri ve Kur'an'da ki ayetlerde kullanımları incelendiğinde bu kelimelerin Arap diline tekilden türetilmeksizin çoğul olarak kullanılmak üzere konulan çoğul kelimelerden olduğu ortaya çıkmaktadır.

1.8. مَعْشَرٌ

1.8.1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde **مَعْشَرٌ** kelimesi erkek insan veya cinnî'nin aile efradı, işleri amaçları ve durumları aynı olan her grup veya topluluk anlamına gelmektedir. İnsanlar veya cinlerin Müslümanları, Hristiyanları, Yahudileri her biri ayrı ayrı topluluklardır.

el-Halîl, "عَشْرَتُ الْقَوْمِ" kavmin onuncusu oldum. **الْمَعْشَرُ** amaçları aynı olan topluluk. Müslümanlar, müşrikler, insanlar ve cinler herbiri ayrı ayrı (**مَعْشَرٌ**) topluluktur" demektedir.¹¹⁶ el-Leys de (ö. 187/803), "**الْمَعْشَرُ** işleri amaçları ve durumları aynı olan her grup veya topluluktur; **مَعْشَرُ الْمُسْلِمِينَ** Müslüman topluğu, **مَعْشَرُ الْمُشْرِكِينَ** müşrik topluluğudur" demiştir.¹¹⁷ İbn Fâris (ö. 395/1004) ise, **الْمَعْشَرُ** ortak amaçları olan topluluktur. Müslümanlar, insan ve cinler herbiri birer topluluktur, der.¹¹⁸

¹¹⁶ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 159-161.

¹¹⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. 'Abdusselâm M. Hârûn - M. Ali en-Neccâr, Dâru'l-Mısıriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Kahire 1967, I, 411.

¹¹⁸ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, IV, 327.

İbn Manzûr kelimenin anlamı hususunda, "عَشَرَ الْقَوْمِ kavmin onuncusu olmak, مَعْشَرُ birbirleriyle kaynaşmış olsun veya olmasın grup, topluluk, مَعْشَرُ الرَّجُلِ erkeğin ailesidir. مَعْشَرُ - قَوْمٌ - رَهْطٌ - نَقَرٌ kelimelerinin manası kadınlar hariç erkek topluluğudur ve lafzî tekileri yoktur" şeklinde bilgi verir.¹¹⁹ Fîrûzâbâdi'nin eserinde ise, "عَشَرَ dokuza bir eklemek, مَعْشَرُ الْقَوْمِ kavmin onuncusu olmaktır. مَعْشَرُ büyük topluluk, erkek insan veya cinnî'nin aile efradıdır" bilgilerine yer verilir.¹²⁰

1.8.2. Morfolojik Yapısı

Kelimenin sözlük anlamları incelendiğinde kökeninin عَشَرَ olduğu görülmektedir. Hal böyle olunca مَعْشَرُ kelimesi ile عَشَرَ kelimesi arasında bir bağ olması veya aynı asıldan olmaları söz konusudur. Bu konuda dilbilimciler arasında farklı iki görüş vardır.

Birinci Görüşe göre, عَشَرَ ve مَعْشَرُ kelimeleri arasında bir bağ yoktur. Bu görüşü savunanlardan İbn Faris'e göre, ع ش ر harfleri için iki asıl sözkonusudur. Birincisi, belirli bir sayıdır ve diğerleri onun üzerine ilave edilir ve şöyle denir; عَشْرَتُ أَعْشِرُهُمُ kavmin onuncusu oldum yani on kişi içinde onuncusu oldum. İkincisi, عَشِيرَتُكَ ve المَعَاشِرَةُ kelimeleri birbirine geçiş, kaynaşma ve muâşeret ifade eder; عَشِيرَتُكَ seninle muâşeret eden kimsedir.¹²¹

İkinci görüş, مَعْشَرُ kelimesi ile عَشْرَةُ kelimesinin aynı asıldan olduğu görüşüdür. Bu görüşte olan Mekârim eş-Şirâzî'ye göre, مَعْشَرُ kelimesi عَشْرَةُ (on)

¹¹⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, V, 2952-2955.

¹²⁰ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1093.

¹²¹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, IV, 324.

sayısından alınmadır. Çünkü عَشْرَةٌ (on sayısı) tam sayıdır ve terim olarak مَعْشَرٌ kelimesi farklı sınıf ve grupları içeren tam bir topluluktur.¹²²

Arap dilbilimcilere göre, مَعْشَرٌ kelimesi عَشَرَ sülâsî fiilinden türemiştir, مَعْشَرٌ kalıbındadır, çoğul anlamlıdır, mütেকامل bir topluluk veya grubu ifade eder ve lafzî tekili yoktur.

es-Sicistânî'ye (ö. 255/869) göre, مَعْشَرٌ kelimesi lafzî tekili olmayan çoğul kelimelerdendir.¹²³ el-Ezherî'ye (ö. 370/980) göre ise, الرَّهْطُ - الْقَوْمُ - النَّقَرُ - الْمَعْشَرُ kelimeleri çoğul anlamlıdır, lafzî tekilleri yoktur.¹²⁴

es-Seâlibî الثَّلَاةُ - الْمَعْشَرُ - النَّقَرُ - الرَّهْطُ - الْبَسَاءُ kelimelerinin, lafzî tekili olmayan çoğul kelimeler olduğu görüşündedir.¹²⁵ İbn Manzûr'a göre de الرَّهْطُ - الْقَوْمُ - النَّقَرُ - الْمَعْشَرُ kelimelerinin anlamı kadınlar hariç erkek topluluğudur ve bu kelimelerin tekilleri yoktur.¹²⁶

1.8.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Ku'ân-ı Kerim'de مَعْشَرٌ kelimesi üç defa الْإِنْسُ ve الْجِنَّ kelimesi ile beraber zikredilmiştir.

el-En'âm Sûresi 128. ayette,

﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ قَدِ اسْتَكْبَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا الَّذِي أَعْلَمْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴾

¹²² Nâsır Mekârim eş-Şîrâzî, *el-Emsel fî Tefsîri Kitabillahi'l-Münezzel*, 1. bs., Muessesetu'l-'A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 2013, XIII, 409.

¹²³ Ebû Hâtîm Sehl b. Muhammed b. "Osmân b. Kâsım (Yezîd) el-Cuşemî es-Sicistânî, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, thk. Hâtem Sâlih ed-Dâmin, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997, s. 296.

¹²⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, I, 84.

¹²⁵ es-Seâlibî, *Fıkhu'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, s. 655.

¹²⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, V, 2952-2955.

(Allah, onların hepsini diriltip topladığı gün, Ey cinler topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız der. Onların, insanlardan olan dostları ise Ey Rabbimiz! Biz birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık derler. Allah da buyurur ki: Allah dilediği hariç, içinde ebedi kalacağınız yer ateştir. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, bilendir.) buyurulmaktadır.

Ayette siyak bakımından مَعْشَرَ kelimesinin çoğul olduğunu açıkça ortaya koyan emareler bulunmaktadır. Mahşer, hiç kimse istisna edilmeksizin insanlar ve cinlerin tamamını kapsamaktadır. Zira وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا (Allah, onların hepsini diriltip topladığı gün) ifadesinde onların hepsinden maksat mahşerde toplanan insanlar ve cinlerin tamamıdır. Diğer taraftan مَعْشَرَ (topluluk) kelimesi الْجِنَّ (cinler) kelimesine izâfet edildikten sonra gelen اِسْتَكْتَرْتُمْ (çok uğraştınız) ifadesindeki çoğul kipinde kullanılan zamirin الْجِنَّ kelimesiyle bağlantılandırılması مَعْشَرَ kelimesinin çoğul olmasını gerektirmektedir. Ayrıca ayette hitap insanlar ve cinlerin tamamına yönelik olduğundan, مَثْوَاكُمْ (kalacağınız yer) ve خَالِدِينَ (ebedi) ifadelerindeki çoğul kipindeki zamirlerin de insanlar ve cinlerle bağlantılandırılması مَعْشَرَ kelimesinin insanlar ve cinleri kapsadığını ve tekil değil çoğul olduğunu ortaya koymaktadır.

Daha sonra gelen 130. ayette,

﴿ يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنفُسِنَا وَعَرَّثْنَاهُمُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَافِرِينَ ﴾

(Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyarayan peygamberler gelmedi mi? Derler ki Kendi aleyhimize şahitlik ederiz. Dünya hayatı onları aldattı ve kafir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.) buyurulmaktadır.

Ayette مَعْشَرَ (topluluk) kelimesi الْجِنَّ (cinler) kelimesine izafet edildikten sonra, الْإِنْسِ (insanlar) kelimesinin الْجِنَّ (cinler) kelimesine atfedilmesi, مَعْشَرَ kelimesinin

insanlar ve cinleri kapsadığını göstermektedir. Bu nedenle أَلَمْ يَأْتِكُمْ ُ (size gelmedi mi), مِنْكُمْ (sizden), عَلَيْكُمْ (size), يُنذِرُونَكُمْ (sizi uyaran) ifadelerindeki çoğul kipindeki zamirler الْجِنَّ ve الْإِنْسِ kelimeleri ile bağlantılandırılmıştır. Bu da مَعْشَرَ kelimesinin çoğul olduğunu ortaya koymaktadır.

er-Rahmân sûresi 33. ayette de,

﴿ يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ ﴾

(Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çerçevesinden çıkıp gitmeye gücünüz yetiyorsa geçin. Ancak büyük bir güçle çıkıp gidebilirsiniz.) buyuruluyor.

Bu ayette de مَعْشَرَ (topluluk) kelimesi الْجِنَّ (cinler) kelimesine izafet edildikten sonra الْإِنْسِ (insanlar) kelimesinin الْجِنَّ (cinler) kelimesine atıf edilmesi, sonrasında gelen لَا تَنْفُذُونَ (çıkamazsınız) فَانفُذُوا (çıkınız) تَنْفُذُوا (çıkıp gitmenize) اسْتَطَعْتُمْ (güç yetirebilirsiniz) ifadelerinde ki çoğul kipindeki zamirlerin insanlar ve cinlerle bağlantılandırılmaları مَعْشَرَ kelimesinin çoğul bir kelime olarak kullanıldığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, مَعْشَرَ kelimesi, sözlük anlamı, morfolojik yapısı ve Kurân-ı Kerim’de kullanımını göz önünde bulundurulduğunda, tekili olmayan çoğul bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.

1.9. نِسَاءٌ - نِسْوَةٌ

1.9.1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde نِسْوَةٌ - نِسَاءٌ kelimeleri kadınlar manasına gelen çoğul anlamlı kelimelerdir.

el-Halîl, نُسِئَتِ الْمَرْأَةُ kadının hayızını gecikmek, نَسَأْتُ الشَّيْءَ birşeyi geciktirmek anlamına gelir, demektedir.¹²⁷ el-Cevherî, "نَسَأْتُ الشَّيْءَ نَسْأً وَأَنْسَأْتُهُ" geciktirmek kelimesini, نُسِئَتِ الْمَرْأَةُ نَسْأً kadının hayızını gecikmek ve gebe olması beklenmek şeklinde açıklar¹²⁸ ve kadınlar anlamındaki النَّسْوَةُ - النَّسَاءُ - النَّسْوَانُ kelimeleri lafız bakımından değil, mana bakımından الْمَرْأَةُ (kadın) kelimesinin çoğullarıdır, نِسْوَةٌ kelimesinin tasgîri نُسِئَةٌ şeklinde yapılıdır" bilgilerine yer verir.¹²⁹

İbn Manzûr da eserinde, "نُسِئَتِ الْمَرْأَةُ نَسْأً" kadının hayızını gecikip gebeliğinin başlaması, النَّسْوَانُ - النَّسْوَةُ - النَّسَاءُ نَسْأً الشَّيْءَ نَسْأً وَأَنْسَأْتُهُ bir şeyi geciktirmektir. النَّسْوَانُ - النَّسْوَةُ - النَّسَاءُ kelimeleri lafız bakımından değil, mana bakımından الْمَرْأَةُ (kadın) kelimesinin çoğullarıdır" demiştir.¹³⁰ el-Fîrûzâbâdî'nin eserinde de, "نَسَأْتُ الشَّيْءَ نَسْأً نَسْأً نَسْأً نَسْأً" bir şeyi geciktirmek, نُسِئَتِ الْمَرْأَةُ نَسْأً kadının hayızını gecikmek ve gebe olması beklenmektir. Kadınlar anlamına gelen النَّسْوَانُ - النَّسَاءُ - النَّسْوَةُ kelimeleri lafız bakımından değil, mana bakımından الْمَرْأَةُ (kadın) kelimesinin çoğullarıdır" bilgilerine yer verilmiştir.¹³¹

ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) ise, "النَّسْوَةُ - النَّسَاءُ - النَّسْوَانُ - النَّسْوَانُ" kadınlar anlamındaki النَّسْوَةُ - النَّسَاءُ - النَّسْوَانُ kelimelerinin lafız bakımından değil, mana bakımından الْمَرْأَةُ (Kadın) kelimesinin çoğulları olduğu" bilgisini aktarır.¹³²

¹²⁷ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 219.

¹²⁸ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, I, 76.

¹²⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, VI, 2508.

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, VI, 4403- 4415.

¹³¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1603-1607.

¹³² Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc, *Vezâratu'l-İrşâd ve'l-Enbâ*, Kuveyt, 1965, XL, 69.

1.9.2. Morfolojik Yapısı

نِسْوَةٌ kelimesi, kıyâsî kırık çoğul kalıplarından فِعَالٌ kalıbındadır.¹³³ نِسَاءٌ kelimesi de azlık ifade eden kıyâsî kırık çoğul kalıplarından فَعْلَةٌ kalıbındadır.¹³⁴ نِسَاءٌ - نِسْوَةٌ kelimeleri lafız bakımından değil, mana bakımından الْمَرْأَةُ (kadın) kelimesinin çoğullarıdır, lafzî tekileri yoktur. Lafzî tekileri olmadığı için nisbet edildiğinde kendilerine nisbet edilir; نِسَاءٌ - نِسْوَةٌ gibi. Tasgîrleri de tekil isimlerin tasgîri gibidir; نِسْوَةٌ - نِسْيَةٌ gibi.

el-Halîl, النُّسُونَ - النِّسْوَانُ - النِّسَاءُ - النِّسْوَةُ kelimelerinin tamamı çoğul olduğu ve tekileri olmadığı görüşündedir.¹³⁵ el-Mubberred'e göre, نِسْوَةٌ kelimesi çoğul değil, çoğul isimdir. Lafzî tekili olmayan çoğul isimlerin tasgîri tekil isimlerin tasgîri gibidir. Çünkü نِسْوَةٌ - نِسْيَةٌ gibi bu isimlerin her biri çoğul olarak verilmiş isimlerdir.¹³⁶ es-Seâlibî'ye göre, النِّسَاءُ kelimesi tekili olmaksızın çoğul yapılmıştır. النِّسَاءُ - الرَّهْطُ - النَّقْرُ - المَعْشَرُ kelimeleri, lafzî tekili olmayan çoğul kelimelerdir.¹³⁷

Radiyyuddîn el-Esterâbâdî ise, çoğullara özel kalıplarda veya نِسْوَةٌ kelimesi gibi çoğulluğu meşhur kalıplarda gelen ve çoğul anlam ifade eden her isim çoğuldur. نِسَاءٌ kelimesinin takdîrî tekilinin عِلْمَةٌ olması gibi kullanılmasa da o çoğul isme bir tekil takdir edilir, görüşündedir.¹³⁸ es-Suyûtî'ye göre de, lafzî tekili olmadığı halde ikiden

¹³³ Bkz.: Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelûsî, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, thk. 'Abdu'l-Mun'im Ahmed Herîrî, 1. bs., Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Mekketu'l-Mukerreme, 1982, IV, 1812.

¹³⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb Kitâbu Sîbeveyh*, III, 490.

¹³⁵ el-Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*, IV, 219.

¹³⁶ el-Mubberred, *el-Muktedab*, II, 291.

¹³⁷ es-Seâlibî, *Fıkhu'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, s. 655.

¹³⁸ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'ale'l-Kâfiyeti*, III, 367.

fazlayı ifade eden her isim, çoğula özel bir kalıpta ise veya lafzında çoğulluk ağır basıyorsa takdiri bir tekilin çoğuludur, aksi takdirde çoğul isimdir.¹³⁹

ez-Zebîdî'ye göre, kadımlar anlamına gelen النَّسْوَةُ - النَّسَاءُ - النَّسْوَانُ - النَّسَوَانُ - النَّسَوَانُ - النَّسَوَانُ kelimeleri lafız bakımından değil, mana bakımından الْمَرْأَةُ (kadın) kelimesinin çoğullarıdır, lafzî tekileri yoktur. Bu nedenle Sîbeveyh نِسَاءٍ kelimesini نِسْوِيٌّ şeklinde nisbet etmiştir.¹⁴⁰ el-Hamlâvî ise, kelimenin رَجُلٌ رَجَالٌ gibi lafzî tekili olsa da, أَبَائِيْلُ kelimesi gibi lafzî tekili olmasa da çoğul kalıbında ise çoğuldur, tekili takdîrîdir, görüşündedir.¹⁴¹

1.9.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'an-ı Kerim'de النَّسَاءُ kelimesi yirmi altı defa, نِسْوَةٌ kelimesi iki defa zikredilmiştir.

el-Bakara sûresi 232. ayette,

﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلِّغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاصُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾

(Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.) buyuruluyor.

Ayette النَّسَاءُ kelimesi فَعَالٌ kalıbında gelmiştir. Daha öncede belirtildiği gibi bu kalıp kıyâsî kırık çoğul kalıbıdır. Diğer taraftan النَّسَاءُ kelimesinden sonra gelen فَبَلِّغْنَ

¹³⁹ es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi ' fi Şerhi Cem 'i'l-Cevâmi ' , III, 336.*

¹⁴⁰ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, XL, 69.*

¹⁴¹ el-Hamlâvî, *Şeza'l-'Urf fi Fenni's-Sarf, s. 170.*

(onlar bitirdiklerinde), أَجْلَهُنَّ (onların süreleri), تَعْضُلُوهُنَّ (onlara engel olmayın), يَنْكِحَنَّ (onların nikahlanmalarına), أَزْوَاجَهُنَّ (onların kocalarının) ifadelerindeki çoğul kipindeki zamirler, النِّسَاءِ kelimesi ile ilintilendirilmiştir. Bu da النِّسَاءِ kelimesinin çoğul olduğunu göstermektedir. Bu durum النِّسَاءِ kelimesinin geçtiği diğer ayetler içinde geçerlidir.

en-Nisâ sûresi 4. ayette de,

﴿ وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا ﴾

(Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışarlarsa, onu da afiyetle yiyin.) buyuruluyor.

Ayette النِّسَاءِ kelimesinden sonra gelen صَدُقَاتِهِنَّ (onların mehirleri), فَإِنْ طِبْنَ (eğer kendileri isteyerek) ifadelerindeki çoğul kipindeki zamirler, النِّسَاءِ kelimesi ile bağlantılandırılmıştır. Bu da النِّسَاءِ kelimesinin çoğul olduğunu göstermektedir.

Yûsuf sûresi 30. ayette de,

﴿ وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴾

(Şehirde birtakım kadınlar, Aziz'in karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısından murad almak istemiş. Ona olan aşkı yüreğine işlemiş. Şüphesiz biz onu açık bir sapıklık içinde görüyoruz dediler.) buyurulmaktadır.

Ayette نِسْوَةٌ kelimesi فِعْلَةٌ kalıbında gelmiştir. Daha öncede belirtildiği gibi bu kalıp azlık bildiren kıyâsî kırık çoğul kalıbıdır. Diğer taraftan ayette نِسْوَةٌ kelimesinden sonra gelen إِنَّا (şüphesiz biz), لَنَرَاهَا (biz onu görüyoruz) ifadelerindeki

çoğul kipindeki zamirler, النِّسَاءِ kelimesi ile bağlantılandırılmıştır. Bu da النِّسَاءِ kelimesinin çoğul olduğunu göstermektedir.

Yûsuf sûresi 50. ayette de,

﴿ وَقَالَ الْمَلِكُ انْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ فَسَأَلَهُ مَا بَأَلُ النِّسْوَةِ الَّتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ ﴾

(Kral, Onu bana getirin dedi. Elçi, Yûsuf'a gelince (Yûsuf) dedi ki: Efendine dön de, ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor. Şüphesiz Rabbim onların hilesini hakkıyla bilendir.) buyurulmuştur.

Ayette kadınların (نِسْوَةٌ) durumlarını açıklayan قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ (ellerini kesen), كَيْدِهِنَّ (onların hilelerini) ifadelerinde çoğul kipinde zamirler kullanılmıştır. Zamirlerin tekil kipinde değil de çoğul kipinde kullanılmış olması نِسْوَةٌ kelimesinin çoğul anlamlı bir kelime olduğunu desteklemektedir.

Sonuç olarak, النِّسَاءِ kelimesi kıyâsî kırık çoğul kalıplarından فَعَالٌ kalıbındadır. نِسْوَةٌ kelimeside azlık ifade eden kıyâsî kırık çoğul kalıplarından فَعَلَةٌ kalıbındadır. Kur'an-ı Kerim'de de çoğul olarak kullanılmışlardır, tekili olmayan çoğul kelimelerdir.

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'ANDA İNSAN TOPLULUKLARI İÇİN KULLANILAN
TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELER

Yaşamın zorlukları karşısında maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, insanların kendi aralarında yardımlaşma ihtiyacı duymaları, gruplar veya topluluklar halinde yaşama gereğini de bereberinde getirmiştir. Bu sebeple diğer dillerde olduğu gibi Arapçada da insan topluluklarına; toplumsal, fikirsel ve inançsal yapılarına uygun isimler verilir.

Topluluk fertlerinin, topluluğun liderliğini yapan kimseyle ilişkilerinin yapısını ifade etmek için, en az üç erkek veya daha fazla kişiden oluşan insan topluluğu veya aşîret anlamına gelen رَهْط ismi kullanılır.

Yine aynı şekilde muhtelif yerlerde, özellikle on kişiden az olan erkek grubuna قَوْم ismi kullanılmıştır.

Bu tür kelimelerden bir kısmı çoğula özel kalıplarda olduğu için çoğul adı alırken, bazıları da çoğula özel kalıplarda olmadıkları için çoğul isim kabul edilmişlerdir. Bu çoğul ve çoğul isim olan kelimeler lafzî bir tekile bağlı kalmaksızın doğrudan çoğul yapıldıklarından, lafzî tekileri yoktur. Bu bölüme konu olan kelimeler de bu kapsamdaki kelimelerdir.

2.1. كَلِمَاتٌ

2.1.1. Sözlük Anlamı

كَلِمَاتٌ fiilinden türemiş كَلِمَاتٌ kelimesine, el-Halîl'in eserinde, çok sayıda insandan oluşan topluluk anlamı verilirken,¹⁴² el-Askerî'nin (ö. 295/908) eserinde ise, bir konuda topluca harekete geçen topluluk, anlamı verilmiştir.¹⁴³ İbnü'l-Enbarî kelimenin anlamını, "قَدْ ثَلَّ عَرْشُ فُلَانٍ وَثَلَّ عَرْشُهُ وَأَثَلَّ اللَّهُ عَرْشَهُ" (kırallık) helâk olmak, كَلِمَاتٌ çok

¹⁴² el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 206.

¹⁴³ Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdillâh b. Sehl el-'Askerî(ö. 295/908), *el-Furûk fi'l-Luğa*, thk. Cemâl 'Abdulgânî, 1.bs., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2002, s. 500.

büyük koyun sürüsü" şeklinde vermektedir.¹⁴⁴ el-Cevherî "تَلَّثُ الْبَيْتِ أَثْلُهُ" evi (temelini tahrip edip duvarı iterek) yıktım, التَّلُّ helâk, التَّلَّةُ çok sayıda koyun (koyun ve keçiler bir araya gelip sayıları çoğaldığında da kullanılır ancak sadece keçiler için kullanılmaz), التَّلَّةُ insan topluluğu" anlamlarına yer verir.¹⁴⁵

ez-Zemahşerî, "bazı insanlar için, "التَّلَّةُ ve التَّلَّةُ nedir bir birinden ayıramayan adam" tabiri kullanılır. التَّلَّةُ sayısı az olan koyun sürüsü, التَّلَّةُ insan topluluğudur" bilgilerini aktarır.¹⁴⁶ İbn Manzûr ise, "أَثَلَّ الرَّجُلُ فَهُوَ مُثَلٌّ" adamın çevresi kalabalık olmak. التَّلَّةُ koyun (topluluğu) sürüsü ve yünleri, التَّلَّةُ de insan topluluğudur" şeklinde izah eder.¹⁴⁷ el-Fîrûzâbâdî de kelimenin anlamını, "التَّلَّةُ koyun (topluluğu) sürüsü, toplu halde yün yumağı, التَّلَّةُ insan topluluğu veya pek çok dirhem" şeklinde verir.¹⁴⁸

2.1.2. Morfolojik Yapısı

تَلَّ فِئْلٌ fiilinden türemiş تَلَّةٌ kelimesi فُعْلَةٌ kalıbındadır. Lafzî tekili olmayan çoğul bir kelimedir. Çok sayıda insandan oluşan ve herhangi bir durum karşısında topluca harekete geçen topluluk anlamına gelmektedir.

es-Seâlibî, تَلَّةٌ kelimesinin lafzî tekili olmayan çoğul kelimelerden olduğu görüşündedir; التَّلَّةُ - التَّقَرُّ - التَّرْهُطُ - الإِبِلُ - الرُّهْطُ - العَمَمُ - الحَيْلُ - الإِبِلُ - الرُّهْطُ - التَّقَرُّ - التَّلَّةُ kelimeleri lafzî tekili olmayan çoğul kelimelerdir.¹⁴⁹ el-Galâyînî (1885-1944) de, التَّلَّةُ kelimesini çoğul isim kabul etmiştir. Ona göre çoğul isim, çoğul anlamlı olup lafzî tekili yoktur, anlam olarak tekili vardır. قَوْمٌ - رَهْطٌ - مَعْشَرٌ - تَلَّةٌ kelimelerinin anlamsal tekili رَجُلٌ ve إِمْرَأَةٌ kelimeleri,

¹⁴⁴ İbnu'l-Enbârî, *Kitâbu'l-Ezâd*, s. 387- 406.

¹⁴⁵ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, IV, 1648-1649.

¹⁴⁶ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, 1.bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 113.

¹⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 501.

¹⁴⁸ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 220-221.

¹⁴⁹ es-Seâlibî, *Fıkhu'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, s. 655.

فَرَسٌ kelimesinin anlamsal tekili فَرَسٌ kelimesi, خَيْلٌ kelimesinin anlamsal tekili de فَرَسٌ kelimesi olur. Lafzı itibariyle tekil muamelesi yapılarak tekil gibi çoğul ve ikil yapılması caizdir, anlamı itibariyle çoğul muamelesi yapılır.¹⁵⁰

2.1.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de ثَلَاثَةٌ kelimesi üç defa zikredilmiştir.

﴿ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿۱۳﴾ وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ ﴿۱۴﴾ ﴾

Onların çoğu önceki ümmetlerden, Birazı da sonrakilerdendir. (Vâkıa:56/ 13-14)

﴿ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿۳۸﴾ وَثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ ﴿۳۹﴾ ﴾

Bunların bir çoğu önceki ümmetlerden, birçoğu da sonrakilerdendir. (Vâkıa: 56/38-39)

Müfessirler, el-Vâkıâ sûresinin 13,14. ve 38,39. ayetlerinde geçen ثَلَاثَةٌ kelimesinin topluluk, çok sayıda insandan oluşan topluluk gibi çoğul anlamlı olduğunu dile getirmişlerdir.

et-Taberî'ye (ö. 310/923) göre, ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ifadesi geçmiş ümmetlerden bir topluluk anlamındadır.¹⁵¹ ez-Zeccâc (ö. 311/923)da bu konuda şöyle demiştir: "Sözlükte الثَّلَاثَةُ kelimesinin anlamı topluluktur. ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ayeti geçmiş peygamberleri görüp inanan topluluklar anlamındadır. Geçmiş peygamberleri görüp inananların sayısı Hz. Muhammed'i görüp inananlardan daha fazla idi. Burada ثَلَاثَةٌ kelimesi,

¹⁵⁰ Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 1. bs., el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2009, II, 64-65.

¹⁵¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turki, 1.bs., Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, Kahire, 2001, VII, 199.

geçmiş ümmetlerden az sayıda, sonrakilerden de az sayıda anlamına da gelebilir. Zira *ثَلَاثَةَ* kelimesi parça, bir kısmı anlamına gelen *ثَلَاثٌ* kelimesinden türemiştir."¹⁵²

el-Vâhidî (ö. 468/1076), "*ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ*" ifadesinden maksat, Âdem'den (as.) Muhammed'e (sa.) kadar olan önceki ümmetlerdir. *ثَلَاثَةَ* fertlerinin sayıları sınırlanmayan topluluktur" şeklinde görüş belirtir.¹⁵³ el-Begâvi de, (ö. 516/1122) ayette geçen *ثَلَاثَةَ* kelimesinin fertlerinin sayıları sınırlanmayan topluluk anlamına geldiği görüşündedir.¹⁵⁴ ez-Zemahşerî'ye göre, ayette geçen *ثَلَاثَةَ* kelimesi çok sayıda insandan oluşan ümmet anlamındadır. Sonrasında gelen *وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ* ayeti, sayının çokluğuna delil olarak yeterlidir. Bu durumda mana şöyle olur: Âdem'den (as.), Muhammed'e (sa.) kadar olan önceki ümmetlerin sayısı çoktur (çoğu önceki ümmetlerdendir).¹⁵⁵ et-Turayhî de (ö. 1085/1674) *ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ* geçmiş ümmetlerden sayıları çok ilk topluluklardır, demiştir.¹⁵⁶

Görüldüğü gibi *ثَلَاثَةٌ* kelimesi sözlük anlamı olarak çok sayıda insandan oluşan topluluk anlamına gelmektedir, Arap dilbilimciler ve müfessirlerce de çok sayıda insandan oluşan topluluk anlamına gelen ve tekili olmayan çoğul bir kelimedir.

¹⁵² Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Schl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Çelebî, 1.bs., 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988, V, 109.

¹⁵³ Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî en-Nisâbûrî, *el-Vasîf fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk.: 'Adil Ahmed 'Abdulmevcûd v.dğr., Beyrut, 1994, IV, 233.

¹⁵⁴ Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, thk. Muhammed 'Abdullah en-Nemr vd., 1.bs., Dâru Taybe, Riyad, 1991, VIII, 7.

¹⁵⁵ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Haqâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, thk. 'Adil Ahmed 'Abdulmevcûd, 1. bs., Mektebetu'l-'Abikân, Riyad, 1998, VI, 23.

¹⁵⁶ Fahrüddîn b. Muhammed b. Alî et-Turayhî en-Necefi, *Mecma'u'l-Bahreyn*, thk. Ahmed Huseyn, 1. bs., Dâru's-Sekâfe, Necef, 1995, IX, 276.

2.2. حَزْبٌ

2.2.1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde حَزْبٌ kelimesi topluluk, grup, kişinin arkadaşları, kendisiyle aynı görüşte olan yandaşları, taraftarları, okumak için edindiği vird anlamlarına gelen çoğul anlamlı bir kelimedir.

el-Halîl kelimenin anlamını, " حَزْبُ الْأَمْرِ حَزْبًا " durum zor olmak, تَحَزَّبَ الْقَوْمُ insanlar toplaşmak, حَزَبْتُ أَحْرَابًا topluluk oluşturmak, الحَزْبُ kişinin kendi görüşünden olan arkadaşları (taraftarları, yandaşları). Mü'minler Allahın hizbidir" şeklinde izah eder.¹⁵⁷ el-Ezherî de kelimenin anlamını, " حَزْبُ الْأَمْرِ حَزْبًا " durum zor olmak, تَحَزَّبَ الْقَوْمُ insanlar toplaşıp, topluluk olmak, حَزَبَ فُلَانٌ أَحْرَابًا topluluk oluşturmak, الحَزْبُ kişinin aynı görüşte olan arkadaşları (yandaşları) " şeklinde sunar.¹⁵⁸

el-Cevherî, " حَزْبُ الرَّجُلِ kişinin arkadaşları, adamları, الحَزْبُ vird, topluluk, تَحَزَّبُوا toplanmak" bilgilerini aktarır.¹⁵⁹ İbn Manzûr da eserinde, " الحَزْبُ insan topluluğu, حَزْبُ الرَّجُلِ kişinin arkadaşları ve kendi görüşünde olan adamları (yandaşları), kişinin namazı, okuduğu Kur'an ve tesbihat gibi kendisi için edindiği virdidir. حَزَبَ فُلَانٌ أَحْرَابًا topluluk oluşturmak. حَزَبَ الْقَوْمُ وَتَحَزَّبُوا kavim gruplaştı ve gruplar oldular" bilgilerine yer verir.¹⁶⁰ el-Fîrûzâbâdî ise " الحَزْبُ vird, topluluk, تَحَزَّبُوا topluluklar oldular, حَزَبَ الْأَمْرُ durum zor olmak" anlamlarını aktarır.¹⁶¹

¹⁵⁷ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 310.

¹⁵⁸ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, IV, 373-374.

¹⁵⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, I, 109.

¹⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, II, 853.

¹⁶¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 356.

2.2.2. Morfolojik Yapısı

Sözlük anlamları incelediğinde الْحَزْبُ kelimesinin topluluk oluşturmak anlamına gelen تَحَزَّبَ kelimesinden türediğini ve aynı görüşten insanların oluşturduğu topluluk, taraftarlar ve yandaşlar anlamına geldiği görülüyor. الْحَزْبُ kelimesinin harfleri aslî harfler olup, فِعْلٌ kalıbında sülâsî (üç harfli) bir isimdir. Mensubiyette (nispet) حَزْبِي şeklinde, tasgîri de حَزْبٌ şeklinde yapılır, lafzî tekili olmayan çoğul isimdir. İbn Atıyye (ö. 541/1147), حَزْبٌ kelimesinin cins isim olduğunu ve tekili olmadığını söylemiştir.¹⁶²

Daha önceki incelemelerimizde de belirtildiği üzere, tekili olmasa bile ikiden fazlayı ifade eden her isim çoğula özel bir kalıpta ise veya lafzında çoğulluk ağır basıyorsa mana bakımından takdiri bir tekilin çoğuludur, aksi takdirde çoğul isimdir.¹⁶³ Diğer bir ifadeyle çoğul anlam ifade eden ve çoğula has kalıplara veya çoğulluğu meşhur kalıplara aykırı kalıpta gelen her isim çoğul isimdir.¹⁶⁴

2.2.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Ku'ân-ı Kerim'de حَزْبٌ kelimesi tekil kipinde sekiz, ikil kipinde bir, çoğul kipinde on bir defa zikredilmiştir.

el-Mücâdele sûresi 19. ayette,

﴿ اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴾

¹⁶² Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Gâlib b. 'Abdirrahmân b. Gâlib b. Atıyye el-Endelûsî, *el-Muḥarreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed, 1.bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, II, 209.

¹⁶³ Bkz.: İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâ'id ve Tekmilu'l-Makâşid*, s. 267; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, III, 336-337.

¹⁶⁴ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađi'ale'l-Kâfiyeti*, III, 367.

(Şeytan onları etkisi altına aldı da kendilerine Allah'ı anmayı unutturdu. İşte onlar şeytanın yandaşıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları hep kayıptadırlar.) buyurulmaktadır.

Ayette *اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ* (onları etkisi altına aldı) ifadesinden sonra çoğul kipi ile *فَأَنسَاهُمْ* (onlara unutturdu) ifadesi kullanılmış, sonra onlara (هُم), çoğula işaret etmek için kullanılan işaret ismi *أُولَئِكَ* (onlar) kelimesi ile işaret edilmiş ve şeytanın etkisi altına aldığı yandaşlarından *هُم* (onlar) çoğul zamiri ile bahsedilmiştir. Buda *حِزْبٌ* kelimesinin çoğul olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Aynı durum iki ayet sonra gelen 22. ayette de görülmektedir.

﴿ لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴾

(Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun –babaları, oğulları, yahut kardeşleri, akrabaları olsa da- Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, imanı yazmış ve katundan bir rûh ile onları desteklemiştir. Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedî kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır.)

Ayette *(قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ)* Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumdan, *كَانُوا* (idiler), *آبَاءَهُمْ* (onların babaları), *أَبْنَاءَهُمْ* (onların oğulları), *إِخْوَانَهُمْ* (onların kardeşleri), *عَشِيرَتَهُمْ* (akrabaları), *قُلُوبِهِمْ* (onların kalpleri), *وَيُدْخِلُهُمْ* (onları sokacak), *خَالِدِينَ* (ebedî kalacaklar), *رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ* (Allah onlardan razı olmuştur), *وَرَضُوا عَنْهُ* (onlarda Allahtan razı olmuşlardır) şeklinde çoğul kipinde zamirler ile bahsedilmiştir. Sonra onların kim

olduğu çoğula işaret etmek için kullanılan ve işaret ismi olan **أُولَئِكَ** (onlar) kelimesi ile **حِزْبُ اللَّهِ** (Allah'ın tarafında olanlar) olduğu vurgulanmıştır. Bu da gösteriyor ki **حِزْبُ** kelimesi çoğul bir kelimedir.

Bütün bu incelemelerden sonra **حِزْبُ** kelimesinin, lafzî tekili olmayan çoğul bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. رَهْطٌ

2.3.1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde **رَهْطٌ** kelimesi topluluk, birbirleri ile güçlü bağları olan, birbirleri ile dayanışan ve belli bir şahısla liderlik bağı olan topluluk anlamına gelen çoğul bir kelimedir.

el-Halîl kelimenin anlamını, "الرَّهْطُ Üç'ten on'a kadar sayıların toplamıdır. **رَهْطُكَ** denildiğinde senin aşiretinin erkekleri anlamındadır"¹⁶⁵ şeklinde verirken, İbn Kuteybe, "On kişiden az olan gruba **رَهْطٌ** ve **نَقْرٌ** dendiği söylenmiştir" demektedir.¹⁶⁶ el-Cevherî de kelimeyi "الرَّهْطُ kadınlar hariç on kişiden az erkektir, çoğuldur lafzî tekili yoktur" şeklinde izah eder.¹⁶⁷ İbn Fâris kelimenin kökenine inerek, "ر ه ط" harfleri kelimenin aslî harfleridir, insan topluğunu ifade eder ve üçten beşe kadar fertlerin oluşturduğu topluluk anlamına gelir" açıklamasında bulunur.¹⁶⁸

İbn Manzûr, kelimenin anlamını açıklarken, "الرَّهْطُ üçten ona kadar sayıda kişiden oluşan topluluktur. Bazıları yediden ona kadar kişiden oluşur, üç ile yedi arası sayıdan oluşana **نَقْرٌ** denir demişlerdir. **رَهْطُ الرَّجُلِ** adamın kavmi ve aşiretidir",

¹⁶⁵ el-Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*, II, 157.

¹⁶⁶ İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, s. 175.

¹⁶⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, III, 1128.

¹⁶⁸ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, II, 450.

bilgisine yerverir.¹⁶⁹ el-Fîrûzâbâdi ise, "الرَّهْطُ üçten veya yediden ona kadar sayıda kadınlar da dahil kişinin kabilesi ve kavmidir, lafzî tekili yoktur" demiştir.¹⁷⁰

2.3.2. Morfolojik Yapısı

رَهْطٌ kelimesi فَعْلٌ kalıbındadır. Dilbilimciler arasında رَهْطٌ kelimesinin çoğul anlamı olduğu ve tekili olmadığı konusunda görüş birliği vardır. Bu kelimeye çoğul hükümleri uygulanamadığından ve tekili olmadığı için kelimenin kendisine nisbet yapılır رَهْطِيٌّ denir, tasgîri de müzekker tekil isimlerin tasgîri gibi yapılır رَهَيْطٌ denir.

Sîbeveyh'e göre, رَهْطٌ kelimesine izâfet yapıldığında رَهْطِيٌّ denir. Çünkü رَهْطٌ kelimesi çoğul olsada tekili yapılamaz (tekili yoktur).¹⁷¹ el-Ezherî, - الْمَعْشَرُ - النَّقْرُ - الْقَوْمُ - ,¹⁷² el-Cevherî, الرَّهْطُ kelimesi çoğuldur, lafzî tekileri yoktur derken,¹⁷³ es-Seâlibî'ye göre de, الرَّهْطُ kelimesi, lafzî tekili olmayan çoğul bir kelimedir.¹⁷⁴

Radiyyuddîn el-Esterâbâdî'ye göre, şayet çoğul anlam ifade eden kelime فَرٌّ - رَهْطٌ gibi çoğul isimler ise, lafzî tekili olsun veya olmasın رَهْطِيٌّ şeklinde lafzına nisbet edilir.¹⁷⁵ Ebu'l-Kâsım (849/1445) kelime hususunda şu bilgileri aktarır: "Cins isim ve lafzî tekili olan çoğul isim tekilinden tâ veya nisbet yâsı ile ayrılır ancak, فَرٌّ - رَهْطٌ gibi çoğul isimlerin lafzî tekili olmadığı konusunda dilbilimciler arasında görüş birliği vardır. Bu kelimelerin hakiki çoğul olmadıkları konusunda da görüş

¹⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, II, 1753.

¹⁷⁰ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 677.

¹⁷¹ Sîbeveyh, *el-Kitâbu Kitâbu Sîbeveyh*, III, 416.

¹⁷² el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, I, 84.

¹⁷³ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, III, 1128.

¹⁷⁴ es-Seâlibî, *Fıkhü'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, s. 655.

¹⁷⁵ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 78.

ayrılığı yoktur. el-Ferrâ'ya göre çoğul isimdir."¹⁷⁶ el-Eşmûnî'ye (ö. 918/1513) göre de, الرَّهْطُ üçten ona kadar sayıda kişidir, lafzî tekili yoktur.¹⁷⁷

el-Muberred ve es-Secistânî'ye göre, رَهْطٌ kelimesi çoğul olmasına rağmen tekili olmadığı için müzekker çoğul isimdir. el-Muberred, "çoğullardan bir de tekili olmayan çoğul isimler vardır. Lafzî tekili olmayan bu çoğul isimlerin tasgîri tekil isimlerin tasgîri gibi yapılır. Zira bu çoğul isimlerin herbiri bir topluluğa verilmiş isimlerdir. Bunlardan insan topluluğu için kullanılan رَهْطٌ kelimesinin tasgîrinde müzekker tekil isimlerin tasgîrinde olduğu gibi رَهَيْطٌ denir" demiştir.¹⁷⁸ es-Secistânî'ye göre de الرَّهْطُ kelimesi çoğul isim olsa da, tekili olmadığı için müzekkerdir.¹⁷⁹

2.3.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'an-ı Kerim'de رَهْطٌ kelimesi üç defa zikredilmiştir.

Hûd sûresi 91. ayette,

﴿ قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ﴾

(Dediler: Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve içimizde seni çok zayıf (aciz) görüyoruz! Eğer kabilen olmasa seni mutlaka taşıyarak öldürürüz. Sen bizden üstün değilsin.) buyurulmaktadır.

ez-Zemahşerî ayette geçen رَهْطُكَ kelimesinin izahında Şuayb peygambere kavminin kabilesini neden bu kelime ile ifade ettiklerini şöyle açıklamıştır: "Şuayb peygamberin kavmi ondan yüz çevirip seni anlamıyoruz dediler. Bu da onların Şuayb peygamberi küçük düşürmek için kulak asmadıklarını gösteriyor...Sonra ona, sana

¹⁷⁶ Ebu'l -Kâsım, *en-Necmu's-Sâkib Şerh-u Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 816.

¹⁷⁷ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Şabbân Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, IV, 92.

¹⁷⁸ el-Muberred, *el-Muktedab*, II, 291, III. 347.

¹⁷⁹ es-Sicistânî, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, s. 196.

zarar vermek istesek, bize karşı çok aciz ve güçsüz kalacağını görüyoruz dediler. Bu nedenle kavminin az sayıda insandan oluştuğunu ifade etmek için رَهْطُكُ ifadesini kullandılar. Çünkü الرَّهْطُ kelimesi üç ila on kişiden oluşan kabile anlamındadır."¹⁸⁰

el-Kurtubî (ö. 671/1273) de رَهْطُكُ kelimesinin kendilerine dayanılan ve kendilerinden güç alınan kabile anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁸¹

en-Neml sûresi 48. ayette de,

﴿وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ﴾

(O şehirde Dokuz elebaşı vardı; bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar, iyileştirme ve düzeltme ye hiç yanaşmıyorlardı.) buyurulmuştur.

er-Râzî'ye göre, ayetteki رَهْطٍ تِسْعَةُ ifadesindeki رَهْطُ kelimesi, grup anlamına gelmektedir. رَهْطٍ تِسْعَةُ ifadesinden maksat dokuz gruptur. Çünkü الرَّهْطُ kelimesi tek kişi değil grup (topluluk) anlamına gelmektedir veya onlar kabilelerden oluşmaktaydı ve o sayıdaki liderlerin gruplarına katılmışlardı.¹⁸² Ebû Hayyân'a göre de, ayette geçen رَهْطُ kelimesi çoğul isimdir, grup, topluluk anlamına gelen grup ismidir. Onların her biri kendisine bağlı oldukları liderleri olan gruplardı.¹⁸³

Sonuç olarak رَهْطُ kelimesi فَعْلٌ kalıbındadır. Bu kalıpta gelen kelimelerin çoğul anlamlı olduklarını ve dilbilimcilerce tasgîr ve nisbet hususundaki hükümlerinin bu kelimelere uygun olmaması nedeniyle çoğul isim diye adlandırıldığı daha önceki konularda ifade edilmişti. رَهْطُ kelimesi, Kur'an'da da birbirleri ile güçlü bağları olan, birbirleri ile dayanışan ve belli bir şahısla liderlik bağı olan en az üç

¹⁸⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakkâ'iki Gavâmi'zi't-Tenzil*, III, 230.

¹⁸¹ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmî' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk., 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turki, 1.bs., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2006, XI, 201.

¹⁸² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 203.

¹⁸³ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, VIII, 250.

erkek veya daha fazla kişiden oluşan bir insan topluluğu veya grubu için kullanılmıştır. Kelime çoğul anlam ifade eden ve lafzî tekili olmayan çoğul isimdir.

2.4. زُمْرَةٌ

2.4.1. Sözlük Anlamı

el-Halîl kelimenin anlamını, insanlardan oluşan topluluk, grup, gürûh olarak vermiş, birbirinin izinden giden farklı görüşte topluluk olduğunun söylendiği bilgisini aktarmıştır.¹⁸⁴ İbn Düreyd " زَمْرَتْ مُرْوَةٌ الرَّجُلِ " adamın vakarı az olmak, kılı az olmak, الزَّمْرُ özellikle dişi deve kuşu sesi, الزَّمْرَةُ İnsanlardan oluşan topluluk, grup, cemaat anlamına gelir" demiştir.¹⁸⁵ İbn Fâris de eserinde " ز م ر harfleri için iki asıl söz konusudur. Birincisi, bir şeyin azlığını ifade eder; الزَّمْرُ kılı az adam. İkincisi, seslerden bir cins; الزَّمْرُ - الزَّمْرُ Devekuşu sesi. الزَّمْرَةُ (topluluk) kelimesi الزَّمْرُ kelimesinden türemiştir. Çünkü deve kuşlarının sesi birarada olduğunda çok gürültü olur" bilgilerine yer verir.¹⁸⁶

el-Cevherî, " الزَّمْرَةُ insanlardan oluşan topluluk, grup, cemaat, الزَّمْرُ kılı veya vakarı az adam, الزَّمْرُ deve kuşu sesi, زَمَرَ يَزْمُرُ زَمْرًا kamışla musiki yapmak" bilgilerini aktarır.¹⁸⁷ el-Fîrûzâbâdî ise " زَمَرَ يَزْمُرُ زَمْرًا وَزَمْرًا وَزَمْرًا تَزْمِيرًا " kamışla nağme yapmak, الزَّمْرُ deve kuşu sesi, الزَّمْرُ kılı az adam, الزَّمْرَةُ farklı görüşlerde grup, topluluk, cemaat" bilgilerini aktarmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁴ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 193.

¹⁸⁵ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 710.

¹⁸⁶ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, II, 23.

¹⁸⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, III, 671.

¹⁸⁸ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 718.

2.4.2. Morfolojik Yapısı

زُمَرَةٌ kelimesi فُعَلَةٌ kalıbındadır. Topluluklar anlamında زُمَرٌ şeklinde çoğul yapılıdır.¹⁸⁹ Devekuşu sesi anlamına gelen الرِّمَارُ ve kılı az adam anlamına gelen الرِّمْرُ kelimelerinden türemiştir. Dilbilimcilerden kelimenin tekili olduğunu söyleyen yoktur. Çoğul anlamlı, tekili olmayan bir kelimedir. Daha önceki incelemelerimizde de belirtildiği gibi, tekili olmasa bile İkidenden fazlayı ifade eden her isim çoğula özel bir kalıpta ise veya lafzında çoğulluk ağır basıyorsa takdiri bir tekilin çoğuludur. Aksi takdirde çoğul isimdir.¹⁹⁰

2.4.3. Kur'an-ı Kerim'de kullanımı

Kur'an-ı Kerim'de زُمَرَةٌ kelimesi sadece ez-Zümer suresinde iki defa zikredilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de زُمَرَةٌ kelimesi çoğul olarak زُمَرٌ şeklinde, sadece adını kendisinden alan ez-Zümer sûresinde 71. ve 73. ayetlerde geçmektedir. Müfessirler زُمَرٌ kelimesinin görüşleri farklı, birbirinin izinden giden ve birbirinden ayrı topluluklar anlamına gelen, زُمَرَةٌ kelimesinin çoğulu olduğu görüşündedirler.

et-Taberî'ye göre, ayette geçen زُمَرًا kelimesi bölük bölük, grup grup anlamındadır. Katade de, bölük bölük anlamındadır demiştir.¹⁹¹ el-Vâhidî'ye göre, الرِّمْرُ kelimesi birbirinin izinden giden ayrı ayrı gruplar anlamındadır. Grup anlamındaki زُمَرَةٌ kelimesi tekilidir.¹⁹² ez-Zemahşerî de, الرِّمْرُ kelimesi birbirinin izinden giden ayrı ayrı gruplar anlamındadır. Bu gruplardan Rablerine karşı

¹⁸⁹ Bkz: İbn Hâleveyh, *Leyse fî Kelâmi'l-'Arab*, s. 326.

¹⁹⁰ Bkz.: İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâ'id ve Tekmîlu'l-Makâşid*, s. 267; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, III, 336-337.

¹⁹¹ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, XX, 264-265.

¹⁹² el-Vâhidî, *el-Vasîf fî Tefsîri'l-Ķur'âni'l-Mecîd*, III, 594.

gelmekten sakınıp, cennete sevk edilecek grupların şehitler, zâhitler, âlimler ve hafızlar gibi farklı derecede gruplar olduğu söylenmiştir, demiştir¹⁹³

et-Tabersî'ye göre, الرُّمْرُ kelimesi, zurna gürültüsü gibi gürültüsü olan topluluk anlamına gelen زُمْرَةٌ kelimesinin çoğuludur. Ayetteki إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمْرًا ifadesi, cehenneme grup grup, bölük bölük sürülürler anlamındadır.¹⁹⁴ er-Râzî'ye göre de, birbirinin izinden giden, ayrı ayrı topluluklar anlamındadır.¹⁹⁵

ez-Zümer sûresi 71. ayette,

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمْرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا بَلَىٰ وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧١﴾

(O küfredenler, bölük bölük cehenneme sürülür. Nihayet oraya geldikleri zaman kapıları açılır, bekçileri onlara: Sizlere, içinizden Rabbinizin ayetlerini okuyan ve bu güne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi? derler. Evet geldi derler ama, azap sözü kafirler üzerine hak olmuştur.) buyurulmaktadır.

Ayette زُمْرًا kelimesi ile ifade edilen toplulukların kimler olduğunun çoğul kipinde gelen الَّذِينَ كَفَرُوا (küfredenler) ifadesiyle tanımlanmıştır. Daha sonra çoğul kipinde gelen جَاؤُهَا (geldiklerinde), أَلَمْ يَأْتِكُمْ (size gelmedi mi), مِنْكُمْ (sizden), عَلَيْكُمْ (sizlere), رَبِّكُمْ (sizin rabbiniz), يُنذِرُونَكُمْ (sizi uyarar), يَوْمِكُمْ (sizin bu gününüz), قَالُوا (dedilerki) ifadelerindeki çoğul kipindeki zamirlerin زُمْرًا kelimesi ile bağlantılandırılmış ve durumları çoğul kipinde zamirlerle ifade edilmiştir. Bütün bunlar kelimenin çoğul anlamlı olduğunu göstermektedir.

¹⁹³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakā'ika Gavâmizi't-Tenzil*, V, 324-325.

¹⁹⁴ et-Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, VIII, 317-318.

¹⁹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVII, 22.

Aynı durum, ez-Zümer sûresi 73. ayeti için de geçerlidir.

﴿ وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ﴾

(Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise, bölük bölük cennete sevk edilir, oraya varıp da kapıları açıldığında bekçileri onlara: Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya, derler.)

Ayette, cennete bölük bölük sevk edileceklerin kimler olduğunun çoğul kipi ile bildirilmesi ve onların durumunu anlatan ifadelerde çoğul kipinde zamirlerin kullanılması, bu ayette de kelimenin çoğul olduğunu ortaya koymaktadır.

İnceleme konusu olan زُمْرَةٌ kelimesi çoğul bir kelimedir. Bilindiği üzere Arapçada çoğul kelimelerin de çoğulu yapılır. Zümer sûresinde geçen زُمْرًا kelimesi de çoğul olan زُمْرَةٌ kelimesinin çoğuludur. Bu nedenle tefsirlerde grup grup, bölük bölük anlamı verilmiştir.

Sonuç olarak زُمْرَةٌ kelimesi topluluk, grup, bölük anlamına gelen çoğul bir kelimedir, tekili yoktur. Arap dilbilimcilerden de tekili olduğunu iddia eden olmamıştır.

2.5. فِئَةٌ

2.5.1. Sözlük Anlamı

Kelimenin anlamı sözlüklerde insanlardan bir tâife, gurup anlamına gelen çoğul anlamlı bir kelime şeklinde geçmektedir. Çoğulu, فِئَاتٌ ve فِئُونَ olur.

el-Halîl kelimenin anlamını kökenine inerek, " فَأَوْتُ رَأْسَهُ فَأَوًّا وَقَائِبُهُ فَأَيًّا " başına kılıçla vurup, kemiğini beyninden ayırmak, الأَفْيَاءُ ayrılmak, bölünmektir. الْفَيْئَةُ kelimesi

de bu kelimedenden türemiş, insanlardan bir tâife, grup anlamındadır. Çoğulu فُئَاتٌ ve فُئُونَ olur." şeklinde açıklar.¹⁹⁶ İbn Düreyd, فَاءَ الرَّجُلِ يَبِيءُ tövbe edip dönüş yapmak filinden türemiş, liderlerine başvuran insan topluluğudur, der.¹⁹⁷ el-Cevherî de, " فَاوْتُ رَأْسَهُ فَاوًّا " فَاوْتُ رَأْسَهُ فَاوًّا " başını kılıçla ikiye ayırdım, اِنْقَاىَ الْقَدْحُ kadeh ikiye ayrıldı, الْفَاوُّ iki dağ arasındaki aralık, الْفَيْئَةُ taife, topluluk. Çoğulu فُئُونَ olur" bilgilerine yer verir.¹⁹⁸

ez-Zemahşerî de kelimenin anlamını, "Arapçada مَائَةٌ مَائَةٌ bir topluluk gördüm sayıları yüz kişi idi denir" şeklinde vermiştir.¹⁹⁹ İbn Manzûr da eserinde, " فَاوْتُ رَأْسَهُ فَاوًّا وَفَايْتُهُ فَايًّا " başını kılıçla ikiye ayırdım anlamındadır. الْفَيْئَةُ kelimesi الْاِنْفِيَاءُ (ayrışmak) kelimesinden türemiştir, insanlardan bir tâife, grup anlamına gelir" bilgisini aktarır.²⁰⁰ el-Fîrûzâbâdî de " الْفَاوُّ vuruş, bir şeyin iki yarısından biri, etrafını dağların çevrelediği verimli arazi, vadiye açılan geçit, اِنْفِيَاءُ içine düşmek, الْاِنْفِيَاءُ ayrışmak, yarılıp çatlak. الْفَيْئَةُ topluluk, فَيْئَةٌ ve فُئُونَ çoğuludur" şeklinde aktarmıştır.²⁰¹

ez-Zebîdî ise kelimenin türediği aslı ve anlamını şöyle izah eder: " الْفَاوُّ vuruş, فَاوْتُهَا ona sopa ile vurdum, الْفَاوُّ dağdaki yarık. اِنْقَاىَ الْقَدْحُ kadeh ikiye ayrıldı anlamına gelir, الْفَيْئَةُ kelimesi de bu kelimedenden türemiş, insanlardan bir tâife, grup anlamındadır. Aslı فُئُونَ iken و harfi hazf edilmiştir. Çoğulu فُئَاتٌ ve فُئُونَ şeklinde olur."²⁰²

¹⁹⁶ el-Halîl, *Kitâbu'l- 'Ayn*, III, 298.

¹⁹⁷ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, III, 244-245.

¹⁹⁸ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, VI, 2451.

¹⁹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 3.

²⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l- 'Arab*, V, 3336.

²⁰¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muhtâ*, s. 1216-1217.

²⁰² ez-Zebîdî, *Tâcu'l- 'Arûs min Cevâhiri'l-Ğâmûs*, XXXIX, 206-207.

2.5.2. Morfolojik yapısı

Arap dilbilimciler *الْفَيْئَةُ* kelimesinin türediği asıldan dolayı, kelimedenden düşen (hazf edilen) harf *ى* harfi midir, *و* harfi midir hususunda iki görüşe ayrılmışlardır.

Birinci görüşe göre, *ة* harfi hazf edilen *ى* harfinin yerine geçmiştir.

el-Cevherî şöyle demiştir: " *فَأَوْتُ رَأْسَهُ فَأَوَّا وَفَأَيْئُهُ فَأَيًّا* Başını kılıçla ikiye ayırdım. *فَيْئَةُ* kelimesinin sonundaki *ة* harfi *ى* harfinin yerini almıştır.²⁰³ İbn Manzûr da benzer görüştedir. *الْفَيْئَةُ* kelimesi *الْأَيْئَاءُ* ayırışmak kelimesinden türemiştir, *ة* harfi *ى* harfinin yerine geçmiştir."²⁰⁴

İkinci görüşe göre, *فَيْئَةُ* kelimesinin sonundaki *ة* harfi hazf edilen *و* harfinin yerini almıştır.

el-Ezherî'ye göre, *الْفَيْئَةُ* kelimesi *فَعَاءُ* kalıbındadır. *فَأَيْئُ رَأْسَهُ* (başını ikiye ayırdım) fiilinden alınmadır. Aslı *فَعَاءُ* kalıbında *فَعَوَّ* iken, *و* hazf edilmiştir. Çoğulu *فَعَوْنٌ* ve *فَعَائَتْ* şeklinde gelir.²⁰⁵ İbn Berrî'ye göre de, *ة* harfi *و* harfinin yerini almıştır.²⁰⁶ es-Semîn el-Halebi'ye (ö. 756/1355) göre ise, *فَيْئَةُ* kelimesi için iki ayrı şey söylemek mümkündür. Birincisi, kelime *فَاءٌ يَفِيُّ* (dönmek) fiilinden türemiştir. İkinci harfi hazf olmuştur, *فَعَاءُ* kalıbındadır. İkincisi, *فَأَوْتُ رَأْسَهُ* (başını ikiye ayırdım) fiilinden türemiştir, üçüncü harfi (lâme'l-fi'li) olan *و* harfi hazf olmuştur, *فَعَاءُ* kalıbındadır. Her iki türemeden de manası doğrudur, insanlardan oluşan topluluğun fertleri birbirlerine başvururlar ve onlar ikiye ayrılmış baş gibi insanlardan bir parçadır.²⁰⁷ ez-Zebîdî'ye

²⁰³ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, VI, 2451.

²⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, V, 3336.

²⁰⁵ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XV, 580.

²⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, V, 3336.

²⁰⁷ Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l Maşûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kâlem, Şam, 1994, II, 532.

göre de *الْفَيْئَةُ* kelimesi *فَأَوْتُهُ وَفَأَيْبْتُهُ بِالْعَصَى* (ona sopa ile vurdum), *إِنْقَائِي الْقَدْحِ* (kadeh ikiye ayrıldı) fiilinden türemiştir. Aslı *فَيْئَةٌ* iken *و* harfi hazf edilmiştir.²⁰⁸

Sözlük anlamlarında da görüldüğü gibi *الْفَيْئَةُ* kelimesine, ikillik ve çoğulluk yönünden tekil gibi muamele edilir. İkili *فَيْئَانٍ* şeklinde, çoğulu ise *فَيْئَاتٌ* şeklinde gelir, tekili olmayan çoğul bir kelimedir.

2.5.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de *فَيْئَةٌ* kelimesi on bir defa zikredilmiştir.

el-Bakara sûresi 249. ayette,

﴿ فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ كَمَا مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةٌ كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴾

(*Tâlût ve iman edenler onunla beraber ırmağı geçince, (geride) kalanlar bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yok. dediler. Allah'a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) ise şu cevabı verdiler: Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir.*) buyrulur.

Müfessirler, Talût ile beraber nehri geçenlerin *فَيْئَةٌ* (Topluluk) üç yüz on küsür kişi olduklarını, kelimenin çoğul olduğunu ve lafzî tekili olmadığını söylemişlerdir.

et-Taberî'ye göre, *الْفَيْئَةُ* kelimesi insanlardan bir topluluk, grup anlamındadır, *فَيْئُونَ* ve *فَيْئَاتٌ* kelimeleri gibidir ve lafzî tekili yoktur. Merfû' durumunda *فَيْئَاتٌ* ve *فَيْئُونَ* şeklinde, mansûb ve mecrûr durumunda ise *فَيْئِينَ* şeklinde çoğul yapılır. İzâfet

²⁰⁸ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XXXIX, 207.

edildiğinde ن harfi sâbit kalır, هُوَ لَاءِ فَيْسِنَاكَ denir.²⁰⁹ el-Begavî, Ebû İshâk'tan rivayetle (ö. 516/1122) Berrâ b. Âzib'in (ö. 71/690) "Talût ile beraber nehri geçenlerin sayısı üç yüz on küsur kişidir" dediğini rivayet etmiştir. Üç yüz on üç kişi olduklarının da rivayet edildiğini, فَيْسِنَاكَ kelimesinin lafzî tekili olmayan çoğul bir kelime olduğunu, merfû iken çoğulunun فَيْسِنَاكَ ve فَيْسِنَاكَ şeklinde, meksûr ve mansûb iken فَيْسِنَاكَ şeklinde geldiğini söyler.²¹⁰ el-Feyyûmî'ye (ö. 770/1368-69) göre, de, أَلْفَيْتُهُ kelimesi topluluk anlamındadır, lafzî tekili yoktur, فَيْسِنَاكَ kelimesi çoğuludur.²¹¹

el-Kurtubî'de Berrâ b. Âzib'den "Talût ile beraber nehri geçen inananlar üç yüz on küsur kişi idiler" dediğini rivayet etmiş, أَلْفَيْتُهُ İnsanlardan bir topluluk ve onlardan bir parçadır ve فَأَوْتُ رَأْسَهُ بِالسَّيْفِ وَقَائِيَهُ (başını kılıçla ikiye ayırdım) fiilinden türemiştir demiştir.²¹² Ebû Hayyân'a göre de bu ayet, sayıca az bir topluluğun kendilerinden kat kat fazla da olsa sayıca çok bir toplulukla savaşmasının câiz olduğunun delilidir.²¹³

Diğer taraftan ayette kelimenin çoğul anlamlı olduğu desteklenmiş ve sayıları az olan topluluk, sayıları çok olan topluluğa ifadesi kullanılmıştır.

el-Kehf sûresi 43. ayette ve el-Kasas sûresi 81. ayette,

﴿وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا﴾

(Onun, Allah'tan başka kendisine yardım edebilecek destekçileri yoktu. Kendi kendini kurtaracak güçte de değildi.)

²⁰⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turki, 1.bs., Hicr li't-Tıbbâa ve'n-Neşr, Kahire, 2001, IV, 496.

²¹⁰ Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, thk. Muhammed 'Abdullah en-Nemr vd., 1.bs., Dâru Taybe, Riyad, 1991, I, 302.

²¹¹ Ebu's-Senâ Nûruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Mişbâhu'l-Munîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'i*, thk. 'Abdulazîm eş-Şinnâvî, 3.bs., Dâru'l-Meârif, Kahire, 1977, s. 486.

²¹² el-Kurtubî, *el-Câmî' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 248-249.

²¹³ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, II, 591.

﴿ فَحَسَبْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ ﴾

(Sonunda onu da, sarayını da yerin dibine batırdık. Allah'a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi!) buyurulmuştur.

Her iki ayette yardım eden topluluk (فِئَةٌ) kelimesi çoğul kipi ile gelen يَنْصُرُونَهُ (ona yardım ediyorlar) ile nitelendirilmiştir. Yardım eden topluluğun (فِئَةٌ) çoğul kipi ile nitelendirilmesi, kelimenin çoğul olduğunu desteklemektedir. Zira فِئَةٌ kelimesi çoğul değil de tekil olsaydı, çoğul kipi ile değil tekil kipi ile nitelenerek يَنْصُرُهُ (ona yardım ediyor) ifadesinin kullanılması gerekirdi.

Sonuç olarak, فِئَةٌ kelimesi Kur'an-ı Kerim'de de çoğul bir kelime olarak kullanılmış, فَعَّةٌ kalıbında, grup, topluluk anlamına gelen ve tekili olmayan çoğul bir kelimedir.

2.6. فَرِيقٌ - فِرْقَةٌ

2.6.1. Sözlük anlamı

فِرْقَةٌ kelimesi sözlüklerde, ayrılarak oluşan topluluk ve insanlardan oluşan topluluk anlamına gelmektedir. Daha kalabalık veya büyük olanına فَرِيقٌ denir.

el-Halîl, " الفِرْقَةُ insanlardan ve her şeyden bir topluluktur, daha kalabalık insan topluluğuna الفَرِيقُ denir. الفِرْقَةُ ise الْإِفْتِرَاقُ kelimesinin masdarıdır, فُعْلَةٌ kalıbındadır" şeklinde verirken,²¹⁴ İbn Düreyd الْفِرْقَةُ insan topluluğudur, çoğulu فَرِيقٌ olur, demiştir.²¹⁵

²¹⁴ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 317.

el-Ezherî de "الفُرْقَةُ insanlardan oluşan bir topluluktur. الفُرَيْقُ kelimesi kapsam olarak ondan daha büyüktür. الفُرْقَةُ kelimesi isim olarak الْاِفْرَاقُ kelimesinin yerine gelmiş gerçek masdardır" demektedir.²¹⁶ el-Cevherî ise "الفُرْقَةُ İnsan topluluğudur, çoğulu أَفْرَاقٌ olur. Daha kalabalık insan topluluğuna الفُرَيْقُ denir demiştir.²¹⁷

İbn Manzûr un eserinde de "فَرَقَ يَفْرُقُ فَرْقًا" ayırmak, الفَرْقُ çok büyük koyun veya sığır sürüsü veya yüz adetten az koyundan oluşan sürü, مِنَ الْاَيْلِ yüz adetten az sayıda deve, الفُرَيْقُ وَالْفَرْقُ çok büyük koyun veya sığır sürüsü, الفُرْقَةُ الْاِفْرَاقُ ayrılmış bir şeyden oluşan topluluk" bilgisine yer verilmiştir.²¹⁸ el-Fîrûzâbâdî de, "فَرَقَ يَفْرُقُ فَرْقًا" ayırmak, الفَرْقُ çok büyük koyun veya sığır sürüsü, الفُرْقَةُ insanlardan bir topluluktur, çoğulu فُرُقٌ çoğulunun çoğulu da أَفْرَاقٌ olur. Daha kalabalık insan topluluğuna الفُرَيْقُ denir, çoğulu فُرُوقٌ أَفْرَاقٌ olur." bilgilerini aktarır.²¹⁹

ez-Zebîdî ise "الفُرْقَةُ suyu, boşaltılamayacak kadar çok olan oluk (havuz) veya insanlardan bir topluluk. Çoğulu فِرْقٌ şeklinde, çoğulunun çoğulu أَفْرَاقٌ şeklinde, çoğulunun çoğulunun çoğuluda أَفْرَاقٌ olur. Daha kalabalık insan topluluğuna الفُرَيْقُ denir, çoğul isimdir, tekili yoktur" bilgilerine yer vermiştir.²²⁰

2.6.2. Morfolojik Yapısı

الفُرْقَةُ kelimesi kıyâsî kırık çoğul kalıplarından فَعْلَةٌ kalıbındadır. Bu nedenle الفُرْقَةُ kelimesi, sözlük anlamlarında da görüldüğü üzere, insanlardan oluşan topluluk anlamına gelen, lafzî tekili olmayan çoğul bir kelimedir. Arap dilbilimcilerden الفُرْقَةُ

²¹⁵ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 785.

²¹⁶ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, IX, 106.

²¹⁷ el-Cevherî, *es-Sıhâh Tâcu'l-Luğa*, IV, 1542.

²¹⁸ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, V, 3398.

²¹⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsu'l-Muhît*, 1240-1241.

²²⁰ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ğâmûs*, XXVI, 290.

kelimesinin tekil olduğunu öne süren olmamıştır. الْفَرِيقُ kelimesi ifade ettiği anlam bakımından الْفَرِيقَةُ kelimesinden pek farklı olmasa da içerdiği fert sayısı bakımından farklılık gösterir ve çok kalabalık bir topluluğu ifade eder.

İbn Atıyye'ye göre, الْفَرِيقُ kelimesi حِزْبٌ kelimesi gibi lafzî tekili olmayan çoğul isimdir.²²¹ ez-Zebîdî'de aynı görüştedir.²²² es-Semîn el-Halebî'de, الْفَرِيقُ kelimesinin, قَوْمٌ - رَهْطٌ - قَوْمٌ kelimeleri gibi lafzî tekili olmayan çoğul isim olduğu görüşündedir.²²³

2.6.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de فَرِيقٌ kelimesi otuz üç defa, فِرْقَةٌ kelimesi bir defa zikredilmiştir.

et-Tevbe sûresi 122. ayette,

﴿ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴾

(Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve savaştan döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.) buyurulmaktadır.

Ayette فِرْقَةٌ kelimesinin çok sayıda insandan oluşan topluluk anlamına geldiği ve çoğul bir kelime olduğu açık bir şekilde görülmektedir. et-Taberî ayetin "her firkadan bir tâife cihada katılsın geride kalanlar da cihada katılanlar döndüklerinde

²²¹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, I, 167.

²²² ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ķâmûs*, XXVI, 290.

²²³ es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l Maşûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, I, 440.

onları uyarmaları için din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olsunlar" anlamına geldiğini söylemiştir.²²⁴

Ayette çoğul kipi ile gelen مِنْهُمْ (onlardan) zamirinin فِرْقَةٌ kelimesi ile bağlantılandırılması kelimenin çoğulluğunu göstermektedir. Ayrıca, her firkadan bir tâifenin ilim öğrenmek için geri kalmasının emredilmesi ve taifenin durumunu izah etmek için, لِيَتَّقَهُوا (derin bilgi sahibi olmaları için), وَلِيُنذِرُوا (uyarmaları için) şeklinde çoğul kipi kullanılması, فِرْقَةٌ kelimesinin, طَائِفَةٌ kelimesinin kapsamından daha kalabalık bir topluluk olduğunu ortaya koymaktadır.

el-Kurtubî de, طَائِفَةٌ kelimesinin sözlükte topluluk anlamına geldiğini söylemiştir.²²⁵ Bu da göstermektedir ki فِرْقَةٌ kelimesi ayette çoğul olarak kullanılmıştır.

el-Bakara sûresi 75. ayette de,

﴿ أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴾

(Şimdi, (ey mü'minler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden bir zümre, Allah'ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.) buyurulmuştur.

Bu ayette الْفَرِيقُ kelimesinden kasıt, el-Kurtubîye göre Musa peygamberin seçtiği, Allah'ın ayetlerini işitip emirlerini yerine getirmeyen yetmiş kişilik topluluktur. الْفَرِيقُ kelimesi lafzî tekili olmayan çoğul isimdir. يَسْمَعُونَ kelimesi كَانَ kelimesinin haberi, فَرِيقٌ kelimesinin sıfatıdır.²²⁶

²²⁴ et-Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, XII, 81.

²²⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 429.

²²⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 211-212.

Ayette **الْقَرِيْقُ** kelimesinin sıfatının çoğul kipi ile gelmesi, **يُحَرِّفُونَهُ** (tahrif ediyorlar), **عَقَلُوهُ** (anladılar), **وَهُمْ** (onlar), **يَعْلَمُونَ** (biliyorlar) ifadelerindeki çoğul zamirlerinin de **الْقَرِيْقُ** kelimesine bağlantılandırılması, kelimenin ayette çoğul olarak kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak **فِرْقَةٌ** ve **فَرِيْقٌ** kelimeleri Kur'an-ı Kerim'de çoğul olarak kullanılmış ve Arap dilbilimcilere göre lafzî tekili olmayan çoğul kelimelerdir.

2.7. فَوْجٌ

2.7.1. Sözlük Anlamı

فَوْجٌ kalıbında olan ve topluluk, grup, kesim, bölük gibi anlamlara gelen **فَوْجٌ** kelimesinin çoğulu da **أَفْوَاجٌ** ve **فُؤُوجٌ** şeklinde gelir.

el-Halîl ve İbn Düreyd, "**الفَوْجُ** insanlardan oluşan topluluk, grup. Çoğulu, **أَفْوَاجٌ** gelir"²²⁷ derken, İbn Fâris "**ف** ve **و** harflerinden oluşan kelime toplanmayı ifade eder, insanlardan oluşan topluluk, grup anlamındadır, **أَفْوَاجٌ** kelimesi de çoğuludur. **فَوْجٌ** ve **أَفْوَاجٌ** kelimeleri de çoğulun çoğuludur" bilgilerine yer verir.²²⁸ el-Cevherî **الفَوْجُ** kelimesi için "insanlardan oluşan topluluktur, **أَفْوَاجٌ** ve **فُؤُوجٌ** kelimeleri çoğuludur"²²⁹ derken, İbn Manzûr "**الفَوْجُ** insanlardan bir kesim, bölüktür, çoğulu **أَفْوَاجٌ** ve **أَفْأَجِيحٌ** olur" demiştir.²³⁰

²²⁷ Bkz.: el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 344; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 489.

²²⁸ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, IV, 458.

²²⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, II, 336.

²³⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, V, 3482.

el-Fîrûzâbâdî de "الْفَوْجُ topluluktur, çoğulu فُؤُجٌ ve أَفْوَاجٌ olur. أَفَاحٌ hızlı yürümek, develeri parça parça su birikintisine götürmektir"²³¹ bilgisine yer vermiştir. ez-Zebîdî ise "أَفَاحٌ الرَّجُلُ" hızlı yürümek, koşmak, develeri parça parça su birikintisine götürmek, الْفَوْجُ insanlardan bir kesim, bölük. Liderlerin tâbileri de diyenler olmuştur. Çoğulu فُؤُجٌ, çoğulunun çoğulu da أَفْوَاجٌ olur" şeklinde izah etmiştir.²³²

2.7.2. Morfolojik Yapısı

فَوْجٌ kelimesi ikinci harfi illetli isimdir, aslı masdardır. Daha sonra çoğul anlam ifade etmek üzere kesim, topluluk, grup, bölük anlamına gelen çoğul isim yapılmıştır. فَعْلٌ kalıbındadır.

Dil bilimciler bu kalıbın çoğul kalıbı mı yoksa çoğul isim kalıbı mı olduğu hususunda iki farklı görüş dile getirmişlerdir.

Birinci görüş el-Ahfeş, İbnü's-Sikkît, el-Müeddib İbn Cinnî ve ez-Zemahşerî'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, فَعْلٌ kalıbı çoğul kalıbıdır. فَعْلٌ kalıbından olup çoğul anlam ifade eden her kelimenin tekili ismi faildir, kırık çoğul sayılır.²³³

İkinci görüş'e فَعْلٌ kalıbında olan فَوْجٌ kelimesi çoğul isimdir. Bu görüş, Sîbeveyh, İbn Usfûr, İbn Mâlik, Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, Suyûtî ve el-Hamlâvî'nin görüşüdür.

İbn Usfûr bu konuda şunları söylemiştir: "فَعْلٌ kalıbının tekilinin فَاعِلٌ şeklinde olduğu hususuna gelince, bu konuda nahivciler arasında farklı görüşler vardır. el-Ahfeş gibi bir kısım nahivci, kırık çoğul kabul ederken, Sîbeveyh gibi bir kısım

²³¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1271.

²³² ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, VI, 164-165.

²³³ Bkz.: el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 315; İbnü's-Sikkît, *İslâhu'l-Manṭık* s. 37; el-Mueddib, *Dekâiku't-Tasrîf*, s. 70; ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Faṣîyh*, II, 478; ez-Zemahşerî, *el-Mufaṣṣal fî İlmi'l-Arabiyye*, s. 198; Ebu'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Munşif*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir atâ, 1. bs. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, II, 101.

nahivci de çoğul isim kabul etmiştir. Sîbeveyh'in görüşü doğru olan görüştür.²³⁴ İbn Mâlik'e göre, tekili olmasa da ikiden fazlayı ifade eden her isim, çoğula özel bir kalıpta ise veya lafzında çoğulluk ağır basıyorsa, takdiri bir tekilin çoğuludur, aksi takdirde çoğul isimdir. Şayet lafzına uygunluk gösteren bir tekili varsa ve çoğul kalıplarına aykırılık göstermeyen bir kalıpta ise çoğuldur. Çoğulluğu ağır basanın örneği olarak أَعْرَابُ kelimesi, أَفْعَالُ kalıbında gelmiştir ve lafzî tekili olmadığı halde çoğuldur.²³⁵

Radiyyuddîn el-Esterâbâdî'ye göre, kıyas yoluyla فَعْلٌ kalıbının tekili فَاعِلٌ olur demek yanlıştır. Bu جُلَسٌ kelimesinin tekili جَالَسٌ olur demek gibidir. حَيْلٌ - رَهْطٌ فَوْمٌ - gibi çoğul anlamlı kelimeler lafzî tekilden yapılmamıştır. Çoğul değil çoğul isimdir.²³⁶ Çoğula özel kalıplara veya çoğulluğu meşhur kalıplara aykırı kalıpta gelen ve çoğul anlam ifade eden her isim çoğul isimdir.²³⁷ es-Suyûti'ye göre, lafzî tekili olmayan ve ikiden fazlayı ifade eden her isim, çoğula özel bir kalıpta veya çoğulluğu ağır basan bir kalıpta ise çoğuldur, aksi takdirde çoğul isimdir.²³⁸ el-Hamlâvî'ye göre de çoğul ismin tekili yoktur. Çoğul veya çoğulluğu ağır basan أَهْلٌ ve رَهْطٌ gibi kelimeler özel kalıplarda gelmezler.²³⁹

Araştırmacının tercihi de, فَوْجٌ kelimesinin lafzî tekili olmayan çoğul isim olduğu yönündedir.

2.7.3. Kura'n-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de فَوْجٌ kelimesi beş defa zikredilmiştir.

²³⁴ İbn 'Uşfûr, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci*, II, 543.

²³⁵ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâ'id ve Tekmîlu'l-Mağâşid*, s. 267.

²³⁶ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 203-204.

²³⁷ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'ale'l-Kâfiyeti*, III, 367.

²³⁸ es-Suyûti, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, III, 337.

²³⁹ el-Hamlâvî, *Şeza'l-'Urf fi Fenni's-Sarf*, s. 170.

en-Neml sûresi 83. ayette,

﴿ وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يَكْذِبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴾

(O gün her ümmetten içinden ayetlerimizi yalanlayanlardan bir grub toplarızda ve onlar topluca (hesap yerine) sevk edilirler.) buyurulmaktadır.

Ayette *هُم* (onlar) çoğul zamirinin *فَوْجًا* kelimesiyle bağlantılandırılması ve onlara ne yapılacağını izah eden *يُوزَعُونَ* (sevk edilirler) fiilinin çoğul kipi ile gelmesi, *فَوْجًا* kelimesinin tekil değil, çoğul olduğunu göstermektedir.

el-Mülk sûresi 8. ayette de,

﴿ تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴾

(Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldığında oranın bekçileri onlara, Size bir uyarıcı gelmemiş miydi? diye sorarlar.) buyurulmuştur.

Ayette cehenneme atılacak olan topluluk (*فَوْجٌ*) ile bağlantılı olan *سَأَلَهُمْ* (onlara sorarlar), *أَلَمْ يَأْتِكُمْ* (size gelmedi mi) ifadelerinde çoğul kipi kullanılması ve hemen akabinde gelen, topluluğun cevabı mahiyetindeki *وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ* *السَّعِيرِ* ayetindeki *قَالُوا* (dediler), *جَاءَنَا* (bize geldi) ifadelerinde de çoğul kipinde zamirlerin kullanılması, *فَوْجٌ* kelimesinin tekil değil, çoğul olduğunu ortaya koymaktadır.

Dilbilimcilerden, inceleme konusu olan *فَوْجٌ* kelimesinin lafzî bir tekili olduğunu söyleyen olmamıştır. *فَعْلٌ* vezninde olan *فَوْجٌ* kelimesi çoğul isimdir.

2.8. تَقَرَّ

2.8.1. Sözlük Anlamı

تَقَرَّ kelimesi تَقَرَّ (uzaklaşmak) kökünden türemiştir. Sözlük anlamı konusunda bazı dilbilimciler ona kadar bazıları da ondan az sayıda erkek topluluğu veya grubu anlamına gelir demişlerdir.

el-Halîl'e göre, تَقَرَّ birden ona kadar sayıda kişidir, هُوَلاءَ عَشْرَةَ تَقَرَّ (onlar on kişidirler) denir, ancak هُوَلاءَ عِشْرِينَ تَقَرَّ (onlar yirmi kişidirler) denmez. هُوَلاءَ تَقَرَّ senin grubun anlamındadır.²⁴⁰ el-Ezherî'nin Ebû Zeyd'den (ö. 215/830) rivayetine göre ise تَقَرَّ on kişiden az erkektir. el-Leys'e göre, هُوَلاءَ عَشْرَةَ تَقَرَّ (onlar on kişiler) denir, on kişiden fazlası için kullanılmaz. Ebû'l-Abbâs'a göre de, التَقَرُّ - الْقَوْمُ - الرَّهْطُ kelimelerinin manası "topluluktur" lafzi tekileri yoktur.²⁴¹

İbn Faris, ن ف ر harfleri asli harfler olup, uzaklaşmak anlamındadır²⁴² derken, el-Cevherî, تَقَرَّ üçten ona kadar sayıda erkek²⁴³, İbnü's-Şecerî de, تَقَرَّ üçten ona kadar sayıda erkektir²⁴⁴ demişlerdir. İbn Manzûr, تَقَرَّ on kişiden az erkek olduğunu, Ebu'l-Abbâs da, التَقَرُّ - الْقَوْمُ - الرَّهْطُ kelimelerinin topluluk anlamına geldiğini ve tekileri olmadığını, Kur'ân-ı Kerim'de insanların tamamı anlamında kullanıldığını söylemiştir.²⁴⁵

Kelimenin sözlük anlamları incelendiğinde dilbilimcilerin, kelimenin çoğul anlam ifade ettiği ve topluluk anlamına geldiği konusunda görüş birliğinde oldukları görülmektedir.

²⁴⁰ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 249.

²⁴¹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XV, 20.

²⁴² İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, V, 459.

²⁴³ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, II, 4433.

²⁴⁴ Ebu's-Sa'âdât Ziyâuddîn Hibetullah b. Alî İbnü's-Şecerî el-Bağdâdî, *Me'ttefeka Lafzuhû va'Htelefe Ma'nâhu*, thk. Atıyye Rızk, 1.bs., Beyrut, 1992, II, 443.

²⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, VI, 4498.

2.8.2. Morfolojik Yapısı

Dilbilimciler arasında فَرٌّ kelimesinin çoğul anlamlı olduğu ve tekili olmadığı konusunda görüş birliği vardır. Bu kelimeye çoğulun hükümleri uygulanamadığından ve tekili olmadığından nisbet edildiğinde kelimenin kendisine nisbet yapılır. Bu hususta dilbilimcilerin görüşleri şu şekildedir:

Sîbeveyh'e göre, فَرٌّ kelimesine nisbet yapıldığında فَرٌّ denir. Çoğul anlamlı olmasına rağmen tekilinden tasgîr yapılmaz. Çünkü tekili yoktur.²⁴⁶ el-Ezherî, Ebû'l-Abbâs'a göre "الرَّهْطُ - الْقَوْمُ - النَّقْرُ" kelimeleri topluluk anlamındadır, lafzi tekileri yoktur" demiştir.²⁴⁷

es-Seâlibî'ye göre, النَّسَاءُ - الرَّهْطُ - النَّقْرُ - الْمَعْشَرُ - الثَّلَاةُ kelimeleri, lafzî tekili olmayan çoğul kelimelerdir.²⁴⁸ el-Vâhidî'ye göre de, الرَّهْطُ - الْقَوْمُ - النَّقْرُ kelimeleri topluluk anlamındadır, lafzi tekileri yoktur.²⁴⁹ Ebu'l-Kâsım'a göre ise, cins isim ve lafzî tekili olan çoğul isim, tekilinden ت harfi veya nisbet yâsı (ي) ile ayrılır. Ancak فَرٌّ - رَهْطٌ - إِبِلٌ gibi çoğul isimlerin lafzî tekileri olmadığı konusunda görüş birliği vardır. Bu kelimelerin hakiki çoğul olmadıkları konusunda da görüş ayrılığı yoktur. Ferrâ ya göre de çoğul isimdir.²⁵⁰

فَرٌّ kelimesinin tasgîri de tekil isimlerin tasgîri gibi yapılır. el-Mubberred, "çoğullardan bir de tekili olmayan çoğul isimler vardır. Lafzî tekili olmayan bu çoğul isimlerin tasgîri tekil isimlerin tasgîri gibi yapılır. Zira bu çoğul isimlerin herbiri bir topluluğa verilmiş isimlerdir. Bunlardan insan topluluğu için kullanılan فَرٌّ

²⁴⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb Kitâbu Sîbeveyh*, III, 375.

²⁴⁷ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XV, 20.

²⁴⁸ es-Seâlibî, *Fıkhü'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, s. 665.

²⁴⁹ el-Vâhidî, *el-Vasîfî fî Tefsîri'l-Ķur'âni'l-Mecîd*, III, 148.

²⁵⁰ Ebu'l-Kâsım, *en-Necmu's-Şâkib Şerh-u Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 816.

kelimesinin tasgîrinde, müzekker tekil isimlerin tasgîrinde olduğu gibi تَقْرَأُ denir" demiştir.²⁵¹

2.8.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de تَقْرَأُ kelimesi üç defa zikredilmiştir.

el-Ahkâf sûresi 29. ayette,

﴿وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِبْتِ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُّنْذِرِينَ﴾

(Hani cinlerden bir grubu, Kur'an-ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik. Kur'an-ı dinlemeye geldiklerinde (birbirlerine, susun ve) dinleyin demişler, Kur'an'ın okunması bitince uyarıcılar olarak kavimlerine dönmüşlerdi.) buyurulmaktadır.

Müfessirler ayette geçen تَقْرَأُ kelimesinden maksadın kaç kişi olduğu konusunda farklı sayılar belirtmişlerdir.

el-Begâvî'ye göre, ayette geçen تَقْرَأُ den kastın kaç kişi olduğu konusunda farklı sayılar dile getirilmiştir. İbn Abbâs, Nusaybin cinlerinden yedi kişi demiştir. Bazıları dokuz kişi olduklarını söylemiştir. Âsım (ö. 142/759) da, Zir b. Hubeyş'ten (ö. 82/701) "Zevbea Kur'an-ı dinleyen dokuz kişiden biri idi" dediğini rivayet etmiştir.²⁵² el-Kurtubî de bu hususta şunları söylemiştir: "Zir b. Hubeyş, ayette geçen تَقْرَأُ dokuz kişiden oluşmaktaydı ve Zevbea onlardan biri idi demiştir. Katâde de onların Nîneva'lı olduklarını söylemiştir. Bazıları da yedi kişi olduklarını, üçünün Necranlı, dördünün de Nusaybinli olduklarını söylemişlerdir."²⁵³ Ebû Hayyân'a göre,

²⁵¹ el-Mubberred, *el-Mukteḍab*, II, 291, III, 347.

²⁵² el-Begâvî, *Me'âlimu't-Tenzil*, VII, 269-270.

²⁵³ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 224.

التَّفَرُّ on kişiden az sayıda insandan oluşur. İbn Abbâs onların yedi kişi olduklarını söylemiştir.²⁵⁴

Ayette geçen تَفَرُّ kelimesinden sonra gelen ve durumunu anlatan يَسْتَسْمِعُونَ (dinliyorlar) fiili çoğul kipi ile gelmiştir. Bu da تَفَرُّ kelimesinin çoğul anlamı olduğunu üç veya daha fazla kişiden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Şayet tekil olmuş olsaydı يَسْمَعُ (dinledi) tekil kipinin kullanılması gerekirdi. Ayrıca تَفَرُّ kelimesiyle bağlantılı olan حَضَرُوهُ (geldiklerinde), قَالُوا (dediler), أَنْصِتُوا (dinleyin), وَلَوْ (döndüler), قَوْمِهِمْ (kavimlerine), مُنْذِرِينَ (uyarıcılar) ifadelerinde تَفَرُّ kelimesini anlatan zamirler çoğul zamirleridir. Bu da gösteriyor ki تَفَرُّ kelimesi çoğul bir kelimedir. Şayet تَفَرُّ kelimesi tekil olsaydı, kendisiyle bağlantılı olan ve kendisinden bahseden zamirlerin de tekil olmaları gerekirdi.

el-Kehf sûresi 34. ayette de,

﴿وَكَانَ لَهُ تَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا﴾

(*Bu adamın başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: Ben servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm.*) buyurulmuştur.

Ayette geçen وَأَعَزُّ نَفَرًا (insan sayısı bakımından daha güçlüyüm) ifadesinin kullanılmış olması, تَفَرُّ kelimesinin on kişiden fazla sayıda olduğunu gösteriyor. el-Begavî ayetin tefsirinde, وَأَعَزُّ نَفَرًا ifadesi aşiret ve kavmim seninkinden daha fazla ve kalabalık anlamındadır, demiştir.²⁵⁵ el-Vâhidî de, İbn Abbâs'ın "ayette geçen وَأَعَزُّ نَفَرًا ifadesi çok

²⁵⁴ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, VIII, 66.

²⁵⁵ el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, V, 171.

sayıda kölesi olduğu anlamına gelir" dediğini, Katâde'nin de "hizmetkâr ve köleleri çok sayıdadır" dediğini rivayet etmiştir.²⁵⁶

Görüldüğü üzere كَمْرٌ kelimesinin aşiret, kavim, hizmetçiler ve köleleri içeren anlamlara gelmesi, morfolojik yapısı, müfessirlerin aynı yönde görüş belirtmeleri, kelimenin çoğul anlamlı olup, en az üç kişiden oluştuğunu ve on kişiden fazla çok sayıda kişiyi ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak كَمْرٌ kelimesi tekili olmayan çoğul isimdir.

²⁵⁶ el-Vâhidî, *el-Vasîf fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, III, 148.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'ANDA HAYVANLAR İÇİN KULLANILAN
TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELER

İnsanoğlun yaşadığı çevre veya ortam da yaşayan, kendisi gibi akıllı olmayan hayvanlarda yaşamaktadır. İnsanlar kendileri ile dolaylı dolaysız ilişkisi bulunan veya birlikte yaşadığı hayvanları türleri, kabiliyetleri ve ihtiyaçlarını karşılamalarına uygun olarak ifade etmek için جَمَلٌ (deve), حَصَانٌ (at), خُرُوفٌ (koyun), بَقَرٌ (inek), طَائِرٌ (kuş) vb. isimler vermişlerdir.

Küçük ve büyük insan topluluklarına verilen isimler gibi hayvanlara verilen isimler de gramer kurallarına uygun olarak lafzi tekilinden çoğul yapılmıştır. Ancak hayvanların bazılarında tek bir cinsini veya birkaç cinsini topluca sürü halinde ifade etmek için, إِبِلٌ (deve sürüsü), حَيْلٌ (at sürüsü), عَنَمٌ (koyun sürüsü) gibi lafzî bir tekile bağlı kalmaksızın doğrudan çoğul isimlendirmeler de yapılmış ve çoğul olarak kullanılmıştır.

Bu tür kelimelerin bir kısmı çoğula özel kalıplarda oldukları için çoğul adı alırken, bazıları da çoğula özel kalıpların dışında kalıplarda oldukları için çoğul isim kabul edilmişlerdir. Bu çoğul ve çoğul isim olan kelimeler lafzî tekile bağlı kalmaksızın doğrudan çoğul yapıldıklarından lafzî tekileri yoktur. Bu bölüme konu olan kelimeler de bu kapsamdaki kelimelerdir.

3.1. أَبَائِيلُ

3.1.1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde أَبَائِيلُ kelimesi ayrı ayrı topluluk, art arda birbirlerini takip eden kuş veya deve sürüleri, develerin ayrı ayrı sürüler halinde bulunması ve oradan buradan sürüler anlamına gelmektedir.

el-Halîl, "طَيْرًا أَبَائِيلُ" art arda birbirlerini takip eden kuş sürüleri"²⁵⁷ derken, en-Nehhâs "herkesin bildiği gibi Araplar, جَاؤُوا أَبَائِيلَ art arda çok büyük topluluklar halinde geldiler derler. أَبَائِيلُ kelimesi اَبَلٌ عَلَيَّهٖ çoğalıp toplanmak fiilinden türemiştir" demektedir.²⁵⁸ el-Ezherî de, ez-Zeccâc "طَيْرًا أَبَائِيلُ oradan buradan topluluklar anlamındadır" demiştir. Art arda birbirlerini takip eden kuş sürüleri olduğu da söylenmiştir, der.²⁵⁹ İbn Hâleveyh, الأَبَائِيلُ kuş, at ve deve sürüleri²⁶⁰ derken, İbn Faris, "أَبَلٌ parçalara ayrılmak, تَأَبَّلَ الرَّجُلُ عَنِ امْرَأَتِهِ adam karısından ayrı durmak yatağını ayırmak, فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ bir başkasına çok söz söylemek, طَيْرًا أَبَائِيلُ art arda birbirlerini takip eden kuş sürüleri"²⁶¹ anlamlarını zikretmiştir.

el-Cevherî'de طَيْرًا أَبَائِيلُ develerin ayrı ayrı sürüler halinde geldi, طَيْرًا أَبَائِيلُ ayrı ayrı kuş sürüleri²⁶², İbn Manzûr'da, أَبَلُ الرَّجُلِ عَنِ امْرَأَتِهِ وَتَأَبَّلَ adam karısından ayrı durmak yatağını ayırmak, الأَبَائِيلُ ayrı ayrı topluluktur. Art arda birbirlerini takip eden kuş sürüleri olduğu da söylenmiştir, demektedir.²⁶³

el-Fîrûzâbâdî'nin eserinde, أَبَائِيلُ topluluk, sürü, kuş veya deve sürüsü²⁶⁴ anlamı verilirken, ez-Zebîdî, أَبَائِيلُ sürüler anlamındadır der ve el-Ahfeş'in, "جَاءَتْ إِبْلُكُ" جاءَتْ إِبْلُكُ develerin ayrı ayrı sürüler halinde geldiler anlamındadır" dediğini rivayet eder.²⁶⁵

²⁵⁷ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 53.

²⁵⁸ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, thk. Zuheyr Gâzî Zâhid, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1983. s. 1364.

²⁵⁹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XV, 389.

²⁶⁰ İbn Hâleveyh, *Leyse fî Kelâmi'l-'Arab*, s. 235.

²⁶¹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, I, 41-42.

²⁶² el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, IV, 1618.

²⁶³ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 10-11.

²⁶⁴ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 33.

²⁶⁵ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XXVII, 417.

3.1.2. Morfolojik Yapısı

Arap dilbilimcilerden el-Ferrâ, Ebû Ubeyde, el-Ahfeş, el-Asmaî (ö. 216/831), İbn Düreyd, el-Ezherî, el-Cevherî, es-Seâlibî, el-Enbârî, İbn Manzûr, el-Fîrûzâbâdî ve el-Hamlâvî'ye göre أَبَائِيلُ kelimesi çoğul isimdir, tekili yoktur.

İbn Düreyd'e göre, أَبَائِيلُ kelimesi çoğul lafzı ile gelmiştir, tekili yoktur. Ayrıca el-Asmaînin de, "Araplardan hiç kimse الْأَبَائِيلُ - الْأَسَاطِيرُ - الشَّمَاظِيطُ kelimelerinin tekili olduğunu söylememiştir" dediğini rivayet etmiştir.²⁶⁶ el-Ezherî'de, Ebu Ubeyde'ye göre أَبَائِيلُ kelimesinin tekili yoktur der.²⁶⁷ el-Cevherî'ye göre, أَبَائِيلُ kelimesi çoğul anlamında gelmiştir. Tekili olmayan çoğullardandır. Araplar içinde tekilini bileni görmedim, der.²⁶⁸

es-Seâlibî'ye göre, الْأَبَائِيلُ - الشَّمَاظِيطُ - الْخَيْلُ - الْإِبِلُ - النَّسَاءُ kelimeleri lafzî tekili olmayan çoğul kelimelerdir.²⁶⁹ el-Enbârî'ye göre de, وَأُرْسِلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَائِيلَ ayrı ayrı gruplar (sürüler) halinde anlamındadır. الْأَبَائِيلُ kelimesi çoğuldur, tekili yoktur. Bazıları tekili طَائِلٌ bazıları da إِبْتُولٌ demişlerdir. Ona göre bunu kıyas yaparak söylemişlerdir ve bu görüş çoğunluğun görüşüne aykırıdır.²⁷⁰ İbn Manzûr, Ebû Ubeyde'nin "شَمَاظِيطُ (bölük bölük insanlar) gibi çoğuldur tekili yoktur" dediğini, el-Ahfeş'in de, "أَبَائِيلُ çoğul anlamında gelmiştir, tekili olmayan çoğullardandır" dediğini rivayet etmiştir.²⁷¹ el-Fîrûzâbâdî'ye göre, أَبَائِيلُ kelimesi çoğuldur, tekili yoktur.²⁷² el-

²⁶⁶ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, III, 1271.

²⁶⁷ el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, XV, 389.

²⁶⁸ el-Cevherî, *es-Sihâh Tacu'l-Luğa*, IV, 1618.

²⁶⁹ Ebû Mansûr 'Abdumelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Fıkhû'l-Luğa ve Esrâru'l-'Arabiyye*, 2.bs., el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2000, s. 254.

²⁷⁰ Ebu'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Saîd el-Enbârî, *el-İnşâf fî Mesâ'ili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, 4.bs., el-Mektebetu't-Ticâriyye, Kâhire, 1961. I, 241.

²⁷¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 10-11.

²⁷² el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 33.

Hamlâvî'ye göre bir kelime, رَجُلٌ رَجَالٌ gibi lafzî tekili olsa da, أَبَايِلٌ gibi lafzî tekili olmasa da çoğul kalıbında ise çoğuldur, tekili takdîrîdir.²⁷³

Arap dilbilimciler arasında أَبَايِلٌ kelimesinin çoğul ve tekili olduğunu söyleyenler de olmuştur.

İbn Düreyd, Ebû Ubeyde'nin " أَبَايِلٌ kelimesinin tekili إِيْلٌ gelir, إِبْوَلٌ olur diyenlerde vardır" dediğini belirtirken²⁷⁴, İbn Hâleveyh'e göre, أَبَايِلٌ kelimesinin tekili إِيْلٌ kalıbında إِبْوَلٌ olur.²⁷⁵

Araştırmacının kanaati de أَبَايِلٌ kelimesinin tekili olmayan çoğul isim olduğu yönündedir. Daha önceki incelemelerde de belirtildiği gibi, tekili olmasa bile ikiden fazlayı ifade eden her isim çoğula özel bir kalıpta ise veya lafzında çoğulluk ağır basıyorsa takdiri bir tekilin çoğuludur, aksi takdirde çoğul isimdir. Şayet lafzına uygunluk gösteren bir tekili varsa ve çoğul kalıplarına aykırılık göstermeyen bir kalıpta ise o zaman çoğuldur.²⁷⁶ el-Enbârî'nin de dediği gibi أَبَايِلٌ kelimesi çoğuldur, tekili yoktur. Tekili إِيْلٌ veya إِبْوَلٌ olur diyenler bunu kıyas yaparak söylemişlerdir ve bu görüş çoğunluğun görüşüne aykırıdır.²⁷⁷

3.1.3. Kur'an- Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de أَبَايِلٌ kelimesi bir defa zikredilmiştir.

el-Fîl sûresi 3. ayette,

﴿وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَايِلَ ﴿ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ ﴾﴾

²⁷³ el-Hamlâvî, *Şeza'l-'Urf fi Fenni's-Sarf*, s. 70.

²⁷⁴ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, III, 1271.

²⁷⁵ İbn Hâleveyh, *Leyse fi Kelâmi'l-'Arab*, s. 235.

²⁷⁶ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâ'id ve Tekmîlu'l-Makâşid*, s. 267.

²⁷⁷ Bkz.: el-Enbârî, *el-İnşâf fi Mesâ'ili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyine'l-Başriyyin ve'l-Kûfiyyin*, I, 241.

(Üzerlerine balçıktan pişirilmiş taşlar atan sürü sürü kuşlar gönderdi.) buyrulur.

Müfessirler el-Fîl sûresi 3. ayette geçen أَبَائِيلُ kelimesinin çoğul bir kelime olduğunu, her yönden çok büyük sürüler halinde gelen kuşlar anlamına geldiğini vurgulamışlardır.

ez-Zeccâc'a göre, طَيْرًا أَبَائِيلَ oradan buradan gruplar halinde kuşlar anlamındadır. Yani, Allah onların üzerine her yönden sürüler halinde taş taşıyan kuşlar göndermiştir.²⁷⁸ en-Nehhâs'a göre de, أَبَلَ عَلَيْهِ (çoğalıp toplanmak) fiilinden türemiştir. Araplar, جَاؤُوا أَبَائِيلَ (Art arda çok büyük topluluklar halinde geldiler) derler.²⁷⁹

Ayette geçen أَبَائِيلُ kelimesinin tekili olup olmadığı hususunda da müfessirlerin görüşleri şöyledir:

el-Ferrâ'ya göre, أَبَائِيلُ kelimesi شَمَاطِيطٌ (bölük bölük insanlar) kelimesi gibi çoğuldur, tekili yoktur.²⁸⁰ Ebû Ubeyde'ye göre, طَيْرًا أَبَائِيلَ kuşlar, oradan buradan gruplar (sürüler) halinde geldiler anlamındadır.²⁸¹ el-Ahfeş de bu hususta şunları söylemiştir: "Fasih Arapların şöyle dediklerini duydum; أَرْسَلَ إِلَيْهِ أَبَائِيلَ develerini gruplar halinde gönderdi. Ancak tekilini söyleyeni duymadım. عَبَادِيدُ ve أَبَائِيلُ kelimeleri tekili olmayan çoğul kelimelerdendir. Tekilinin, عَجْوَلٌ kelimesi ile kıyaslayarak إِيْتِلٌ veya إِيْتُولٌ olduğunu söyleyenler olmuştur, ancak ben Araplardan tekilini bileni bulamadım."²⁸²

²⁷⁸ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, V, 363.

²⁷⁹ en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s. 1364.

²⁸⁰ el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 292.

²⁸¹ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, II, 312

²⁸² el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 296.

el-Kurtubî, İbn Abbâs ve Mücâhit'e göre, أَبَايِلُ kelimesi birbiri ardına toplu halde anlamındadır, der. İbn Mes'ûd ve İbn Zeyd de, her yönden ayrı ayrı sürüler halinde geldi anlamına gelir demişlerdir. en-Nehhâs ise, çok büyük topluluklar halinde anlamına gelir demiştir.²⁸³

Sonuç olarak أَبَايِلُ kelimesi hakkında Arap dilbilimciler ve müfessirlerin görüşleri göz önünde bulundurulduğunda, kelimenin lafzî tekili olmayan çoğul isim olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. إِبِلٌ

3.2.1. Sözlük Anlamı

Arap diline çoğul anlamı olarak konulmuş إِبِلٌ kelimesi sözlükte develer ve deve sürüsü anlamına gelmektedir ve en az otuz deve için kullanılır.

el-Halîl, "رَجُلٌ إِبِلٌ sürü sürü haline getirilmiş develer, رَجُلٌ إِبِلٌ Deve sürüsü sahibi kişi, تَأْتَلُ الرَّجُلُ عَنْ أَمْرَاتِهِ adam karısından ayrı durmak"²⁸⁴ anlamlarını verirken, Sîbeveyh, "ikil olup çoğul gibi telaffuz edilen kelimeler vardır. إِبِلَانٌ denildiğinde iki deve sürüsü kastedilir. Çünkü tekili yoktur" demiştir.²⁸⁵

İbn Düreyd, "الأَيْلُ وَالْأَيْلَةُ وَالْإِبَالَةُ وَالْوَيْبَةُ وَالْإِبْيَالَةُ kereste destesi, رَجُلٌ إِبِلٌ وَأَيْلٌ develere iyi bakan adam"²⁸⁶ anlamlarını aktarmış, el-Ezherî, "أَيْلَ الرَّجُلِ يَأْبُلُ أَبَالَةً" adam deve bakıcılığını iyi yapmak. أَبَلَّ الرَّجُلُ adamın devesi çoğalmak"²⁸⁷ anlamlarını zikretmiştir.

²⁸³ el-Kurtubî, *el-Câmî' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXII, 490.

²⁸⁴ el-Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*, I, 52.

²⁸⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb Kitâbu Sîbeveyh*, III, 623.

²⁸⁶ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, III, 1027.

²⁸⁷ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XV, 388-389.

er-Râgıb el-İsfahânî'nin eserinde ise, "lafzî tekili olmayan الإبل kelimesi, çok sayıda deve anlamına gelir"²⁸⁸ şeklinde yer almıştır.

İbn Manzûr, "فَلَانٌ تَأْتَلُ فُلَانٌ" deve sürüsü edinmek, وَأَبَلُ الرَّجُلُ وَأَبَلُ adamın develeri çoğalmaktır. الإبلُ bilinen hayvanlar (develer) anlamındadır, lafzî tekili yoktur. İbn Sîde الإِبَالَةُ وَالْإِبَالُ وَالْإِبَالُ kuş, at ve deve sürüsüdür demiştir" bilgisine yer verir.²⁸⁹ el-Fîrûzâbâdî'de "فَلَانٌ تَأْتَلُ فُلَانٌ" develer edinmek, أَبَلُ develeri çoğalmaktır. إِبِلَانٌ iki deve sürüsü iken, الإِبِلُ kelimesi ne çoğul, ne de çoğul isimdir. Çoğul için kullanılan tekil isimdir, آبَالٌ çoğuludur, أُبَيْلَةٌ şeklinde tasgîr edilir" bilgilerini aktarır.²⁹⁰ ez-Zebîdî'de ise, "الإِبِلُ فُلَانٌ لَهُ إِبِلٌ حَبْرٌ gibi isimler içinde benzersiz bir isimdir üçüncüsü yoktur. فُلَانٌ لَهُ إِبِلٌ filancanın yüz devesi var denir, en az otuz deve için kullanılır" şeklinde açıklar.²⁹¹

3.2.2. Morfolojik Yapısı

Develer veya deve sürüsü anlamına gelen إِبِلٌ kelimesi, nadir bir kalıp olan إِبِلٌ kalıbındadır. Sîbeveyh ve ez-Zebîdî, bu kelimenin حَبْرٌ kelimesi gibi isimler içinde benzersiz bir isim olduğunu ve üçüncüsünün olmadığını söylemiştir.²⁹²

إِبِلٌ kelimesi lafzî tekili olmayan çoğul isimdir, insanların dışındakiler için kullanıldığından müennestir. Tasgîr yapılmak istendiğinde عُبَيْلَةٌ kelimesinde olduğu gibi ة harfi eklenerek tasgîr edilir, أُبَيْلَةٌ denir. آبَالٌ kelimesi إِبِلٌ kelimesinin çoğuludur. İbn Hişâm (ö. 761/1360), el-Cevherî, el-Ezherî, İbn Fâris es-Seâlibi, İbn Sîde, ez-Zemahşerî, İbn Uşfûr, İbn Mâlik, İbn Manzûr, Ebû Hayyân ve ez-Zebîdî bu görüştedir.

²⁸⁸ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, I, 8.

²⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 9-10.

²⁹⁰ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 32.

²⁹¹ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XXVII, 414.

²⁹² ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XXVII, 414; Sîbeveyh, *el-Kitâb Kitâbu Sîbeveyh*, III, 623.

el-Cevherî'ye göre, اِبِلٌ kelimesinin lafzî tekili yoktur, müennestir. Çünkü çoğul isimler insanlar dışındakiler için kullanıldığında müennestirler. Tasgîr yapılmak istendiğinde غُيَيْمَةٌ gibi ة eklenir ve أُيَيْلَةٌ denir, اِبَالٌ çoğuludur, اِبِلَانٍ denildiğinde iki deve sürüsü kastedilir. Kendisine nisbet edildiğinde اِبِلِيٌّ denir.²⁹³ es-Seâlibî'ye göre, اِبِلٌ kelimesi lafzî tekili olmayan çoğul bir kelimedir.²⁹⁴ İbn Manzûr'a göre de, lafzî tekili yoktur. el-Cevherî'nin "müennestir, zira lafzî tekili olmayan çoğul isimler eğer insanlar için değillerse müennestirler ve tasgîrinde ة eklenerek أُيَيْلَةٌ denir" dediğini rivayet etmiştir.²⁹⁵ el-Feyyûmî'ye göre, اِبِلٌ kelimesi çoğul isimdir, lafzî tekili yoktur, müennestir. Çünkü lafzî tekili olmayan çoğul isimler akıllı olmayanlar için kullanıldığında müenneslik gerekli olur, غُيَيْمَةٌ gibi ة eklenerek أُيَيْلَةٌ şeklinde tasgîr yapılır. Çoğulu اِبَالٌ ve اِبِيْلٌ şeklinde gelir. İkili, iki deve sürüsü, çoğulu da deve sürüleri anlamına gelir.²⁹⁶

el-Fîrûzâbâdî de, ne çoğul nede çoğul isimdir, çoğul için kullanılan tekil isimdir demiştir.²⁹⁷ Ancak ez-Zebîdî bu görüşün yanlış olduğunu, dilbilimcilerin görüş ve uygulamalarına aykırı olduğunu vurgulamıştır: "Bilindiği gibi اِبِلٌ kelimesi hakkında, çoğul için kullanılan tekil isimdir diyenler olmuştur ancak bu, kelimenin kullanımlarına aykırıdır. Çünkü Arapların اِبِيْلٌ kelimesini tek bir deve için kullandıkları bilinen bir şey değildir. " اِبِلٌ kelimesi فِعْلٌ kalıbında olduğu için çoğul değildir, çoğul isim de değildir" diyenler çelişki içindedir. Şayet çoğul isim değilse nasıl ikil yapılıyor. Bu, çoğul isimdir diyen dil erbabının uygulamalarına aykırıdır. el-Ubâb adlı eserde, اِبِلٌ kelimesinin lafzî tekili yoktur, lafzî tekili olmayan çoğul isimler insanlar için kullanılmıyorsa müenneslik gereklidir denmiştir. اِبِلٌ kelimesi

²⁹³ el-Cevherî, *es-Sıhâh Tâcu'l-Luğa*, IV, 1618.

²⁹⁴ es-Seâlibî, *Fıkhü'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabîyye*, s. 655.

²⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 9.

²⁹⁶ el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Munîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'i*, I, 2.

²⁹⁷ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, s. 32.

çoğul isimdir. Tasgîri غَنِيمَةً kelimesi gibi أُيْبَةٌ olur. İbn Hişâm, el-Ezherî, İbn Fâris, el-Cevherî, İbn Sîde, ez-Zemahşerî, İbn Usfûr, İbn Mâlik ve Ebû Hayyân bu görüştedir."²⁹⁸

el-Ezherî'ye göre, الإيْلُ ismi, en az otuz deve için kullanılır.²⁹⁹ ez-Zebîdî'ye göre, de إِيْلٌ لَهُ فَلَانٌ yüz devesi var denir, en az otuz deve için kullanılır.³⁰⁰

3.2.3. Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de إِيْلٌ kelimesi sadece el-En'âm sûresi 144. ayette ve el-Ğâşiye sûresi 17. ayette zikredilmiştir.

el-En'âm sûresi 144. ayette,

﴿ وَمِنَ الْإِيْلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيْنِ أَمَا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّيَكُمُ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴾

(Yine (erkek ve dişi olarak) develerden iki, sığırdan da iki. De ki: İki erkeği mi haram kıldı, iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan (yavru)ları mı? Yoksa Allah size bunları haram ettiğinde, orada hazır mı idiniz!? İnsanları bilgisizce saptırmak için Allah'a karşı yalan uyduran kimseden daha zalim kimdir? Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.) buyurulmaktadır.

Ayette الإيْلُ kelimesi zekatın nelerden verileceği konusu içinde geçmektedir.

إِثْنَيْنِ (iki) lafzının الإيْلُ kelimesine isnâd edilmesi, إِيْلٌ kelimesinin ikiden fazla sayıda deveyi kapsadığını, çoğul bir kelime olduğunu göstermektedir.

el-Ğâşiye sûresi 17. ayette de,

²⁹⁸ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ğâmûs*, XXVII, 414.

²⁹⁹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XV, 388-389.

³⁰⁰ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ğâmûs*, XXVII, 414.

﴿ أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴾

(Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!) buyurulmuştur.

Ayette **إِبِلٌ** (yaratıldı) fiilinin müennes olarak kullanılması, yaratılan **إِبِلٌ** (develer) kelimesinin çoğul olduğunun delilidir. Kelimenin morfolojik yapısını incelerken de belirtildiği gibi, lafzî tekili olmayan çoğul isimler akıllı olmayanlar için kullanıldığında müennestirler.

الْإِبِلُ kelimesinin sözlük anlamı, morfolojik yapısı ve Kur'an-ı Kerim'de kullanımları göz önünde bulundurulduğunda, kelimenin Arap diline çoğul olarak konulduğu, çok sayıda deve veya deve sürüsü anlamına gelen, lafzî tekili olmayan çoğul isim olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. خَيْلٌ

3.3.1. Sözlük Anlamı

Sözlükte atlar veya at sürüsü anlamına gelen **خَيْلٌ** kelimesi dişilerini ve erkeklerini içeren genel bir çoğul isimdir. Atlılar anlamında da kullanılabilir. Atların yürüyüşlerinde değişik değişik hareket etmeleri ve başları dik çalımlı yürümeleri nedeniyle bu isim verilmiştir.

el-Halîl, "الْحَيْلُ at topluluğu (sürüsü) **إِبِلٌ** kelimesi gibidir, bir tekilden çoğul yapılmamıştır"³⁰¹ demiş, İbn Düreyd ise, "الْحَيْلُ at topluluğu (sürüsü) anlamındadır, çoğuldur, lafzî tekili yoktur ve çoğulu **خَيُْولٌ** olur"³⁰² demiştir. İbn Fâris, "خ ي ل" harfleri asli harfler olup hareket ve çeşitli renklerde olmayı ifade eden tek bir asıldır. **الْحَيْلُ** at sürüsüdür, yürüyüşlerinde değişik değişik hareket etmeleri, çalımlı ve mağrur

³⁰¹ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 458.

³⁰² İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 1621; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 299.

yürümleri nedeniyle bu ad verilmiştir"³⁰³ şeklinde aktarmıştır. el-Cevherî, "الْحَيْلُ at sürüsüdür, lafzî tekili yoktur ve çoğulu حَيْوُلٌ olur"³⁰⁴ derken, er-Râgıb el-İsfahânî, "الْحَيْلُ aslında atlar ve binicileri için kullanılan bir isimdir"³⁰⁵ demiştir.

İbn Manzûr " خَالَ الشَّيْءُ يُخَالُ حَيْلًا وَحَيْلَةً وَحَيْلًا وَحَيْلًا وَمَخَالَةً وَمَخِيلَةً zannetmek anlamındadır, mübtedâ ve haberin başında gelir. خَيْلٌ bir şey sorun olmak, خَيْلٌ عَلَيْهِ suçlama yöneltmek, خَيْلٌ فِي الْحَرْبِ savaşta zinde, güçlü ve başı dik bir şekilde ileri atılmak, خَيْلٌ فِي الْأَرْضِ yerin bitkileri son derece çok olmaktır. الْخَيْلُ kelimesi at topluluğu (sürüsü) anlamına gelir, lafzî tekili yoktur. Ebû Ubeyde, tekili خَائِلٌ olur, çünkü başı dik (mağrur) yürür demiştir. Ancak İbn Sîde, Arapçada böyle bir tekil bilinmediğini söylemiştir. "الْحَيْلُ ve حَيْوُلٌ kelimeleri çoğuludur" bilgilerine yer verir.³⁰⁶

el-Feyyûmî'ye göre الْخَيْلُ at sürüsüdür. Kendini beğenmiş mağrur yürüyüşü nedeniyle bu ismi almıştır. Müennestir, lafzî tekili yoktur. Çoğulu, حَيْوُلٌ olur.³⁰⁷ el-Fîrûzâbâdî de "الْحَيْلُ at sürüsüdür, lafzî tekili yoktur ve çoğulu أَحْيَالٌ olur"³⁰⁸ demiştir. ez-Zebîdî ise "حَالَ الْفَرَسِ خَالًا فَهُوَ خَائِلٌ" at aksamak, topallamak. الْخَيْلُ at sürüsüdür, dişilerini ve erkeklerini kapsayan genel bir çoğul isimdir, lafzî tekili yoktur, simaî müennestir ve çoğulu أَحْيَالٌ ve حَيْوُلٌ olur"³⁰⁹ demektedir.

3.3.2. Morfolojik Yapısı

حَيْلٌ kelimesi فَعْلٌ kalıbında, çeşit çeşit hareketlerle çalıklı ve mağrur bir eda ile yürümesi nedeniyle إِخْتَالَ kelimesinden türemiş üç harfli bir isimdir. Çoğuldur ve

³⁰³ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, II, 235.

³⁰⁴ el-Cevherî, *es-Sıhâh Tâcu'l-Luğa*, IV, 1691.

³⁰⁵ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Garibi'l-Kur'ân*, I, 216.

³⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, II, 1304-1307.

³⁰⁷ el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Munîr fî Garibi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'i*, II, 614.

³⁰⁸ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 518.

³⁰⁹ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XXVIII, 457-458.

حَيْوُلُ kelimesi de çoğuludur. Arap dilbilimciler arasında lafzî tekilinin olup olmadığı hususunda iki farklı görüş vardır. Ancak çoğunluğun görüşü lafzî tekilinin olmadığı yönündedir.

Birinci görüşe göre, حَيْلُ kelimesi çoğuldur tekili vardır. Bu görüş el-Ahfeş'in görüşüdür. Ona göre, فَعْلُ kalıbında olup çoğul anlam ifade eden her kelimenin tekili صَاحِبُ صَحْبُ kelimesinde olduğu gibi ismi faildir. Bu durumdaki kelime kırık çoğuldur, ismi fail olan kelime de tekilidir demiştir.³¹⁰ Bu görüşe göre, فَعْلُ kalıbında olan حَيْلُ kelimesinin tekili حَائِلٌ olur.

Radiyyuddîn el-Esterâbâdî bu görüşe itiraz etmiş ve yanlış olduğunu şu sözleriyle ortaya koymuştur: "Bilmiş ol ki, فَعْلُ kalıbının tekili فَاعِلٌ kalıbı olur kıyası doğru değildir, جَلَسَ kelimesinin tekili جَالِسٌ olur denilemeyeceği gibi. الْحَيْلُ - الْأَيْلُ - الْعَمَمُ gibi terkibinden lafzî tekili bulunmayan kelimelerin çoğul olmadıkları ve çoğul isim oldukları hususunda ihtilaf yoktur. Bu çeşitten olan çoğul isimler müennestir."³¹¹

İkinci görüşe göre, حَيْلُ kelimesi atların dişileri ve erkekleri için kullanılan genel bir çoğul isimdir, lafzî tekili yoktur, simaî müennestir. Bu görüş, kelimenin sözlük anlamları verilirken ve birinci görüşe itiraz edilirken de görüldüğü gibi el-Halîl, Sîbeveyh, İbn Düreyd, el-Cevherî, Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, İbn Manzûr, el-Fîrûzâbâdî, el-Feyyûmî ve ez-Zebîdî'nin görüşüdür.

İbnü'l-Enbarî de, "müennestir, çoğuldur ve lafzî tekili yoktur. Tasgîrinde حَيْيَلَةٌ ve حَيْيَلَةٌ denir. Çoğulu حَيْوُلٌ ve حَيْوُلٌ olur. Araplar, Ey Allah'ın atlarının sahipleri

³¹⁰ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 202.

³¹¹ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 203-204.

anlamında *يا حَيْلُ اللهِ اَرْكَبِي* derler" diyerek bu görüşü desteklemiştir.³¹² es-Seâlibî de, *التَّعْمُ* - *الْحَيْلُ* - *الْإِيْلُ* kelimeleri lafzî tekili olmayan çoğul kelimelerdir, demiştir.³¹³

3.3.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de *حَيْلٌ* kelimesi beş defa zikredilmiştir.

Âl-i İmran sûresi 14. ayette,

﴿ زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاِبِ ﴾

(Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır.) buyurulmaktadır.

Ayette *حَيْلٌ* kelimesi iki yönden çoğul olarak kullanılmıştır.

Birincisi ayetin siyakıdır. Ayette dünya hayatının süsleri ve lezzetlerinden çoğul kipi ile bahsedilmektedir. Bu nedenle *نِسَاءً* (kadınlar), *بَنِينَ* (oğullar), *القَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ* (yük yük altın gümüş), *الْخَيْلُ* (atlar), *الْأَنْعَامُ* (deve, sığır ve koyunlar) kelimeleri çoğul kipinde kullanılmıştır.

Müfessirler de *حَيْلٌ* kelimesinin çoğul olduğunu ve lafzî tekili olmadığını söyleyerek ayetlerde çoğul olarak kullanıldığını vurgulamışlardır. Ebû Ubeyde çalılımlı yürüdüğü için bu adı almıştır, çoğul isimdir tekili yoktur demiştir.³¹⁴ el-

³¹² İbnü'l-Enbârî, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, III, 129.

³¹³ es-Seâlibî, *Fıkhu'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, s. 760.

³¹⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-'Aziz*, I, 409.

Beğavi ve es-Semîn el-Halebî de, çoğuldur, رَهْطٌ - قَوْمٌ - نِسَاءٌ kelimeleri gibidir, lafzî tekili yoktur. Mana yönünden tekili فَرَسٌ (at) kelimesidir, demişlerdir.³¹⁵

İkincisi, خَيْلٌ kelimesi الْمُسَوِّمَةُ (otlaklarda otlayan veya savaş için eğitilmiş) kelimesi ile nitelendirilmiştir. Bu da dilbilimcilerin ve müfessirlerin vurguladığı gibi çok sayıda at anlamına geldiğini göstermektedir.

el-Enfâl sûresi 60. ayette de,

﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَأَخْرِيْنَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ﴾

(Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.) buyurulmaktadır.

Bu ayette خَيْلٌ kelimesinin çoğul olarak kullanıldığı ilk bakışta siyâkından anlaşılmaktadır. Ayette savaşta düşmana korku salmak için hazırlık olarak mümkün olduğunca çok sayıda savaş için eğitilmiş at ve silah temin edilmesi emredilmektedir. Ayrıca رِبَاطٌ kelimesi رِبَاطٌ kelimesine izafet edilmiştir. رِبَاطٌ Allah yolunda savaş için at temin edip bağlamak anlamındadır.³¹⁶

Ebu Hayyân, ayetin tefsirinde خَيْلٌ kelimesinin çok sayıda at anlamına geldiğini belirterek, atların savaş için temel ihtiyaç ve cesur savaşçıların binekleri olduğunu vurgular.. Ebu Zeyd "الرِّبَاطُ مِنَ الْخَيْلِ" beş adet ve üstü sayıda atı bağlamaktır, رِبَاطٌ kelimesinin çoğuludur" der. İbn Atıyye de "رِبَاطٌ kelimesi رِبَاطٌ kelimesinin

³¹⁵ el-Begavî, *Me 'âlimu't-Tenzîl*, II, 15; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l Maşûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, III, 59.

³¹⁶ el-Begavî, *Me 'âlimu't-Tenzîl*, III, 372.

çoğuludur, çok bağlamaktır. Çok bağlamakta ancak bağlanacak atın çok olması ile mümkündür" demiştir.³¹⁷

Sonuç olarak حَيْلٌ kelimesinin sözlük anlamı, Arap dilbilimcilerin görüşleri, ayetlerde kullanımı ve müfessirlerin görüşleri tetkik edildiğinde lafzî tekili olmayan çoğul isim olduğu anlaşılmaktadır.

3.4. عَنَمٌ

3.4.1. Sözlük Anlamı

Sözlükte عَنَمٌ kelimesi ile koyunlar veya keçi de dâhil koyun sürüsü kastedilir. İkili olan عَنَمَانٍ kelimesi ile ayrı ayrı çobanı olan iki koyun sürüsü kastedilir. أَغْنَامٌ kelimesi de çoğuludur, koyun sürüleri anlamına gelmektedir.

Kelimenin anlamı el-Halîl'in eserinde "هَذِهِ عَنَمٌ" bu koyun sürüsüdür, anlamındadır. Topluluk ifade eden bir lafızdır, bir tanesi kastedildiğinde شَاةٌ denir³¹⁸ şeklinde iken, el-Ezherî "الْعَنَمُ" koyunlar (davar), هَذِهِ عَنَمٌ topluluk ifade eden bir lafızdır, koyunlar anlamına gelir. Tek koyun kastedildiğinde شَاةٌ denir. İkili olan عَنَمَانٍ kelimesi ayrı ayrı çobanı olan iki koyun sürüsü anlamındadır³¹⁹ demiştir. İbn Fâris "غ ن م" harfleri sahih harflerdir, daha önce malik olunmayan bir şeyi ifade eder. Daha sonra galip gelme yoluyla müşriklerden alınan ganimete has kılınmıştır. عَنَمٌ kelimesi bu kelimededen türemiş olabilir³²⁰ demiş, İbn Manzûr da "الْعَنَمُ" koyunlar (davar)

³¹⁷ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, IV, 507.

³¹⁸ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 294.

³¹⁹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, VIII, 149.

³²⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luġa*, IV, 297.

anlamındadır, lafzî tekili yoktur. عَنَمَانِ şeklinde ikil yapılır, ayrı ayrı çobanı olan iki koyun sürüsü anlamına gelir. Çoğulu أَعْنَامٌ olur"³²¹ diye zikretmiştir.

el-Fîrûzâbâdî, "العَنَمُ koyunlar (davar) anlamındadır, lafzî tekili yoktur. Bir tanesine شَاةٌ (koyun) denir. Cins için verilmiş müennes bir isimdir, dışısını de erkeğini de tamamını kapsar. Çoğulu أَعْنَامٌ - عُنْمٌ - أَعَانِمٌ olur. İki koyun sürüsü kastedilerek عَنَمَانِ şeklinde ikil yapılır"³²² görüşündedir.

3.4.2. Morfolojik Yapısı

عَنَمٌ kelimesi فَعْلٌ kalıbındadır. Arap dilbilimcilere göre, içerik olarak koyun ve keçileri kapsayan çoğul isimdir, lafzî tekili yoktur. Çoğulu أَعْنَامٌ - عُنْمٌ - أَعَانِمٌ olur.

İbn Düreyd' göre, العَنَمُ kelimesi, koyun ve keçileri toplu olarak ifade eden isimdir. Lafzî tekili yoktur, çoğulu; أَعْنَامٌ olur. عُنْمٌ şeklinde tasgîr yapılır, çoğulu عُنَيْمَاتٌ olur.³²³ İbn Hâleveyh de, "çoğul olup da ikil yapılan kelimeler vardır; مَرَّ بِنَا إِيلَانَ أُسْوَدَانِ (önümüzden iki siyah deve sürüsü ve iki koyun sürüsü geçti) denir" demiştir.³²⁴ es-Seâlibî'ye göre, العَنَمُ - النَّعْمُ - العَنَمُ - الحَيْلُ - الإِبِلُ kelimesi lafzî tekili olmayan çoğul kelimelerdir.³²⁵ ez-Zebîdî'ye göre de, العَنَمُ kelimesi koyunlar anlamındadır, lafzî tekili yoktur. Bir tanesine شَاةٌ (koyun) denir.³²⁶

عَنَمٌ kelimesi, dışısı ve erkeğinin tamamını içeren müennes isimdir. Tasgîr yapılmak istendiğinde ة harfi eklenir, عُنَيْمَةٌ denir. Çünkü tekili olmayan çoğul isimler insanların dışındakiler için kullanıldığında müennestir.

³²¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, V, 3307.

³²² el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, s. 1207.

³²³ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 962; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 140.

³²⁴ İbn Hâleveyh, *Leyse fî Kelâmi'l-'Arab*, s. 340.

³²⁵ es-Seâlibî, *Fıkhü'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, s. 760.

³²⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XXXIII, 187.

el-Mubberred'e göre, lafzî tekili olmayan çoğul isimler akıllı olmayanlar için kullanıldığında müennestirler. Bu nedenle عَنَمٌ kelimesi, عُنَيْمَةٌ şeklinde tasgîr yapılır.³²⁷ el-Cevherî'ye göre, العَنَمُ kelimesi müennes bir isimdir, dişisinin ve erkeğinin tamamını kapsar. Tasgîr yapılmak istendiğinde ة harfi eklenir, عُنَيْمَةٌ denir. Çünkü insanların dışındakiler için kullanılan tekili olmayan çoğul isimler için müenneslik gerekli olur.³²⁸

Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, الأَيْلُ - الخَيْلُ gibi terkibinden lafzî tekili olmayan kelimelerin çoğul isim oldukları ve çoğul olmadıkları hususunda ihtilaf yoktur. Bu çeşitten olan çoğul isimler müennestir³²⁹ derken, İbn Manzûr, Ebu Zeyd'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Müennes bir isim olan العَنَمُ kelimesi, dişisi ve erkeğinin tamamını kapsar. Tasgîr yapılacağı zaman ة harfi eklenir, عُنَيْمَةٌ denir. Çünkü İnsanların dışındakiler için kullanılan ve tekili olmayan çoğul isimler müennestir. هَذِهِ عَنَمٌ denildiği zaman, topluluk kastedilir ve koyunlar anlamına gelir. Tek koyun kastedildiğinde شَاةٌ denir."³³⁰ el-Feyyûmide, lafzî tekili olmayan çoğul isimler akıllı olmayanlar için kullanıldığında müennestir, ة eklenerek عُنَيْمَةٌ - أُبَيْلَةٌ şeklinde tasgîr yapılır şeklinde görüş belirtmiştir.³³¹

3.4.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de عَنَمٌ kelimesi üç defa zikredilmiştir.

³²⁷ el-Mubberred, *el-Mukteḍab*, II, 291.

³²⁸ el-Cevherî, *es-Sıḥâḥ Tâcu'l-Luġa*, V, 1999.

³²⁹ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 204.

³³⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, V, 3307.

³³¹ el-Feyyûmî, *el-Miṣbâḥu'l-Munîr fî Ğaribi'ş-Şerḥi'l-Kebîr li'r-Râfi'î*, I, 2.

el-En'âm sûresi 146. ayette,

﴿ وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْعَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوْ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَعْضِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴾

(Yahudilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki içyağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.) buyurulmaktadır.

Ayette عَنَمٌ kelimesinin çoğul olarak kullanıldığı gayet açık bir şekilde görülmektedir. Sığır (الْبَقَرِ) ve koyun (العَنَمِ) kelimelerinden sonra çoğul kipinde gelen ظُهُورُهُمَا (iç yağları) ve شُحُومُهُمَا (sırtları) ifadelerindeki zamirler الْبَقَرِ ve الْعَنَمِ kelimeleri ile bağlantılandırılmıştır. شُحُومٌ kelimesi شَحْمٌ kelimesinin çoğulu, ظُهُورٌ kelimesi de ظَهْرٌ kelimesinin çoğuludur. Şayet الْبَقَرِ ve الْعَنَمِ kelimeleri tekil kelimeler olsaydı شَحْمُهُمَا ve ظُهُورُهُمَا şeklinde tekil kipinde kullanılmaları gerekirdi. es-Semîn el-Halebî de, ظُهُورٌ kelimesinin izafet edildiği الْبَقَرِ ve الْعَنَمِ kelimeleri çoğul kelimeler olduğu için çoğul kipinde geldiği görüşündedir.³³² Bu da عَنَمٌ kelimesinin çoğul bir kelime olduğuna delalet etmektedir.

el-Enbiyâ sûresi 78. ayette de,

﴿ وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَخْتَصِمَانِ فِي الْحَرْبِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ عَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحَكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ﴾

(Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk.) buyurulmuştur.

³³² es-Semîn el-Halebî, ed-Durru'l Maşûn fî 'Ulûmi 'l-Kitâbi 'l-Meknûn, V, 203.

Ayette **عَنَمٌ** kelimesi çoğul bir kelime olan **الْقَوْمِ** (kavim) kelimesine izâfet edilmiştir. Bu da **عَنَمٌ** kelimesinin çok sayıda koyun anlamına geldiğini göstermektedir.

Sonuç olarak **عَنَمٌ** kelimesinin sözlük anlamı, morfolojik yapısı incelenirken zikredilen Arap dilbilimcilerin görüşleri ve Kur'an-ı Kerim'de kullanımını göz önünde bulundurulduğunda lafzî tekili olmayan çoğul bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.

3.5. نَعَمٌ

3.5.1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde **نَعَمٌ** kelimesi, genellikle develer anlamında kullanılmakla beraber deve, sığır ve koyunları kapsayan bir isim olarak da kullanılır. Çoğulu **أَنْعَامٌ** kelimesidir ve müzekkerdir.

el-Halîl " **نَعَمٌ** bolluk içinde yaşamak, **النَّعْمَاءُ** mal, servet, **التَّعِيمُ** huzur ve bolluk, **النِّعْمَةُ** nimet, lütfedilen, **النَّعَمُ** çoğalmış deve"³³³ şeklinde tarif etmiş, İbn Düreyd ise " **النِّعْمَةُ** insanın yiyecek ve içecek gibi faydalandığı şeyler, **النِّعْمَةُ** Allah'ın insana maişetinde ve bedeninde ihsan ettiği şeyler, **النَّعَمُ** و**النَّعَامُ** kelimeleri de develere özel isimdir. Müzekker ve müennes olarak kullanılır, **هَذَا النَّعَمُ** ve **وَهَذِهِ النَّعَمُ** denir. **أَنْعَامٌ** şeklinde tasgîr edilir. Çoğuldur ve çoğulun çoğulu **الْأَنْعَامِ** olur"³³⁴ diye beyan etmiştir. el-Ezherî de, " **نَعَمٌ** bolluk içinde olmak, **النِّعْمَةُ** ihsan, lütfedilen, **أَنْعَمًا** **نَعَمًا** lütfedip artırmak, **النَّعَامَةُ** Devekuşu. Araplar sadece develeri kastettiklerinde **نَعَمٌ** derler.

³³³ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 243-244.

³³⁴ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 953; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 137.

Deve, sığır ve koyunları bir arada kastettiklerinde de أَنْعَامٌ derler. Araplardan çoğaldığında deveye الْأَنْعَامُ ve الْأَنْعَامِ diyenler de vardır" şeklinde aktarır.³³⁵

el-Cevherî'ye göre التَّعَمُّ yayılan maldır, çoğunlukla develer için kullanılır ve müzekkerdir. الْأَنْعَامُ kelimesi çoğuludur, müzekker ve müennes olarak kullanılır. الْأَنْعَامِ kelimesi de çoğulunun çoğuludur.³³⁶ er-Râgıb el-İsfahânî'nin eserinde ise "الْبَيْعَةُ az veya çok nimet, الْإِنْعَامُ başkasına (insana) ihsanda bulunmak, تَنْعَمٌ bolluk içinde yaşamaktır. التَّعَمُّ develere özeldir, أَنْعَامٌ kelimesi de çoğuludur. Deve, Araplarca en büyük nimet olduğu için bu isimi vermişlerdir. الْأَنْعَامُ kelimesi içlerinde deve bulunması kaydı ile sığır ve koyunlara denir"³³⁷ şeklinde yer almıştır.

İbn Manzûr, "التَّعَمُّ güdülen yayılan maldır, الْأَنْعَامُ kelimesi de çoğuludur", İbn Sîde, "التَّعَمُّ kelimesi develer ve koyunlar anlamına gelir" demiştir. İbn A'râbî de, "develere özeldir, الْأَنْعَامُ ise deve, sığır ve koyunları kapsar" derken³³⁸, es-Semîn el-Halebî'nin eserinde "التَّعَمُّ sadece develer için kullanılır ve müzekkerdir. Çoğul yapıldığında الْأَنْعَامُ denir ve deve sığır ve koyunlar bir arada kastedilir"³³⁹ şeklinde beyan edilmiştir. el-Feyyûmî de, "التَّعَمُّ yayılan maldır, çoğunlukla develer için kullanılır. Ebû Ubeyd, التَّعَمُّ sadece develer için kullanılır, müzekker ve müennestir, çoğulu نُعْمَانٌ ve أَنْعَامٌ olur, demiştir. Bazıları da, Araplar sadece develeri kastettiklerinde, deve sığır ve koyunları birlikte kastettiklerinde أَنْعَامٌ derler, demişlerdir"³⁴⁰ şeklinde açıklamıştır.

³³⁵ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, III, 9-11.

³³⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*, V, 2043.

³³⁷ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 644-645.

³³⁸ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, VI, 4482.

³³⁹ es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l Maşûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, III, 61.

³⁴⁰ el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Munîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'î*, II, 614.

3.5.2. Morfolojik yapısı

Arap dilbilimciler arasında نَعَم kelimesinin hangi asıldan türediği konusunda görüş ayrılığı vardır ve iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir.

Birinci görüşe göre, نَعَم kelimesi cevap ifadesi olan نَعَم kelimesinden türemiştir. Bu görüşte olan İbn Cinnî'ye göre, ن ع م harflerinden oluşan kalıpların tamamı, bir şeye duyulan sevgi ve onunla mutlu olma anlamı içerdiği için نَعَم kelimesinden alınmadır, birkimse تَعَمْتُ الرَّجُل dediğinde ona نَعَم (evet) demiş olur.³⁴¹

İkinci görüşe göre, نَعَم fiilinden türemiştir. Bu görüş İbn Fâris'in görüşüdür ve bu hususte şunları söylemiştir: " ن ع م harflerinden türemiş çok sayıda türev vardır ve bize göre refâhiyet ve bolluk içinde güzel yaşamayı ifade eden tek bir asıldandır. Bunlardan bazıları التَّعْمَةُ والتَّعْمَاءُ (Allah'ın kullarına ihsan ettiği mal ve yaşam), التَّعْمَةُ (güzel yaşam), التَّعْمَى (yumuşak rüzgâr), التَّعْمُ (deve sürüsü), التَّعْمَاءُ (hayvanlar), التَّعْمَاءُ (tüyünün yumuşaklığından devekuşu) kelimeleridir."³⁴²

Daha önceki incelemelerimizde de belirtildiği gibi tekili olmasa bile ikiden fazlayı ifade eden her isim, çoğula özel bir kalıpta ise veya lafzında çoğulluk ağır basıyorsa mana bakımından takdiri bir tekilin çoğuludur, aksi takdirde çoğul isimdir.³⁴³ Başka bir ifadeyle, çoğula has kalıplara veya çoğulluğu meşhur kalıplara aykırı kalıpta gelen ve çoğul anlam ifade eden her isim çoğul isimdir.³⁴⁴ Çoğul ismin çoğulu da kırık çoğul yapılabilir. Örneğin: نَعَم Kelimesinin çoğulu, أَنْعَامٌ olur, onunda çoğulu أَنْعَائِمٌ olur.³⁴⁵

³⁴¹ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, II, 37.

³⁴² İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, V, 446.

³⁴³ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâ'id ve Tekmilu'l-Makâşid*, s. 267; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, III, 336-337.

³⁴⁴ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'ale'l-Kâfiyeti*, III, 367.

³⁴⁵ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'ale'l-Kâfiyeti*, I, 145.

Arap dilbilimcilerden özellikle İbn Kuteybe, İbn Düreyd es-Seâlibî, es-Semîn el-Halebî ve el-Feyyûmî'ye göre, نَعَمٌ kelimesi فَعْلٌ kalıbındadır, çoğul isimdir ve lafzî tekili yoktur. İbn Kuteybe'ye göre, الْأَنْعَامُ kelimesi deve sığır ve koyunlar anlamına gelir, tekili نَعَمٌ kelimesidir. نَعَمٌ kelimesi çoğuldur ve lafzî tekili yoktur.³⁴⁶ İbn Düreyd'e göre de, الْأَنْعَامُ ve النَّعَمُ kelimeleri çoğuldur. Çoğulun çoğulu الْأَنْعَامِ olur ve أَنْعَامٌ şeklinde tasgîr edilir.³⁴⁷ es-Seâlibî ise, الْإِيْلُ - الْحَيْلُ - الْعَنَمُ - النَّعَمُ kelimelerinin çoğul olduğu ve lafzî tekilerinin olmadığı görüşündedir.³⁴⁸ es-Semîn el-Halebî'de, النَّعَمُ kelimesinin müzekker çoğul olduğu ve lafzî tekili olmadığı yönünde görüş belirtmiştir.³⁴⁹ el-Feyyûmî'ye göre de, النَّعَمُ kelimesi çoğunlukla develer için kullanılır. Çoğuldur ve lafzî tekili yoktur.³⁵⁰

3.5.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de نَعَمٌ kelimesi bir defa, çoğulu otuz iki defa zikredilmiştir.

el-Mâide sûresi 95. ayette,

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِ عَفَا اللَّهُ عَنْمَا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴾

(Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse, hayvanlardan öldürdüğünün dengi olanı ona cezadır. (Bu ceza), Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği kurbanlık hayvanlardan bir hayvan; veya yoksulları yedirmek suretiyle keffaret; yahut onun

³⁴⁶ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Tefsîru Ğarîbu'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978, s. 102.

³⁴⁷ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luġa*, II, 953.

³⁴⁸ es-Seâlibî, *Fıkhü'l-Luġa ve Sırru'l-'Arabiyye*, s. 655.

³⁴⁹ es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l Maşûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, III, 61.

³⁵⁰ el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Munîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'î*, II, 614.

dengi oruç tutmaktır. (Bu) yaptığı işin kötü cezasını tatması içindir. Allah, geçmiştekileri affetmiştir. Fakat kim bu suçu tekrar işlerse, Allah ondan intikam alır. Allah, mutlak güç sahibidir, öç alandır.) buyurulmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de التَّعْمُ kelimesi sadece el-Mâide suresi 95. ayette zikredilirken, diğer ayetlerde ise çoğulu olan الْأَنْعَامُ kelimesi zikredilmiştir. Ebû Ubeyde, ez-Zeccâc, el-Ezheri ve İbn Atiyye bu ayette geçen التَّعْمُ kelimesinin anlamının deve, sığır ve koyunları birlikte içerdiğini, genelde develer için kullanıldığını belirtmişlerdir.³⁵¹

İbn Kuteybe de التَّعْمُ kelimesinin anlam olarak deve, sığır ve koyunları birlikte kapsadığını, çoğul olduğunu, tekili olmadığını ve çoğulunun da الْأَنْعَامُ olduğunu söylemiştir.³⁵² et-Taberi de bu görüşü destekleyerek İbn Abbas'tan, "ayetteki cezanın karşılığı olarak ihramdaki kimsenin kurban olan hayvanlardan karşılık geleni kesmesi gerekir. Şayet bu imkânı bulamazsa değerince yiyecek vermesi gerekir" dediğini rivayet etmiştir.³⁵³

Dilbilimciler kelimenin anlam olarak deve, sığır ve koyunları birlikte içeren çoğul bir kelime olduğunu, tekili olmadığını sadece sığır ve koyunlar kastedildiğinde bu ismin kullanılamayacağını vurgulamışlardır. Ayette التَّعْمُ kelimesi zikredildiğinde kurban edilecek belirli bir hayvana işaret edilmemiştir. Müfessirler de kelimenin kurban edilecek hayvanlardan deve, sığır ve koyunları birlikte içeren çoğul anlamlı bir isim olduğunda ittifak etmişlerdir. Bütün bunlar da gösteriyor ki, kelime ayet içerisinde çoğul olarak kullanılmıştır.

³⁵¹ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I, 175; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbu*, II, 707; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, III, 13; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Aziz*, II, 238.

³⁵² İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbu'l-Kur'ân*, s. 102.

³⁵³ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, VIII, 682-683.

el-En'âm sûresi 138. ayette de,

﴿ وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَزْبٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِرِزْقِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ طُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴾

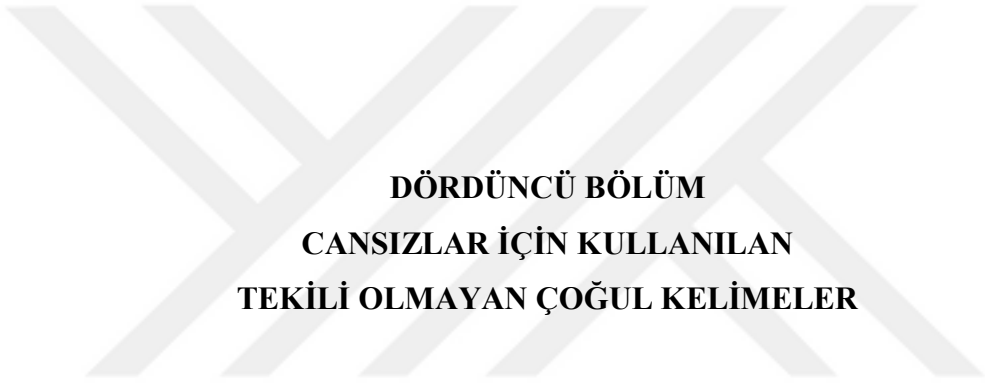
(Bir de (asılsız iddialarda bulunarak) dediler ki: Bunlar (tanrılar için ayrılan) hayvanlar ve ekinlerdir, haramdır. Onları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez. (Şunlar da) sırtları (binilmesi ve yük yüklemesi) haram edilmiş hayvanlardır. Bir kısım hayvanları da keserken (Allah böyle emrediyor diye) üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. (Bütün bunları) Allah'a iftira ederek yaparlar. Bu iftiraları sebebiyle Allah onları cezalandıracaktır.) buyurulmuştur.

Bu ayette de **الأنعام** kelimesinin çoğulu olan **الأنعام** kelimesi zikredilmiştir. Daha önceki incelemelerimizde de belirtildiği gibi, tekili olmasa bile İkiden fazlayı ifade eden her isim, çoğula özel bir kalıpta ise veya lafzında çoğulluk ağır basıyorsa mana bakımından takdiri bir tekilin çoğuludur, aksi takdirde çoğul isimdir. Çoğul ismin çoğulu da kırık çoğul yapılabilir. Örneğin, **نعم** kelimesinin çoğulu **أنعام** olur. Onun da çoğulu **أنعام** olur. Ayette **الأنعام** kelimesi **أفعال** kalıbında gelmiştir ve bu kalıp kıyasî kırık çoğul kalıbıdır.

Diğer taraftan **الأنعام** kelimesi bu ayette üç defa zikredilmiştir. Birincisinde, **لَا يَطْعَمُهَا** (onları yiyemez) ifadesindeki zamir **الأنعام** kelimesi ile bağlantılandırılmıştır. İkincisinde, **الأنعام** kelimesi çoğul olduğundan **حُرِّمَتْ** (haram kılınmıştır) fiili de müennes gelmiş ve **طُهُورُهَا** (sırtlarına) ifadesindeki çoğul zamiri **الأنعام** kelimesi ile bağlantılandırılmıştır. Üçüncüsünde de **عَلَيْهَا** (onların üzerine) çoğul zamiri **الأنعام** kelimesi ile bağlantılandırılmıştır. Bütün bunlar ayette geçen **الأنعام** kelimesinin çoğul olarak kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak كَعَم kelimesinin sözlük anlamı, morfolojik yapısı ve Kur'ân-ı Kerim'de kullanımları göz önünde bulundurulduğunda, çoğul isim olduğu anlaşılmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
CANSIZLAR İÇİN KULLANILAN
TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELEER

Yaşam mücadelesi veren insan, yaşadığı alanda dinlenmek, uyumak, yemek pişirmek, ürettiği ürünlerini saklamak, soğuktan-sıcaktan ve yağmurdan korunmak için ihtiyaç duyduğu farklı eşya, araç-gereç ve malzemeler kullanır.

Arapçada insanın kullandığı eşya, araç-gereç ve malzemelerin bir kısmına tek tek isim verilmiş, tekil olan bu kelimelerden gramer kurallarına uygun olarak çoğulları türetilmiştir. **أَثَاتٌ** ve **مَتَاعٌ** gibi verilen bazı isimlerde vardır ki anlam olarak birkaç veya birçok eşya ve malzemeyi bir arada kapsarlar. Belli bir lafzî tekile bağlı kalmaksızın doğrudan çoğul yapıldıklarından lafzî tekileri yoktur. Bu bölüme konu olan kelimeler de bu kapsamdaki kelimelerdir.

4.1. أَثَاتٌ

4.1.1. Sözlük Anlamı

أَثَاتٌ kelimesi, **أَثَاتًا وَأَثَاتًا وَأَثَاتًا** bitkinin çok ve sık olması fiilinden türemiştir.

el-Halîl " **أَثَاتٌ** bitki veya saç çok ve sık olmak, **الْأَثَاتُ** çeşitli ev eşyasıdır"³⁵⁴ derken, İbn Düreyd " **أَثَاتٌ** bitki çok ve sık olmak, **الْأَثَاتُ** yatak sergi gibi evin eşyalarıdır. **أَثَاتٌ** ve **أَثَاتٌ** şeklinde çoğul yapılıdır" demiştir.³⁵⁵ İbn Fâris ise, " **أَثَاتٌ** (ev eşyası) **أَثَاتٌ** (bitki çoğalmak) fiilinden türemiştir, lafzî tekili yoktur, **أَثَاتٌ** kelimesi tekilidir diyenlerde vardır" şeklinde aktarmıştır,³⁵⁶ er-Râgıb el-İsfahânî, " **الْأَثَاتُ** evin birçok eşyasıdır, mal çoğaldığında tamamıdır da denmiştir. **مَتَاعٌ** kelimesi gibi tekili yoktur" demiştir.³⁵⁷

³⁵⁴ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 56.

³⁵⁵ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 54.

³⁵⁶ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, I, 8.

³⁵⁷ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Garibi'l-Ķur'ân*, I, 10.

İbn Manzûr eserinde, "أَنَّ النَّبَاتُ يَبْتُ أَثَانَةً" bitki çok ve sık olmak, سَعْرٌ أَثِيْتُ sık ve uzun saç, إِمْرَأَةٌ أَثِيْبَةٌ çok etli (etine dolgun) kadın, الْأَثَانَةُ وَالْأَثَانَةُ وَالْأَثَانَةُ herşeyin çokça olanı, malın çokluğu ve ev eşyasıdır. Elbise, yatak ve eşyalar gibi malın tamamıdır da denmiştir. Ebû Zeyd (ö. 215/880), deve, koyun, köle ve eşya gibi malın tamamıdır, tekili yoktur demiştir. el-Ferrâ da tekili olmadığını söylemiştir. "أَنَّ يَأْتُ يَبْتُ وَيُؤْتُ أَثَانَةً" fiilinden türemiştir" bilgilerine yer verir.³⁵⁸ el-Feyyûmi de eserinde, الْأَثَانَةُ evin eşyalarıdır, lafzî tekili olmadığı söylenir derken,³⁵⁹ el-Fîrûzâbâdî "elbise, yatak sedir ve halat gibi evin eşyaları veya deve, koyun, köle ve eşya gibi malın tamamıdır tekili yoktur" demiştir.³⁶⁰

ez-Zebîdî ise "أَنَّ النَّبَاتُ يَأْتُ وَيُؤْتُ أَثَانَةً وَأَثَانًا وَأُثُونًا" bitki çok ve sık olmak, الْأَثَانَةُ çokça mal, elbise, yatak sedir ve halat gibi evin eşyaları veya deve, koyun, köle ve eşya gibi malın tamamıdır, der. el-Ferrâ da, "مَتَاعٌ" kelimesi gibi tekili yoktur, çoğul yapıldığında "ثَلَاثَةٌ أَثَانَةٌ وَأُثُونٌ كَثِيرَةٌ" denir" demiştir, şeklinde aktarmıştır.³⁶¹

4.1.2. Morfolojik Yapısı

الْأَثَانَةُ kelimesi فَعَالٌ kalıbındadır. Kelimenin sözlük anlamları verilirken görüldüğü gibi el-Ferrâ, Ebû Zeyd, İbn Düreyd, İbn Fâris, er-Râgıb el-İsfahânî, İbn Manzûr, el-Fîrûzâbâdî ve ez-Zebîdî'ye göre çoğuldur, lafzî tekili yoktur.

Daha önce de belirtildiği üzere, tekili olmasa bile ikiden fazlayı ifade eden her isim, çoğula özel bir kalıpta ise veya lafzında çoğulluk ağır basıyorsa mana bakımından takdiri bir tekilin çoğuludur, aksi takdirde çoğul isimdir.³⁶² Diğer bir ifadeyle, çoğula has kalıplara veya çoğulluğu meşhur kalıplara aykırı kalıpta gelen ve

³⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, I, 24-25.

³⁵⁹ el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Munîr fî Ğaribi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'i*, I, 4.

³⁶⁰ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, s. 36.

³⁶¹ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ķâmûs*, V, 153-154.

³⁶² es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, III, 336.

çoğul anlam ifade eden her isim çoğul isimdir.³⁶³ الأَثَاثُ kelimesinin kalıbı çoğula has bir kalıp değildir. Ancak tekili olmayan çoğul bir kelimedir. Bu durumda çoğul isim olması uygun olur.

4.1.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'an-ı Kerim'de أَثَاثُ kelimesi sadece en-Nahl sûresi 80. ayette ve Meryem sûresi 74. ayette geçmektedir.

en-Nahl sûresi 80. ayette,

﴿ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ ﴾

(Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek göç gününüzde, gerek ikamet gününüzde kolayca taşıyacağınız evler; onların yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyaları ve geçimlikler meydana getirdi.) buyurulmuştur.

Ayette zikredilen Allah'ın yarattıklarının tamamı, بُيُوتِكُمْ (evleriniz), جُلُودِ الْأَنْعَامِ (hayvanların derileri), أَصْوَابِهَا (yünleri), أَثَاثًا (evler), أَشْعَارِهَا (tüyleri), وَأَوْبَارِهَا (kılları) şeklinde çoğul kipi ile zikredilmiştir. Evde ihtiyaç duyulan eşyaların yapımında kullanılan malzemelerin çoğul kipi ile zikredilmesi ev eşyası anlamına gelen أَثَاثًا kelimesinin de çoğul olmasını gerektirmektedir.

Diğer taraftan جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا (hayvanların derilerinden evler yapmanız için) derken بُيُوتًا (evler) kelimesi çoğul kipinde kullanılmıştır. Buna göre, akabinde gelen وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا (yünlerinden tüylerinden ve kıllarından evde ihtiyaç

³⁶³ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, Şerhu 'r-Rađî 'ale 'l-Kâfiyeti, III, 367.

duyulan eşyaları yapmanız için) derken kullanılan أَكْثَاً ve مَتَاعًا kelimelerinin de çoğul olması siyak uyumu bakımından uygun olacaktır.

el-Ferrâ'ya göre, الْأَكْثَاً kelimesi eşya anlamındadır. الْمَتَاعُ kelimesinin tekili olmadığı gibi الْأَكْثَاً kelimesinin de tekili yoktur.³⁶⁴ et-Taberî de, "ev eşyaları anlamındadır, tekili duyulmamıştır ve الْمَتَاعُ kelimesi gibi tekili yoktur. Bazı nahivcilerden tekilinin أَكْثَاً kelimesi olduğu rivayet edilmiştir. Ancak ben, nahiv ilminin erbabı olan âlimlerden böyle bir tekil bileni görmedim. Bana göre, الْأَكْثَاً kelimesinin aslı, bir kısım metanın bir kısım meta ile bir araya gelip çok olmasıdır" demiştir.³⁶⁵ İbn Atiyye'ye göre de الْأَكْثَاً kelimesi, mal çeşitlerinin tamamıdır ve lafzî tekili yoktur.³⁶⁶

Sonuç olarak الْأَكْثَاً kelimesinin sözlük anlamı, Arap dilbilimcilerin görüşleri, Kur'ân-ı Kerim'de kullanımı ve müfessirlerin görüşleri göz önünde bulundurulduğunda çoğul olduğu ve lafzî tekili olmadığı anlaşılmaktadır. Araştırmacının kanaati de lafzî tekili olmayan çoğul bir kelime olduğu yönündedir.

4.2. مَتَاعٌ

4.2.1. Sözlük Anlamı

Sözlüklerde مَتَاعٌ kelimesine مَتَعَ filinden türetilmiş, insanın ev eşyası gibi ihtiyaç duyduğunda faydalandığı ve faydalandırıldığı her şey anlamı verilmiştir.³⁶⁷

³⁶⁴ el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, II, 171.

³⁶⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, XIV, 318.

³⁶⁶ İbn Atiyye, *el-Muḥarreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, III, 412.

³⁶⁷ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 117.

el-Ezherî kelimenin anlamını, "manaları farklı olsa da - الأَمْتَعُ - التَّمْتَعُ - الإِسْتِمْتَاعُ - التَّمْتِيعُ kelimeleri aynı asıldandır. التَّمْتِيعُ kelimesi kendisinden faydalanılan, tatmin olunan, geçinilen her şey anlamındadır ve dünya hayatında hepsi yok olucudur" şeklinde aktarır.³⁶⁸

İbn Fâris, "ع م ت ع harfleri, sahih aslî harflerdir fayda anlamı verir, التَّمْتَعُ insanın ihtiyaç duyduğunda faydalandığı ev eşyalarıdır"³⁶⁹ derken, er-Râgıb el-İsfahânî "uzun süreli faydalanma, ihtiyaç duyulduğunda faydalanılan her şey, evde faydalanılan yiyecek ve tas-tabak gibi şeyler"³⁷⁰ demiştir. İbn Manzûr eserinde "مَتَعَ الحَبْلُ ipin fitilleri sıkı olmak, مَتَعَ وَ مَتَعٌ güzel ve zarif olmak, kaliteli olmak, التَّمْتِيعُ her şeyin en kalitelisi, الأَمْتَعُ - التَّمْتِيعُ - الإِسْتِمْتَاعُ - التَّمْتِيعُ kelimeleri manaları farklı olsa da aynı asıldandır ve kendisinden faydalanılan her şeydir" bilgilerine yer verir.³⁷¹ el-Feyyûmi de, "مَتَعْتُهُ (onu faydalandırdım) fiilinden türemiş isimdir. Çoğulu مَتَعَةٌ ve مَتَعَةٌ olur" şeklinde belirtmiştir.³⁷²

el-Fîrûzâbâdî'nin eserinde ise, "مَتَعَ الشَّهَارُ güneş batmadan önce gün iyice ilerlemek, مَتَعَ الحَبْلُ ip sağlam olamak, التَّمْتَعُ faydalanılan ticari mallar, eşya ve ihtiyaçlarda faydalanılan her şeydir. Çoğulu مَتَعَةٌ olur"³⁷³ bilgisi yer almaktadır.

4.2.2. Morfolojik yapısı

مَتَعٌ kelimesi morfolojik bakımdan أَكَّأْتُ kelimesi ile aynı durumdadır. فَعَالٌ kalıbındadır. Ancak içerdiği anlam bakımından أَكَّأْتُ kelimesinden daha kapsamlıdır.

³⁶⁸ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, II, 291.

³⁶⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, V, 294.

³⁷⁰ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, II, 596.

³⁷¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, V, 4127.

³⁷² el-Feyyûmî, *el-Mișbâhu'l-Munîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'i*, II, 562.

³⁷³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muħîṭ*, s. 1507.

İnsanın ihtiyaç duyduğunda faydalandığı ev eşyaları, ticari eşya, dünya arzularından az olanından veya çok olanından faydalanılan her şeyi içeren çoğul anlamlı bir kelimedir. Arap dilbilimcilerden tekilinin olduğunu söyleyen yoktur.

el-Ferrâ, Araplar *الْمَتَاعُ* kelimesini *أَمْتِعَةٌ* ve *أَمَاتِيْعٌ* şeklinde çoğul yaparlar *الْمَتَاعُ* kelimesinin tekili olmadığı gibi *الْأَثَاثُ* kelimesinin de tekili yoktur, demiştir.³⁷⁴ et-Taberî'ye göre, *الْمَتَاعُ* kelimesi, *مَتَاعُ الْبَيْتِ* (evin eşyaları) anlamındadır, tekili duyulmamıştır, *الْمَتَاعُ* kelimesi gibi tekili yoktur.³⁷⁵ el-Ezherî de, İnsanın ihtiyaç duyduğunda faydalandığı ev eşyaları, faydalanılan her şey, ticari eşya ve dünya arzularından az olanından veya çok olanından faydalanılan her şeyi içeren çoğul bir kelime olduğu görüşündedir.³⁷⁶

Tekili olmasa bile ikiden fazlayı ifade eden her isim, çoğula özel bir kalıpta ise veya lafzında çoğulluk ağır basıyorsa mana bakımından takdiri bir tekilin çoğuludur, aksi takdirde çoğul isimdir.³⁷⁷ Diğer bir ifadeyle, çoğula has kalıplara veya çoğulluğu meşhur kalıplara aykırı kalıpta gelen ve çoğul anlam ifade eden her isim çoğul isimdir.³⁷⁸ *مَتَاعٌ* kelimesinin kalıbı çoğula has bir kalıp değildir. Tekili olmayan çoğul bir kelimedir. Bu durumda çoğul isim olması uygun olur.

4.2.3. Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'de *مَتَاعٌ* kelimesi otuz dört defa zikredilmiştir.

Yûsuf sûresi 17. ayette,

﴿ قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِئُكَ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الدَّبَابُ وَمَا آتَتْ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴾

³⁷⁴ el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, II, 171.

³⁷⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, XIV, 318.

³⁷⁶ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, II, 295.

³⁷⁷ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, III, 336.

³⁷⁸ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađi'ale'l-Kâfiyeti*, III, 367.

(Ey babamız! Biz yarışa girmiştik. Yûsuf'u da eşyalarımızın yanında bırakmıştık. (Bir de ne görelim) onu kurt yemiş. Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın dediler.) buyruluyor.

Ayette مَتَاعٌ kelimesi نَا çoğul zamirine izafet edilmiştir. Çoğul zamirine izafet edilmesi de مَتَاعٌ kelimesinin çoğul olduğuna delalet etmektedir. Müfessirler de ayette geçen مَتَاعًا kelimesinin ثِيَابٌ (elbiseler) anlamına geldiğini söylemişlerdir.³⁷⁹ Bu da gösteriyor ki مَتَاعٌ kelimesi ayette çoğul anlamlı kullanılmıştır.

en-Nahl sûresi 80. ayette de,

﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ﴾

(Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek göç gününüzde, gerek ikamet gününüzde kolayca taşıyacağınız evler; onların yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyaları ve geçimlikler meydana getirdi.) buyruluyor.

Ayette zikredilen Allah'ın yarattıklarının tamamı بُيُوتِكُمْ (evleriniz), جُلُودِ الْأَنْعَامِ (hayvanların derileri), بُيُوتًا (evler), أَصْوَابِهَا (yünleri), أَوْبَارِهَا (tüyleri), أَشْعَارِهَا (kılları) şeklinde çoğul kipi ile zikredilmiştir. Evde ihtiyaç duyulan eşyaların yapımında kullanılan malzemelerin çoğul kipi ile zikredilmesi ev eşyası anlamına gelen أَثَاثًا kelimesinin ve مَتَاعًا kelimesinden daha kapsamlı anlam ifade eden مَتَاعًا kelimesinin de çoğul olmasını gerektirmektedir.

Diğer taraftan مَتَاعًا kelimesinin çoğul bir kelime olduğu ayetin siyâkından da anlaşılmaktadır. مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا (hayvanların derilerinden evler (çadırlar) yapmanız

³⁷⁹ el-Vâhidî, *el-Vasîf fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, II, 603.

için) derken *بُيُوتًا* (evler) kelimesi çoğul kipi ile kullanılmıştır. Buna paralel olarak akabinde gelen *وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأُوبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَكَاثًا وَمَتَاعًا* (yünlerinden tüylerinden ve kıllarından evde ihtiyaç duyulan eşyalar ve geçim malzemeleri yapmanız için) derken kullanılan *أَكَاثًا* ve *مَتَاعًا* kelimeleri de öncesi ile uyumlu bir şekilde çoğul kullanılmış siyâk uyumu sağlanmıştır.

Müfessirler de *مَتَاعًا* kelimesinin çoğul bir kelime olduğu ve tekili olmadığı görüşündedirler.

el-Ferrâ'ya göre, *الْمَتَاعُ* kelimesinin tekili olmadığı gibi *الْأَكَاثُ* kelimesinin de tekili yoktur. Araplar *الْمَتَاعُ* kelimesini *أَمْتَعَةٌ* ve *أَمَاتِيْعٌ* şeklinde çoğul yaparlar.³⁸⁰ el-Kurtubî'ye göre de *الْأَكَاثُ* kelimesi, *مَتَاعُ الْبَيْتِ* (evin eşyaları) anlamındadır ve araplardan tekili duyulmamıştır, *الْمَتَاعُ* kelimesi gibi tekili de yoktur.³⁸¹

Arap dilbilimcilerden *فَعَالٌ* kalıbındaki *مَتَاعٌ* kelimesinin tekili olduğuna dair görüş belirten olmamıştır. Kelimenin sözlük anlamı, Arap dilbilimcilerin görüşleri, Kur'ân-ı Kerim'de kullanımı ve müfessirlerin görüşleri göz önünde bulundurulduğunda çoğul isim olduğu ve lafzî tekili olmadığı anlaşılmaktadır. Araştırmacının kanaati de lafzî tekili olmayan çoğul isim olduğu yönündedir.

³⁸⁰ el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, II, 171.

³⁸¹ el-Kurtubî, *el-Câmî' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 318.

SONUÇ

Arapçada bazı kelimeler tekil kipinde olsalar da, yapısında bir değişikliğe uğramaksızın çoğul anlam ifade etmektedirler. Bazı kelimeler ise herhangi bir tekil kipinde olmamakla birlikte, kelimenin yapısında veya harekelerinde değişiklik yapılmaksızın ve tekil bir kelimeye bağlı kalmaksızın çoğul anlam ifade etmek üzere bizatihi “Çoğul” kelime yapılmışlardır.

Çoğul kalıplarından bir kalıpta veya çoğulluğu ağır basan bir kalıpta olmayan ve tekili olmaksızın çoğul anlam ifade eden kelimeler, dilbilimcilerce çoğul isim kabul edilmiştir. Bazı kelimeler ise kıyasî kırık çoğul kalıplarında oldukları için “Kıyasî Kırık Çoğul” kabul edilmişlerdir.

Tekili olmayan çoğul kelimelerden اهلٌ - أناسٌ - آلٌ gibi bazı kelimeler insanlar için, حِزْبٌ - زُمْرَةٌ - فِئَةٌ gibi bazı kelimeler insan toplulukları için, حَيْئٌ - عَمَمٌ gibi bazı kelimeler hayvanlar için ve مَتَاعٌ - أَكْأُتٌ gibi bazı kelimeler de cansızlar için kullanılmaktadır.

Birçok tekili olmayan çoğul kelime üzerinde tasgîr, nisbet, ikillik ve çoğulluk gibi tekilin hükümleri uygulanabilmektedir. Örneğin حِزْبٌ kelimesi حِزْبَانٍ ve حِزْبَيْنٍ şeklinde ikil, أَحْزَابٌ şeklinde çoğul ve حِزْبٌ şeklinde tasgîr yapılabilmektedir. Bu nedenle dilbilimciler bu tür kelimeleri “Çoğul İsim” olarak kabul etmişlerdir.

Tekili olmayan çoğul kelimelerden bazıları müennes bazıları müzekker olarak kullanılırken bazıları da hem müennes hem de müzekker olarak kullanılabilir.

Araştırma konusu olan ve tekilinin olmadığı ortaya konulmaya çalışılan bu çoğul kelimeler Kur’ân-ı Kerim’de de kullanıldıkları her ayette çoğul anlamlı kullanılmıştır.

Bazı kelimeler yaşamın getirdiği gelişmeler neticesinde dilde meydana gelen gelişmelerle kullanım alanı değişmiştir. Örneğin أَكْأُتٌ kelimesi genel anlamda, insanın ihtiyaçlarında kullandığı eşyanın tamamını kapsayan bir kelime iken, günümüzde mobilya için kullanılmaktadır.

Araştırmaya konu olan kelimelerin tekili olmayan çoğul kelimeler olduğunun tespit edilmesi, Arapçanın ve özellikle Kur'ân-ı Kerimin daha doğru anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

ÖZGEÇMİŞ

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	MUSTAFA DALDAL			İmza:	
Doğum Yeri:	KAYAŞ-ANKARA				
Doğum Tarihi:	05.10.1968				
Medeni Durumu:	Evli				
Öğrenim Durumu					
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl	
İlköğretim	Boğaziçi İlkokulu		Mamak-AKARA	1979	
Ortaöğretim	Mamak İmam Hatip Lisesi		Mamak-AKARA	1982	
Lise	Mamak İmam Hatip Lisesi		Mamak-AKARA	1986	
Lisans	Ezher Üniversitesi	İlahiyat Fk.	Kahire-MISIR	1995	
	Ankara Üniversitesi	İlahiyat Fk.	ANKARA	2013	
Yüksek Lisans					
İş Deneyimi:	Tercüman-Yazar-Sipiker, Kahire Radyosu, KAHİRE-MISIR Arapça ve İslami İlimler Öğretmenliği, JOHOR-MALEZYA İmam-Hatip (Görevlendirme Tercüman Dış İlişkiler Daire Bşk.) DİB, ANKARA Halen GSB Sultan II. Murat Öğrenci Yurdu Müdürü EDİRNE				
İlgi Alanları:	Hat Sanatı, Edirnekâri Sanatı.				
Aldığı Ödüller:					
Tel:	0507-8411150				
Adres	Boğaziçi Mahallesi 1057. Sokak No: 5/13 Mamak-ANKARA				
Ekleme istediğiniz hususlar					

KAYNAKÇA

- el-Ahfeş, Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Evsaş, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Hüda Mahmûd Karâa, 1.bs., Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1990.
- el-Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd, *Rûhu'l-Me'âni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Meşânî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûk fî'l-Luğa*, thk. Cemâl Abdulğani, 1.bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2002.
- el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Me'âlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd., 1.bs., Dâru Taybe, Riyad, 1991.
- Binti's-Şâtî, Âişe bint Muhammed Alî Abdirrahmân, *el-İ'câzü'l-Beyânî li'l-Kur'ân ve Mesâ'ilü (Nâfi') İbni'l-Ezrak*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1971.
- Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, Osman Bey Matbaası, İstanbul, 1928.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, 1.bs., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1979.
- ed-Dâmeğânî, el-Huseyn b. Muhammed, *Islâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdulazîz Seyyidü'l-ehl, 4.bs., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhtâ*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz, 1.bs., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuâd Sezgin, 1.bs., Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1988.
- Ebu'l-Kâsım, Salâh b. Ali İbn Muhammed, *en-Necmü's-Şâkib Şerh-u Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Cum'a Hasen Neb'a, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Alî es-Sekâfiyye, San'â, 2003.
- el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Saîd, *el-İnşâf fî Mesâ'ili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, 4.bs., el-Mektebetü't-Ticâriyye, Kâhire, 1961.
- _____, *Esrârü'l 'Arabiyye*, thk., Berekât Yûsuf Hebbûd, 1.bs., Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1999
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn - M. Ali en-Neccâr, Dâru'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Kahire 1967.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, 3.bs., Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 2008.
- el-Fertûsî, Salâh Mehdî – Şellâş, Hâşim Tâhâ, *el-Mühezzeb fî İlmi't-Tasrîf*, 1.bs., Matâbiu Beyrut el-Hadîse, 2011.
- el-Feyyûmî, Ebü's-Senâ Nûrüd'd-Dîn Mahmûd b. Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *el-Mişbâhu'l-Münîr fî Garibi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'i*, thk. Abdülazîm eş-Şinnâvî, 3.bs., Dâru'l-Meârif, Kahire, 1977.
- el-Firûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-Muhtâ*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî v. dğr., Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2004.

- el-Galâyînî, Mustafa, *Câmi' u' d-Durûsi' l-' Arabiyye*, 1.bs., el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2009.
- el-Halîl, Ebû Abdîrrahmân b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, 1.bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- el-Hamlavî, Ahmed, *Şeza'l-'Urf fi Fenni's-Sarf*, 1.bs., Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut, 1999.
- İbn Âdil, , Muhammed Sirâcüddîn b. Alî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fi 'Ulûmi'l-Kitâb*, Ali Muhammed Muavvaz vd., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gîrnâtî el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed, 1.bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Haşâiş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Dâru'l-Fikr, Kâhire, 1952.
- _____, *el-Munşif*, thk. Muhammed Abdulkâdir atâ, 1.bs. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî, *el-İştikâk*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 1.bs., Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1991.
- _____, *Cemheretü'l-Luğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî, 1.bs., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1978.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu'cemü Meķâyisi'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 2.bs., Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî, *Leyse fi Kelâmi'l-'Arab*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, 2.bs., Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire, 1979.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî, *Ķatrûn-Nedâ ve Bellü's-Şadâ*, 5.bs., Dâru's-Delâm li't-Tibâa ven-Neşr, Kahire, 2012.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Burhâneddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *İrşâdü's-Sâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik*, thk., Muhammed b. Avad b. Muhammed es-Sehlî, Dâru Advâü's-Selef, Riyad, ts
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Tefsîrû'l-Ķur'âni'l-'Azîm*, 1.bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- İbn Ķuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, *Edebü'l-Kâtib*, thk. Muhamed ed-Dâlî, 1.bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981.
- _____, *Tefsîru Ķarîbü'l-Ķur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî, *Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmilü'l-Maķāşid*, thk. M. Kâmil Berekât. 1.bs., Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1967.
- _____, *Şerhü't-Teshîl*, thk. Abdurrahmân es-Seyyid vd., Dâru'l-Hicr, 1.bs., Kahire, 1990.
- _____, *Şerhü'l-Kâfiyyeti's-Şâfiye*, thk. Abdu'l-Mün'im Ahmed Herîrî, 1.bs., Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Mekketü'l-Mükerreme, 1982.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem el-Ensârî, *Lisanu'l-'Arab*, thk. Abdullah Alî el-Kebîr v.d., 1.bs., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1981.
- İbn Usfûr, Ebu'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muḥammed b. Alî el-Ḥadramî el-İşbîlî en-Nahvî, *el-Mümti' fi't-Taşrif*, thk. Fahru'd-Dîn Kâbâve, 1.bs., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1987.
- _____, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâci*, thk. Sâhib Ebû Cenâh, 1.bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 3.bs., el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1984.
- _____, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fi 'İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâ'ir*, thk. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, 3.bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1987.
- _____, *el-Müzekker ve'l-Müenneş*, thk. Muhammed Abdülhâlik Uzeyme, Lecnetü't-Turâşî'l-İslâmî, Kahire, 1981.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *eş-Şâfiye fi 'İlmi't-Taşrif*, thk., Hasan Ahmed el-Osman, 1.bs., el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Beyrut 1995.
- İbnü'n-Nâzım, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Şerhu İbnü'n-Nâzım 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkît, *İşlâhu'l-Manṭık*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn v. dğr., 4.bs., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1949.
- İbnü'ş-Şecerî, Ebü's-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullah b. Alî b. Muhammed b. Hazma el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî, *el-Emâlî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1992.
- _____, *Me'ttefeka Lafzuhû va'Htelefe Ma'nâhu*, thk. Atıyye Rızk, 1.bs., Beyrut, 1992.
- el-Kisâî, Ebu'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Abdülcelîl Abduh Çelebî, 1.bs., Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmî' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, thk., Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, 1.bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006.
- el-Mubberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sûmâlî, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlik Uzeyme, Lecnetü İhyâi't-Turâ şî'l-İslâmî, Kâhire, 1994.
- el-Müeddib, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Saîd, *Dekâiku't-Taşrif*, thk. Hatim Sâlih ed-Dâmin, 1.bs., Daru'l-Me'ârif, Kahire, 2004.
- en-Neḥḥâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl, *I'râbu'l-Kur'an*, thk. Züheyr Gâzî Zâhid, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.
- _____, *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, 1.bs., Merkezü İhyâi't-Turâşî'l-İslâmî/Camiatu Ümmü'l-Kurâ, Mekketü'l-Mükerreme, 1988.

- Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, Necmü'l-Eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rađî 'alâ'l-Kâfiyeti*, thk. Yûsuf Hasen Ömer, 2.bs., Câmiatu Gaz Yûnus yay., Bingâzi, 1996.
- _____, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Nûru'l-Hasen vd., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- er-Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1992.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Faḥruddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Ġayb*, 1.bs., Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- er-Rummânî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa, *Kitâbu'l-Hudûd fi'n-Nahv*, thk. İrfân b. Selîm el-Aşâ Hassûne, 1.bs., el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2005.
- es-Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali el-Mısrî, *Hâşiyetü's-Şabbân Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Abdurraûf Sa'd, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Kahire, 1925.
- Sâmerrâî, Fâdîl, *et-Tatavvuru'n-Nahvî li'l-Luġati'l-Arabiyye, Mektebetu'l-Hâncî, 2.bs., Kahire, 2003.*
- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl, *Fikḫü'l-Luġa ve Sırrü'l-Arabiyye*, 1.bs., Mektebetu'l-Hâncî, kahire, 1998.
- _____, *Fikḫü'l-Luġa ve Esrârü'l-Arabiyye*, 2.bs., el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2000.
- es-Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf b. Muhammed b. Mesud, *ed-Dürrü'l Maşûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Çalem, Şam, 1994.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Uşmân b. Çanber el-Hârisî, *el-Kitâb Kitâbu Sîbeveyh*, Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, 2.bs., Kahire, 1988.
- es-Sicistânî, Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım (Yezîd) el-Cüşemî, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, thk. Hâtem Sâlih ed-Dâmin, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *Hem'u'l-Hevâmi fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddin, 1.bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- _____, *el-Müzhir fi 'Ulûmi'l-Luġa*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim v. dğr., 3.bs., el-Mektebetü'l-Asriyye, Kahire. 1986.
- eş-Şelevbîn, Ebû 'Alî Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Ezdî, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezûliyye el-Kebîr*, thk. Türkî b. Sehv b. Ğazâlu'l-Uteybî, 1.bs., Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1993.
- eş-Şinkîî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî, *Edvâ'u'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, 3.bs., Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerreme. 1980.
- eş-Şîrâzî, Nâsır Mekârim, *el-Emsel fi Tefsîri Kitabillahi'l-Münezzel*, 1.bs., Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 2013.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, 1.bs., Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, Kahire, 2001.

- et-Ṭabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 1.bs., Dâru'l-Ulûm, Beyrut, 2005.
- Ṭarabîyye, Edma, *Mu'cemü'l-Cümü' fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, 1.bs., Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 2003.
- et-Ṭurayhî, Fahrüddîn b. Muhammed b. Alî en-Necefî, *Tefsîru Ğarîbü'l-Kur'an*, thk. ve nşr: Alî Muhammed Kâzım et-Turayhî, 1953.
- _____, *Mecma'u'l-Bahreyn*, thk. Ahmed Hüseyin, 1.bs., Dâru's-Sekâfe, Necef, 1995.
- el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *el-Vasîf fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., Beyrut, 1994.
- ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseyinî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdüsettar Ahmed Ferrâc, Vezâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ', Kuveyt, 1965.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbüh*, thk. Abdücelîl Abduh Çelebî, 1.bs., Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an Haķâ'iki Ğavâmiẓi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Eķâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, 1.bs., Mektebeü'l-Abîkân, Riyad, 1998.
- _____, *el-Mufaşşal fî İlmi'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Fahr Sâlih Ķadâre, 1.bs., Dâru Ammâr, Beyrut, 2004.
- _____, *Esâsü'l-Belâĝa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, 1.bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- _____, *Şerhü'l-Faşîyh*, thk. İbrâhîm Abdullah b. Cumhûru'l-Ğâmidî, İhyâi't-Turâ şî'l-İslâmî, Mekketü'l-Mükerreme, 1996.

Mustafa DALDAL KUR'AN'DA TEKİLİ OLMAYAN ÇOĞUL KELİMELER Yüksek Lisans